Feliks Šabuldo

1362 m. Mėlynųjų Vandenų mūšio

Šiuolaikinė mokslinė interpretacija

Шабульдо Фелікс Михайлович

Синєводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації

Mėlynųjų Vandenų mūšiui – 650

ISBN 978-609-412-034-3

Iš ukrainiečių kalbos vertė
Valentinas Kulinič

Versta iš
Шабульдо Ф. М.
„Синєводська битва 1362 р.
у сучасній науковій інтерпретації“

Moksliniai redaktoriai:
Laimontas Karalius,
Artūras Dubonis,
Zita Medišauskienė
(Lietuvos istorijos institutas)

Kalbos redaktorius
Ramūnas Korsakas
(Ministro Pirmininko tarnyba)

© Feliks Šabuldo
© Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija
© Lietuvos Respublikos Ministro Pirminko tarnyba

Feliks Šabuldo

1362 m.
MĖLYNŲJŲ VANDENŲ MŪŠIO
ŠIUOLAIKINĖ MOKSLINĖ INTERPRETACIJA

СИНЄВОДСЬКА БИТВА 1362 р.
У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Vilnius
2012

Pratarmė

Daug ir skambiai istoriografijoje kalbama apie Mėlynuosius Vandenis. Užtenka paminėti paskutinę – Zenono Norkaus koncepciją: nuo Mėlynųjų Vandenų prasideda kad ir neilga nepasiskelbusios Lietuvos imperijos istorija. Vaizdžiai ištariama: „LDK buvo jau ne aplinkui mongolų totorių tigrą besitrinantis šakalas, bet į savarankišką medžioklę išėjęs miškastepių vilkas".

Šiandien prisimenama ir civilizacinė šio mūšio dimensija – nors Algirdo didvalstybė tebėra pagoniška, pergalėje matomos būsimos krikščionybės / islamo ar Rytų / Vakarų krikščionybės distinkcijos.

Žinome, kad skambesnės pergalės prieš mongolus-totorius Lietuvos istorijoje nėra. Todėl natūralu, kad apie Mėlynuosius Vandenis prirašyta ir storų knygų. Užtenka pavartyti ištisą skyrių apie Mėlynuosius Vandenis Romo Batūros knygoje „Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą" (1975).

Tačiau kaip nustemba žmonės išgirdę, kad apie Mėlynuosius Vandenis yra tiktai keli metraščių sakiniai. Su Mėlynaisiais Vandenimis yra dar blogiau nei su Žalgiriu. Žalgiriui bent yra ne vienas autentiškas šaltinis, o ir didžiulis Jono Dlugošo pasakojimas. O apie Mėlynuosius Vandenis Dlugošas visai tyli. Todėl čia pateikiamas žymaus ukrainiečių „litvanisto", kaip jis pats save vadino, bene žymiausio Mėlynųjų Vandenų žinovo Felikso Šabuldo parašytas straipsnis puikiai parodo, kaip atrodo po kruopelytę kuriamas pasakojimas.

Bet pradėkime nuo paprastos vadovėlinės įžangos. 1362 m. (o kartais dar ir šiandien tebegalvojama, kad 1363 m.) Algirdas kažkur Ukrainoje sutriuškina Podolę valdžiusius Aukso ordos statytinius. Mūšis prie Mėlynųjų Vandenų 1362 m. ar 1363 m. rudenį – didžiausias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir Aukso ordos susidūrimas. Mūšis įvyko dabartinės Ukrainos teritorijoje, dažniausiai manoma, kad prie Pietinio Bugo (upė įtekanti į Juodąją jūrą tarp Dniepro ir Dniestro) intako Syniuchos upės. Susikovė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo ir Aukso ordos kuni-

gaikščių (tiurkų kalba – bekų) Chačebėjaus, Kutlubugo ir Dmitrijaus, valdžiusių Podolę Ukrainoje, kariuomenės. Algirdo vadovaujama LDK kariuomenė pasiekė įtikinamą pergalę – pagal M. Stryjkovskį, žuvo visi trys Aukso ordos bekai Podolėje.

Lietuviams Mėlynųjų Vandenų mūšis – tai vienas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kaip imperijos „nuo jūrų iki jūrų“ kūrimo etapų. Dar XIII a. Lietuva prisijungė Juodąją Rusią (svarbiausi centrai – Gardinas ir Naugardukas), Baltąją Rusią (Polockas, Vitebskas, Minskas), vėliau XIV a. I pusėje – Voluinę (Luckas, Vladimiras). Tačiau, besiplėsdama į mongolų nuniokotas stačiatikiškos Kijevo Rusios žemes, LDK pietuose susidūrė su Aukso orda – viena iš kelių XIII a. didžiulę dalį Eurazijos žemyno nukariavusios Mongolų imperijos dalių. Aukso ordos diduomenė iš karto buvo perėjusi prie tiurkų kalbos, o XIV a. viduryje perėmė kitą, tačiau taip pat tiurkų kalbų grupei priklausančią totorių kalbą ir islamą, tapo vienu iš svarbiausių (šalia Vokiečių ordino ir Lenkijos, vėliau – Maskvos) Lietuvos likimo veiksnių. Vis dėlto XIV a. vid. Aukso ordoje prasidėjo sumaišties laikotarpis – chanai keitė vienas kitą. Tuo ir pasinaudojo Algirdas, prijungęs Černigovo, Starodubo ir Severų Naugardo žemes, o minėtame 1362 m. žygyje galutinai prie LDK prijungė Kijevo kunigaikštystę, čia valdyti paskyręs savo sūnų Vladimirą. Po Mėlynųjų Vandenų mūšio LDK prisijungė ir Podolę, kurios vietinininkais tapo mūšio dalyviai – Algirdo brolio Naugarduko kunigaikščio Karijoto sūnūs Jurgis, Aleksandras, Konstantinas ir Teodoras (nors pastarasis kartais šaltiniuose neminimas).

Kai kada abejojama, ar vertėjo Lietuvai eiti taip toli į pietus ir rytus? Visi tie, kuriems miela Lietuvos valstybės „nuo jūros iki jūros“ idėja, atsako: žinoma, vertėjo. Kiti mano, kad Lietuvos likimas tuo metu sprendėsi vakarų pasienyje, kur prasidėjo žiauriausias kovų su Vokiečių ordinu laikotarpis. Juk tais pačiais 1362 metais kaip ir Mėlynųjų Vandenų mūšis Vokiečių ordinas pralaužė Lietuvos pilių prie Nemuno gynybinę sistemą užimdamas svarbiausią lietuvių pilį – Kauną, o 1365 ir 1377 m. jau pasiekė Trakus ir Vilnių. Vis dėlto manoma, kad tiesa tarp minėtų nuomonių yra per vidurį: vargu ar Lietuva būtų sugebėjusi atsilaikyti prieš Vokiečių ordiną vakaruose, jei nebūtų sutelkusi didžiulio regiono pajėgų rytuose.

Užvaldžiusi Kijevo Rusios centrą Kijevą Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ėmė pretenduoti į visą Rusią ir tapo pagrindine Maskvos konkurente, kuri iš mongolų išsivadavo gerokai vėliau. Algirdas dar 1358 m. laiške Šv. Romos imperatoriui Karoliui IV rašė, kad „savaime visa Rusia turėtų priklausyti lietuviams“, o surengęs tris žygius į Maskvą 1368, 1370 ir 1372 m., nors Kremliaus užimti nepajėgė, 1371 m. laiške Konstantinopolio patriarchui pasivadino „lietuvių bazilėjumi“ – titulu, kuris priklausė Bizantijos imperatoriams, taip iškeldamas save virš Maskvos, Tverės bei kitų kunigaikščių. Nors šią konkurencinę kovą LDK ilgainiui pralaimėjo stačiatikiškai Maskvai, vis dėlto buvusios Kijevo Rusios žemės buvo perskeltos į dvi dalis. LDK pavaldūs rusėnai turėjo savo atskirą nuo Maskvos raštiją ir bažnytinę (stačiatikių, o vėliau unitų) organizaciją, o XV–XVI a. iš jų susiformavo baltarusių ir ukrainiečių tautos. Taip Lietuvos Didžioji Kunigaikštija tapo lopšiu ne tik šiandieninei Lietuvai, bet ir Baltarusijai bei Ukrainai.

Šiandieniniams ukrainiečiams mūšis prie Mėlynųjų Vandenų – tai išsivadavimas iš 120 m. trukusio totorių jungo ir patekimas į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją. Gediminaičiai, sėdę į prijungtų kunigaikštysčių sostus, ne tik neprimetinėjo savo kultūros ir kalbos, priimdavo stačiatikišką krikštą ir bizantinę kultūrą, o aneksuotoms sritims suteikdavo privilegijas ir autonomijas. Tiksliausiai lietuvių taktiką apibūdina kunigaikščių posakis „senovės negriauname, naujovių neįvedame“. Todėl šiandieniniai ukrainiečių mokslininkai juokauja, kad lietuviai buvo „švelniausi” okupantai jų istorijoje, o Lietuvos didvalstybę vadina „aksomine imperija“.

Taigi, mūšis prie Mėlynųjų Vandenų turėjo epochinę reikšmę visai Rytų Europai – tai ir simbolinė Lietuvos imperijos pradžia, ir atskiro nuo Maskvos Ukrainos istorinio kelio pradžia bei jos europietiško identiteto šaltinis. Ne veltui 2012 m. Ukraina minėjo šio mūšio 650-metį, o Lietuva tarp kitų šiai progai skirtų akcijų mūšį pažymi šiuo leidiniu, kuriame spausdinama bene žymiausio Mėlynųjų Vandenų žinovo Felikso Šabuldo prieš pat jam išeinant į Anapilį parašytas didelis mokslinis straipsnis. Istorikas nemėgo perdėm plačių apibendrinimų, todėl jo tekstas gali būti ypač prasmingas tiems, kurie įsivaizduoja, kad šiuos apibendrinimus

galima paimti iš šaltinių. O juose, regis, nieko negalima išskaityti. Paimkime kad ir autentiškiausią šaltinį (apie jį mokslas sužinojo tiktai 1925 m.) – 1440 m. surašytą Rogožos metraštį (kaip manoma, išreiškiantį nepriklausomą nuo Maskvos Tverės poziciją). Jame prie 1363 m. rubrikos yra tokio turinio įrašas: „Tais pačiais metais lietuviai užėmė Korševą ir įvyko maištai, ir buvo vargas žmonėms visoje žemėje. Tą patį rudenį Algirdas Mėlynuosius Vandenis ir Baltąją Pakrantę užkariavo“. Tiesa, tradiciškai svarbesne, o gal net ankstesne (kilusia 1430 m., užrašyta XVI a. pradžioje) metraštine žinia laikoma Lietuvos metraščių vidurinio sąvado pasakojimas „Apie Podolę“. Jame sakoma:

„Kai Lietuvos žemėje valdovas buvo kunigaikštis Algirdas, jis stepėje su lietuvių kariuomene sumušė totorius prie Mėlynojo vandens, tris brolius: kunigaikštį Chačebėjų ir Kutlubugą, ir Dmitrijų. O tie trys broliai iš totorių žemės, tėvonys ir paveldėtojai Podolės žemės, o jų [vardu] valdė atamanai, ir baskakai, atvykstantys nuo tų atamanų, ėmė iš Podolės žemių duoklę. O didžiojo kunigaikščio Algirdo brolis valdė Lietuvos Naugarduką, kunigaikštis Karijotas, o jis turėjo 4 sūnus: kunigaikštį Jurijų, kunigaikštį Aleksandrą, kunigaikštį Konstantiną, kunigaikštį Fiodorą. Tada tie kunigaikščiai Karijotaičiai trys broliai: kunigaikštis Jurijus, kunigaikštis Aleksandras, kunigaikštis Konstantinas, kunigaikštis Fiodoras didžiajam kunigaikščiui Algirdui leidus ir padedant Lietuvos žemei patraukė į Podolės žemę. Ir tada Podolės žemėje nebuvo nė vienos pilies nei iš medžio suręstos, nei iš akmens sumūrytos. Ir tada tie kunigaikščiai Karijotaičiai, atėję į Podolės žemę, susidraugavo su atamanais, pradėjo ginti Podolės žemę nuo totorių ir baskakams duoklės pradėjo neduoti. Ir pirmiausiai susirado tvirtą vietą prie Smotryčiaus upės, šitaip įsirengė Smotryčiaus pilį, o kitoje vietoje buvo vienuoliai ant kalno, ir toje vietoje įrengė Bakotos pilį. Ir medžiojant nutiko jiems šitaip: nuvarė daug elnių į tą salą, kur dabar Kamenskoje vieta yra. Ir iškirtę mišką miestą sumūrijo Kamenecą, o iš to visus Podolės miestus sumūrijo ir visą Podolės žemę apgyvendino“.

Štai tiek žinių. Visi kiti šaltiniai vėlesni, iškeliantys daug patikimumo klausimų, juo labiau kad mūšį ignoravo ir lenkų istoriografinė tradicija (apie jį nė žodžiu

neužsimena Janas Dlugošas), ir Maskvos – joje Mėlynuosius Vandenis užgožė 1380 m. pergalė prieš Aukso ordą Kulikove (nors metraštininkai kartais šį mūšį painiojo su Mėlynaisiais Vandenimis, kas dar sykį rodytų pastarojo mūšio reikšmę).

Taigi žymaus ukrainiečių „litvanisto“, kaip jis pats save vadino, straipsnis puikiai parodo, kaip po kruopelytę kuriamas istorinis pasakojimas, einant tarsi per nežinojimo liūną: juk iš pradžių atrodo, kad niekas neaišku. Neaišku net kada – 1363 ar 1362 m. Straipsnyje Šabuldo grindžia pastarąją datą. Neaišku, ar patikimas plačiausias mūšio aprašymas XVI a. istoriko Motiejaus Stryjkovskio, minėjusio, kad žuvo visi trys totorių vadai. Tuo šiandien netikima, tačiau Šabuldo metodiškai grindė, kad Stryjkovskis galėjo naudotis iš Podolės išvytų ir Dobrudžoje (prie Dunojus žiočių) nusėdusių totorių žodine tradicija. Aišku, tai dar neišsklaido abejonių Stryjkovskio informacija, tačiau būtent šio kronikininko darbe atrandame detalesnį mūšio aprašymą. Algirdas savo kariuomenę padalijęs į šešis pulkus ir išdėstęs puslankiu. Mūšį pradėję totoriai, puldinėdami lietuvių rikiuotę iš šonų ir apšaudydami ją strėlėmis. Didesnių nuostolių taisyklingai išrikiuotai Lietuvos kariuomenei jie negalėjo padaryti. Tuomet pajudėjo ietimis ir kalavijais ginkluoti lietuviai bei rusėnai ir pralaužė priešakines totorių eiles, o Karijotaičiai su Naugarduko pulkais puolė totorius iš šono, apšaudydami juos arbaletais. Neatlaikiusi šių smūgių totorių kariuomenė pakriko ir, persekiojama Lietuvos kariuomenės, leidosi bėgti. Mūšio aprašymas – ganėtinai abstraktus ar net standartinis, todėl tyrinėtojas prie jo beveik nesustoja. Jam svarbiau yra iš Stryjkovskio gauti duomenys apie Algirdo žygio kryptį ir pergalės mastą, todėl nesustoja ir prie klausimo apie totorių kunigaikščių likimą. Stryjkovskis, kaip minėta, rašė, kad žuvo visi trys, kuo šiandien netikima: Kutlubugas pasitraukė į Krymą, o jo sūnus Elijas po Mamajaus mirties (1380 m.) netgi perėmė šio uluso valdymą; Dmitrijaus vadovaujami totoriai traukęsi į Budžaką ir Dobrudžą; Chačebėjaus likimas nežinomas, bet manoma, kad jo valdžioje išliko Chačebėjaus tvirtovė (dabartinė Odesa) ir šiaurinės Juodosios jūros pakrantės tarp Dniepro ir Dniestro žemupių. Net neaišku, kiek Karijotaičių brolių – trys ar keturi – perima Podolės valdymą. O ir apskritai neaišku, su kuo kariaujama:

su Aukso orda (dėl paprastumo taip dažnai sakoma) ar su atskiro Krymo uluso vietininkais Podolėje? Po 1359 m., kai buvo nužudytas chanas Berdibekas, Aukso orda buvo apimta suirutės: per 20 metų joje pasikeitė daugiau kaip 25 chanai, o jos teritorija suskilo į savarankiškus ulusus. Šia sumaištimi naudojasi Algirdas. Bet ar Krymo uluse valdęs Mamajus yra Algirdo sąjungininkas – bent jau taip įrodinėja Šabuldo. Taigi minklės ant minklių.

Pagaliau net neaišku, kur vyko mūšis – čia Šabuldo įneša naujieną, įvesdamas į problematiką informaciją iš totorių jarlykų apie totorių administracinį centrą Jabgu („Yabgu", kas totoriškai reiškia „vietininką"), ties kuriuo susikerta svarbiausi totoriams prekybos keliai. Anot tyrinėtojo, būtent Jabgu yra Mėlynieji Vandenys, į kurį tikslingai ir nusitaikė Algirdas. XVI amžiuje čia buvusi gyvenvietė jau vadinama nauju Targovicos vardu (žymiai labiau išgarsėjusia XVIII a. pabaigoje kaip magnato Stanislovo Felikso Potockio valda, kur 1792 m. paskelbta prorusiška Targovicos konfederacija). XVI a. Targovica garsėjo didingais mūro pastatų griuvėsiais su marmuro grindimis, rūsiais ir galingomis sienomis, kurie, pasak žymiojo XVI a. Lietuvos publicisto Mykolo Lietuvio, tuo metu net buvo siejami su legendinės Trojos liekanomis. Tiesa, šiandien iškyla idėjos, kad Mėlynieji Vandenys – tai ne mūšis, o ištisa karinė akcija (tokiu atveju nebesvarbi konkreti lokalizacija). Tačiau Šabuldo visą laiką gynė konkretaus mūšio idėją, todėl jo į mokslinę apyvartą įvesta Jabgu, Mėlynųjų Vandenų ir Targovicos jungtis turi neabejotiną mokslinę vertę.

Taigi, Felikso Šabuldo straipsnis gali tapti geru vaistu tiems, kurie klaidingai įsivaizduoja istoriją esant iš kairės ir dešinės byrančių pasakojimų lobynu. Priešingai – Šabuldo tekstas parodo, kad istorijos kūrimas yra tikra rekonstrukcija, kuriai reikalingi ieškojimų planai su strategija ir taktika, su logika ir vaizduote. Ieškodami tokio plano ir koncepcijos 2008 m. ruošiamam leidiniui „Ukraina: Lietuvos epocha 1320–1569" su Feliksu Michailovičium sutarėm: ne tiek svarbu, ar Lietuva Kijevą užvaldė prie Gedimino ar prie Algirdo, o prie Juodosios jūros išėjo prie Algirdo ar prie Vytauto, ne tiek svarbu, ar lietuviai buvo pikti, ar draugiški imperialistai. Svarbu tai, kad būtent Lietuvos Didžioji Kunigaikštija buvo tas faktorius, kuris keliems

šimtams metų lėmė Kijevo ir Maskvos likimus ir padėjo pagrindus susiformuoti kazokijai, o kartu ukrainiečių tautai. LDK buvo ne tautų kalėjimas, o tautų lopšys. Todėl suprantama, kad ukrainiečiai gerbia Lietuvos istorinį vaidmenį ne tik dėl išvadavimo iš mongolų, o ir už tai, kad nukreipė jų istoriją link Vilniaus ir Vakarų.

Feliksas Michailovičius Šabuldo buvo tikras kariškis. Puikiai prisimenu, kaip 2007-aisiais keldamas taurę moksliniame seminare, suorganizuotame Ukrainos gynybos ministro Jurijaus Jechanurovo ir Lietuvos ambasadoriaus Algirdo Kumžos, jis didžiavosi Ukrainos kariškiais, kurie iškėlė Mėlynųjų Vandenų atminimo idėją, tuo tarsi demonstruodami geriausių kariuomenių tradicijas – būti istorijos ir kultūros kūrėjais.

Lai būna šis leidinys kukli pagarba ką tik mus palikusiam (2012 m. gegužės 4 d.) žymiam Ukrainos „litvanistui“, svarbios lituanistikai monografijos („Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского“, 1987) autoriui, žymiausiam Ukrainos Mėlynųjų Vandenų tyrinėtojui, ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ riteriui, tikram mokslo džentelmenui Feliksui Michailovičiui Šabuldo. Ta proga priduriame jo mokinio Boriso Čerkaso paruoštą biogramą „In memoriam“.

Prof. dr. Alfredas Bumblauskas

/Versta iš rusų kalbos/

Borisas Čerkasas apie Feliksą Šabuldo

Istorijos mokslas patyrė skaudžią netektį – 2012 m. gegužės 4 d. nustojo plakti žinomo ukrainiečių mokslininko Felikso Michailovičiaus Šabuldo širdis; žymusis mokslininkas mirė eidamas septyniasdešimt pirmuosius metus.

Feliksas Michailovičius yra geriausiai žinomas kaip XIII–XIV a. Vidurio ir Rytų Europos istorijos tyrinėtojas. Ilgą laiką jo tyrinėjimų objektas buvo ukrainiečių žemės, įėjusios į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį. 1983 m. šia tema jis parašė ir apgynė kandidato disertaciją «Землі Південно-Західної Русі у складі Великого князівства Литовського 20-90 років XIV ст.». Remiantis šia disertacija, 1987 m. buvo parengta ir išspausdinta monografija „Pietvakarių Rusios žemės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje“.

Siekdamas nuodugniau išnagrinėti šią temą, F. Šabuldo susidomėjo mažai tyrinėtais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Aukso ordos santykiais. Šis klausimas sovietinėje istoriografijoje apskritai buvo „nepopuliarus“. F. Šabuldo užsibrėžė tikslą išaiškinti ukrainiečių žemių iš Aukso ordos sudėties perėjimo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį chronologiją, taip pat perprasti šio proceso teisinius pagrindus. Atlikęs tyrinėjimus F. Šabuldo pagrįstai įrodė, kad Algirdo žygis į Severų Černigovo, Kijevo, Podolės žemes ir po to sekęs mūšis prie Mėlynųjų Vandenų įvyko būtent 1362 metais. Jis taip pat iškėlė hipotezę apie realiai egzistavusį Algirdo ir Mamajaus susitarimą. F. Šabuldo pritarė idėjai, kad nuo Aukso ordos ukrainiečių žemės buvo atskirtos pagal bendros valdos (kondominiumo) sąlygas. Mokslininkas nubrėžė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei atitekusių žemių geografines ribas. Plėtodamas hipotezę apie Algirdo ir Mamajaus sąjungą, F. Šabuldo spėjo, kad egzistavo Mamajaus jarlykas, kurį emyras Abdulacho vardu išdavė Lietuvos valdovui. Taigi, tyrinėtojo nuomone, XIV a. pabaigoje Tochtamyšas tik patvirtino šį aktą. F. Šabuldo pratęsė F. Petrunios pradėtus darbus – jarlykų tyrinėjimą, jų surašymo sekos ir procedūros nustatymą, protografo išaiškinimą. Padarytas išvadas F. Šabuldo išdėstė ne tik monografijoje „Синьоводська битва та проблема її розв'язання“, bet ir daugelyje vėliau publikuotų straipsnių. Deja, alinanti ir sunki liga neleido F. Šabuldo atsakyti į visus jo paties iškeltus klausimus. Ir vis dėlto Feliksas Michailovičius iki paskutinių savo dienų buvo kupinas kūrybinių planų. Už indėlį į istorinės minties plėtrą Feliksas Michailovičius Šabuldo buvo pagerbtas Lietuvos Respublikos ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžiumi.

Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas. Iš kn.: Alexander Gwagnin. Kronika Sarmacyey europskiey. Krakow, 1611.

Feliks Šabuldo

1362 m. Mėlynųjų vandenų mūšio šiuolaikinė mokslinė interpretacija

Apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo (1345–1377) 1362 metų žygį į Aukso ordos valdomą Podolę ir jo kariuomenės pergalę prie Mėlynųjų Vandenų, sutriuškinus trijų Ordos kunigaikščių, tuometinių Podolės žemių valdytojų, karines pajėgas, pasakoja tik nedaugelis metraščių. Dauguma jų buvo sudaryta praėjus šimtui, dviem šimtams ar net trims šimtams metų po šio reikšmingo įvykio ir pasakoja apie jį skirtingu tikslumu ir skirtingais požiūriais. Todėl metraščių informacija yra gana skurdi, dažnai fragmentiška, pasirinktinė ir tendencinga.

Pagal chronologiją ir informacijos svarbą metraščiai su žiniomis apie Mėlynųjų Vandenų problemą, t. y. klausimų kompleksą, kuris tiesiogiai susijęs su mūšiu prie Mėlynųjų Vandenų, jo rezultatais ir su jais siejamomis politinėmis permainomis daugelyje Ukrainos žemių, klasifikuojami taip: pirmiausia reikėtų paminėti unikalų lakonišką, bet chronologiškai artimiausią šiam įvykiui ir struktūriškai vientisą Rogožos metraščio, sudaryto XV a. penktojo dešimtmečio pradžioje, įrašą. Jis pažymėtas 6871, t. y. 1363 metais datuojamoje rubrikoje ir yra tokio turinio: „Tais pačiais metais lietuviai užėmė Korševą ir įvyko maištai, ir buvo vargas žmonėms visoje žemėje. Tą patį rudenį Algirdas Mėlynuosius Vandenis ir Baltąją pakrantę užkariavo“[1,2]. XVI amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje tai buvo beveik be pakeitimų pakartota Patriarcho, arba Nikono, sąvade[3]. Rogožos metraščio informacija, perimta iš oficialiosios Tverės kunigaikštystės[4], Lietuvos sąjungininkės prieš

1 Рогожский летописец // Полное собрание русских летописей (toliau — ПСРЛ). Т. 15, вып. 1. М., 1965. Стб. 75.

2 Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. Т. 35. М., 1965. С. 2.

3 Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. Т. 35. М., 1965. С. 2.

4 Tai nustatė dar A. M. Nasonovas.

Maskvą didesnę XIV šimtmečio dalį, metraštinės tradicijos, yra išskirtinai vertinga, nes, lyginant su kitais metraščių pranešimais apie mūšį prie Mėlynųjų Vandenų, pateikia siejamų su juo kitų svarbių karinių politinių įvykių vientisą bendrą vaizdą, įvardijant jų laiką ir vietą. Nurodytos aplinkybės leidžia nagrinėti šio metraščio informaciją kaip vieną iš pirminių, labiausiai istorinėms realijoms adekvačių šaltinių tiriant visą Mėlynųjų Vandenų problemą. Pirmoji Rogožos metraščio mokslinė publikacija buvo išleista 1925 metais, todėl jo unikalūs duomenys XIX amžiuje ir XX amžiaus pradžioje, kai formavosi Ukrainos istorijos mokslas, nebuvo žinomi pirmiesiems Mėlynųjų Vandenų mūšio tyrėjams. Šis svarbaus šaltinio mokslinio panaudojimo ypatumas, be abejonės, turėjo neigiamą įtaką pirmoms gautoms išvadoms ir tais laikais įsitvirtinusioms tam tikroms Mėlynųjų Vandenų problemos tyrinėjimo tradicijoms.

Antra vieta tarp metraštinių šaltinių turėtų atitekti anoniminiam pasakojimui „Apie Podolę“, kuris mus pasiekė Supraslio, Slucko (Uvarovo), Archeologijos komisijos, Bychovco kronikos, Krasinskio, Račynskio, Rumiancevo ir kituose vadinamuosiuose lietuvių-rusų arba baltarusių-lietuvių išplėstinės redakcijos metraščiuose, sudarytuose Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. trečiąjį dešimtmetį arba kiek vėliau. Pateikiame atitinkamą šio pasakojimo ištrauką pagal Slucko ir Supraslio metraščius, kaip seniausius iš visų minėtų redakcijų ir turinčius mažiausiai teksto pažeidimų: „Kai Lietuvos žemėje valdovas buvo kunigaikštis Algirdas, jis stepėje su lietuvių kariuomene sumušė totorius prie Mėlynojo vandens, tris brolius: kunigaikštį Chačebėjų ir Kutlubugą, ir Dmitrijų. O tie trys broliai iš totorių žemės, tėvonys ir paveldėtojai Podolės žemės, o jų [vardu] valdė atamanai, ir baskakai, atvykstantys nuo tų atamanų, ėmė iš Podolės žemių duoklę. O didžiojo kunigaikščio Algirdo brolis valdė Lietuvos Naugarduką, kunigaikštis Karijotas, o jis turėjo 4 sūnus: kunigaikštį Jurijų, kunigaikštį Aleksandrą, kunigaikštį Konstantiną, kunigaikštį Fiodorą[5]. Tada tie kunigaikščiai Karijotaičiai trys broliai: kuni-

5 Слуцкая летопись // ПСРЛ. Т. 35: Летописи белорусско-литовские. М., 1980. С. 74.

gaikštis Jurijus, kunigaikštis Aleksandras, kunigaikštis Konstantinas, kunigaikštis Fiodoras didžiajam kunigaikščiui Algirdui leidus ir padedant Lietuvos žemei patraukė į Podolės žemę. Ir tada Podolės žemėje nebuvo nė vienos pilies nei iš medžio suręstos, nei iš akmens sumūrytos. Ir tada tie kunigaikščiai Karijotaičiai[6], atėję į Podolės žemę, susidraugavo su atamanais, pradėjo ginti Podolės žemę nuo totorių ir baskakams duoklės pradėjo neduoti. Ir pirmiausiai susirado tvirtą vietą prie Smotryčiaus upės, šitaip įsirengė Smotryčiaus pilį, o kitoje vietoje buvo vienuoliai ant kalno, ir toje vietoje įrengė Bakotos pilį[7]. Ir medžiojant nutiko jiems šitaip: nuvarė daug elnių į tą salą, kur dabar Kamenskoje vieta yra. Ir iškirtę mišką miestą sumūrijo Kamenecą, o iš to visus Podolės miestus sumūrijo ir visą Podolės žemę apgyvendino“[8] ir t. t.

Metraštinio pasakojimo „Apie Podolę“ informacija sudaro mūsų žinių apie Mėlynųjų Vandenų mūšį ir Podolės prijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kai kurias konkrečias aplinkybes pagrindą. Pasakojime pirmą kartą minimi naujųjų Podolės valdovų Karijotaičių, kurių atėjimas į Ordos [čia ir kitur tekste turima mintyse Aukso orda] valdomą Podolę siejamas su Lietuvos valdžios įsitvirtinimu šiame krašte, vardai, taip pat minimi Algirdo kariuomenės sutriuškintų Ordos kunigaikščių vardai, pabrėžiamos ir pastarųjų paveldėjimo teisės valdyti Podolės žemę, pateikti svarbūs duomenys, kurie charakterizuoja valdymo būdą ir priklausomybės nuo Ordos tipą, pateikta originali versija, kaip Karijotaičiai užvaldė visą Podolę.

Nors metraštinis pasakojimas „Apie Podolę“ atrodo paprastas, kaip istorinis šaltinis yra pakankamai sudėtingas suprasti. Jau buvo minėta, kad autoriaus vardas liko nežinomas. Aišku tik tai, kad autorius priklausė aukštesniam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biurokratinės valdžios ratui ir parašė šį veikalą praėjus septyniasdešimt metų po žymaus įvykio, XV a. ketvirto dešimtmečio pradžioje, Lenkijos ir Lietuvos

6 Супрасльская летопись // Ten pat. С. 66.
7 Слуцкая летопись. С. 74.
8 Супрасльская летопись. С. 66.

karinio konflikto įkarščio metu[9], kai abidvi šalys sprendė politinę problemą: kam būtent – Lenkijos Karalystei ar Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei – priklausys Podolės žemė. Būtent dėl šios priežasties Algirdo žygis į Ordos valdomą Podolę ir pats mūšis prie Mėlynųjų Vandenų traktuojami pasakojime kaip pagrindiniai Aukso ordos valstybės administracijos likvidavimo visoje Podolės žemėje ir jos pakeitimo Lietuvos kunigaikščių brolių Karijotaičių ir jų dėdės ir siuzereno Algirdo valdžia veiksniai. Pasakojimo „Apie Podolę" sudarymo politinės aplinkybės nulėmė šio rašytinio paminklo sudarymo tikslą ir kartu jo oficiozinį charakterį, jo tikslą galima suformuluoti kaip bandymą pagrįsti išskirtines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises į Podolės žemės valdymą. O pasakojimo oficioziškumas pirmiausia pasireiškia atrenkant ir pateikiant tam tikrus faktus, taip pat tendencinga istorinių faktų interpretacija.

Pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos oficialius šaltinius parašytas pasakojimas savo žanru artimas publicistikai ir yra tikras tuometinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuvių ir rusėnų visuomenės elito istorinės savimonės atspindys. Jame nėra datų, tačiau paliktos kai kurių svarbiausių įvykių chronologinės žymės, beveik išlaikytas įvykių eiliškumas, išskyrus siužetą apie Algirdo kariuomenės žygį į stepes prie Juodosios jūros ir trijų Ordos kunigaikščių, Podolės žemės tėvonių ir paveldėtojų, sutriuškinimą, kuris pasakojime sąmoningai minimas pirmiausia. Vienas iš pirmųjų šio metraščio ukrainiečių tyrinėtojų Teofilis Sušyckis tokios įvykių sekos priežastį paaiškino taip: „Teisė į šį kraštą gerokai seniau priklausė tam, kas pirmas jį užėmė, sutvarkė gyvenimą, gynė kraštą nuo klajoklių užpuolimų ir taip ar kitaip išsaugojo jame savo valdžią. Tokius uždavinius gerai suprantantis nežinomas pasakojimo apie Podolę autorius kaip tik ir atkreipia dėmesį į istorinį teisinį šių dalykų aspektą"[10]. Pažvelgus į anksčiau cituotą pasakojimo ištrauką įdėmiau, galima pastebėti, kad dvi pagrindinės tezės, kurios turi įrodyti

9 Išsamiau apie pasakojimo „Apie Podolę" kūrimo laiką žr.: Шабульдо Ф. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI-XУШ століть. Київ, 2000. С. 59, 72, прим. 11.

10 Сушицький Т. Західно-руські літописи як пам'ятки літератури. Частина II / Упорядкував і до друку виготовив О. А. Назаревський. Київ, 1929. С. 165

Podolės Kamenecas. Senojo miesto graviūra. Autorius nežinomas, 1931 m.

Aleksandro Karijotaičio 1375 m. antspaudas.
Kajetano Kielisińskio litografija, 1841 m.
(originalas raudono vaško).

Lietuvos teises į Podolę – Algirdo kariuomenės žygis į stepes ir Ordos sutriuškinimas prie Mėlynųjų Vandenų bei Karijotaičių atėjimas į Podolę – datuojamos gan plačiai: pirma iš jų – Algirdo valdymo laikas („Kai Lietuvos žemėje valdovu buvo didysis kunigaikštis Algirdas“), o kita – kunigaikščių Karijotaičių tėvo valdymo Lietuvos Naugarduke laikas („O Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo brolis valdė Lietuvos Naugarduką, kunigaikštis Karijotas“). Taigi, pagal nurodytą chronologiją, Algirdo žygis į stepes ir Mėlynųjų Vandenų mūšis turėjo įvykti tarp 1344 ir 1377 metų, o Karijotaičių atėjimas į Podolę – maždaug iki 1358 metų.[11] Ši aplinkybė nesulaukė pirmųjų Ukrainos tyrinėtojų dėmesio. Tuo tarpu ji paneigia pasakojimu „Apie Podolę“ besiremiantį ir V. Antonovičiaus bei M. Gruševskio mintimis patvirtintą iki neseniai gyvavusį tradicinį Ukrainos istoriografijoje datavimą, kad Karijotaičiai atėjo į Podolę po Mėlynųjų Vandenų mūšio[12], ir parodo, kad tarp šių

11 Karijoto Mykolo mirtis specialiojoje literatūroje datuojama dažniausiai apie 1358–1360 m. arba net 1362 m. Tokia data grindžiama tik vienu faktu: paskutinis Karijoto pasirašytas dokumentas pažymėtas 1358 m. Žr.: Puzyna J. Koriat i Koriatowicze // Ateneum Wileńskie. R. VII, z. 3¬-4. Wilno, 1933. S. 427-428. Kitas žinomas faktas – vyresnių, ne Podolės Karijotaičių pasipriešinimas didžiojo kunigaikščio valdžiai 1358–1360 metais, sukeltas atėmus iš jų po tėvo mirties Lietuvos Naugarduką, kurį užvaldė Kęstutis Gediminaitis, matyt, Algirdui sutikus – leidžia priartinti Karijoto Mykolo Gediminaičio mirties datą prie 1358 m. Žr.: Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. Warszawa, 1938. S. 297; Kuczyński S. M., Sine Wody // Tas pats. Studia z dziejów Europy Wschodnej X-XVII w. Warszawa, 1965. S. 154.

12 Yra du skirtingi požiūriai į kunigaikščių Karijotaičių atėjimą į Podolę. Jeigu beveik visi Ukrainos (taip pat ir sovietinės) istoriografijos atstovai kartu su V. Antonovičiumi ir M. Gruševskiu pasitiki metraštinio pasakojimo „Apie Podolę“ žiniomis ir nagrinėja šį įvykį kaip vieną iš tiesioginių 1362 m. mūšio prie Mėlynųjų Vandenų rezultatų, tai lenkų viduramžių tyrinėtojai tradiciškai atskiria šiuos du įvykius laike ir, neigdami priežastinį ryšį tarp jų, datuoja pirmą iš jų 1350–1351 metais arba kiek vėlesniu laiku. Kartu su V. Abrahamu, kuris pirmas priėjo išvados, kad Aleksandras ir Jurgis Karijotaičiai įsitvirtino Podolėje dar prieš 1349 metus (Abraham W. Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim // Księga pamiątkowa ku czci 250 rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza w roku 1661. Lwów, 1912. S. 8), tiksliausiai nustatė šią datą dar 1930-aisiais metais S. Kuczyńskis ir H. Lowmiańskis: pirmasis manė, kad Karijotaičiai tikriausia atėjo į Podolę 1341–1342 arba 1344–1345 m. (Kuczyński S. M. Min. veik. S. 153, 158), o antrasis pažymėjo, kad Lietuvos ekspansija į Ordos Podolę prasidėjo vadovaujant Karijotaičiams prieš 1349 m., ir kad jos pradžia „sutampa su laiku, kai Lietuva susikūrė veikimo bazę pietuose, užvaldžiusi Voluinę ir (laikinai) Raudoną Rusią“ (Lowmiański H. Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r. // Ateneum Wileńskie. Wilno, 1937. R. 12. S. 66, not.122). Tokia bazė galėjo būti sukurta 1344–1348 metais, kai Haličo-Voluinės kunigaikštis Dmitrijus Liubartas Gediminaitis, panaikinęs Haliče Dmitrijaus Dedko bajorų vyriausybę, ne tik nominaliai, bet ir faktiškai tapo visateisiu tiek Voluinės, tiek Haličo valdovu. Datuoti Karijotaičių atėjimą į Podolę dar tiksliau – 1344 metais – skatina politinės Lenkijos ir Lietuvos konkurencijos dėl Haličo Rusios faktas; ši konkurencija 1343–1344 metais pasižymėjo įvykiais, kuriuos galima traktuoti kaip įvykdytą Haličo Rusios teritorijos pasidalijimą. Tikėtina, kad būtent dėl šių įvykių – Lenkijai užvaldžius Sanoko ir Peremyšlio žemes, o Dmitrijui Liubartui įsitvirtinus likusioje Haličo teritorijoje – kunigaikščiai Karijotaičiai atėjo į Haličą ir užvaldė Ordos Podolės šiaurės vakarų pakraščius. Šiai datai taip pat neprieštarauja pasakojimo „Apie Podolę“ žinia apie Konstantino Karijotaičio planą susituokti su viena iš Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo dukterų, toks planas galėjo atsirasti tik 1344 metais (žr. išsamiau: Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Київ, 1987. С. 45-46). Tačiau šią žinią ne visi tyrinėtojai laiko verta pasitikėjimo (plg.: Kuczyński S. M. Min. veik. S. 156). Išsamiau apie šio klausimo istoriografiją žr.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX — першої половини XX ст. Дніпропетровськ, 2006. С. 95.

dviejų įvykių yra chronologinis tarpas, ir net teigia, kad pirmasis įvyko anksčiau už antrąjį. Galima padaryti ir kitas išvadas. Minėtas datavimo pavyzdys patvirtina, kad, išdėstydamas faktinę Podolės žemės prijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos dalį, pasakojimo autorius buvo pripažinęs šios istorijos tęstinumą erdvėje ir laike. Tačiau tai nesutrukdė jam perdėlioti jos seniausius chronologinius sluoksnius. Siekiant įrodyti Lietuvos teisę valdyti Podolės kraštą metraštinis kūrinys pradedamas epizodu apie tai, kaip Algirdas jį atkovojo iš „teisėtų" valdovų – trijų Ordos „Podolės žemės tėvonių ir paveldėtojų". Taigi konstatuojame, kad įrodymų sistemoje persvara teikiama ne „užėmimo" teisei (kas yra kito epizodo – apie Karijotaičių atėjimą į Podolę – reikšmės potekstė), o „kalavijo teisei", realizuotai pačio lietuvių ir rusėnų valstybės valdovo. Būtent ši ypatybė ir sukūrė nagrinėjamame veikale priežasties ir pasekmės ryšio tarp Mėlynųjų Vandenų mūšio ir Karijotaičių atėjimo į Podolę iliuziją, įvykių, kurie chronologiškai nesuderinami ir turėtų paneigti vienas kitą. Dauguma tyrinėtojų, net atkreipdami dėmesį į tai, kad kai kuriais atvejais šioje teksto vietoje trūksta aiškumo, visgi linkę spėlioti apie tokį ryšį tarp šių įvykių.

Metraštinis pasakojimas „Apie Podolę" istorikams žinomas nuo XIX a. pirmosios pusės, o iš Motiejaus Sryjkovskio kronikos dar anksčiau, nuo XVIII a. pabaigos. Suprantama, kad pasakojimas yra kruopščiai tyrinėjamas ilgą laiką. Prie šio kūrinio pažinimo proceso XIX a. paskutiniame ketvirtyje ypač prisidėjo Kijevo Šv. Vladimiro universiteto profesorius V. Antonovičius, kuris išskyrė jį iš grupės kitų istorinių šaltinių pranešimų apie Lietuvos XIV a. karines akcijas prieš Aukso ordą ir suteikė jam svarbią reikšmę, paremdamas juo savąją Mėlynųjų Vandenų mūšio koncepciją[13]. Taigi pasakojimo informacija suvaidino svarbų vaidmenį formuojant mokslinį požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos valdovų įvykdytą Aukso ordos

13 Išsamiau apie tai žr.: Шабульдо Ф. М. Концепція Синьоводської битви В. Б. Антоновича і вітчизняна історіографія // Tas pats. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. Київ., 1998. С. 51-68.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XIV amžiuje.

Motiejus Stryjkovskis. Iš kn.: Maciej Stryjkowski. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka y wszystkiej Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey.... Krolewiec: u Gerzego Ostenbergera, 1582.

chano valdžios išstūmimą iš Podolės XIV a. ir XV a. pradžioje[14]. Tačiau šio rašytinio paminklo tyrinėtojai neatkreipė dėmesio į svarbų klausimą: kiek išsami yra pasakojimo „Apie Podolę“ informacija kaip istorinio šaltinio? Jei palyginsime šį metraštį su kitais naratyviniais šaltiniais apie 1362 m. karinius įvykius stepėse prie Juodosios jūros, tai pastebėsime, kad jame neminimas Algirdo kariuomenės žygis prie Dono, Baltosios pakrantės suniokojimas ir Ordos išvijimas iš Uždnieprės ir Podolės. Taip pat pasakojime neužsiminta apie Vengrijos Karalystės ir Lenkijos dalyvavimą kovose dėl Ordos valdomos Podolės, tai žinoma iš kitų rašytinių šaltinių[15]. Taigi pasakojimo „Apie Podolę“ informacija yra svarbi, tačiau fragmentiška. Dėl politinio tendencingumo ji rodo Mėlynųjų Vandenų mūšį ir susietus su juo kitus įvykius tam tikru aspektu ir nepateikia jų tikro vaizdo.

1574 m. Bazelyje buvo išleistas Aleksandro Gvaninio „Europos Sarmatijos aprašymo“ pirmasis leidimas lotynų kalba. Jame yra trumpas nedatuotas įrašas, kuriame pasakojama, kad Algirdas „tris totorių caraičius, tikrus brolius, Kutlubaką, Kačibėjų ir Dmitrą (Kutlubacha, Kaczbeja i Dmitra) sutriuškino ir išvarė lauk iš Podolės“[16]. Tikėtina, kad informaciją autorius pasiskolino iš metraštinio pasakojimo „Apie Podolę“, tačiau pateikė ją labai lakoniškai, be smulkmenų ir nenurodydamas jokių aplinkybių. Todėl šio įrašo kaip istorinio šaltinio vertė yra nedidelė.

Kitas šaltinis, pasakojantis apie Algirdo kariuomenės žygį į pietų stepes ir Podolę ir trijų Ordos kunigaikščių sutriuškinimą prie Mėlynųjų Vandenų, yra Motiejaus Stryjkovskio istorinis kūrinys „Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusios

14 Išsamiau žr.: Василенко В. Min. veik. C. 89-97.

15 Pirmiausia turimas omeny 1345 m. vasario 2 d. Ordos kariuomenės triuškinantis pralaimėjimas Vengrijos kariuomenei, vadovaujamai seklerių [sekei] vado Andrejaus Lackafio, netoli Moldovos Romanovo miesto ir kiti seklerių žygiai, dėl kurių prie Vengrijos buvo prijungtos žemutinio Dunojaus teritorijos tarp Jalomitos ir Seretos vagų. (Žr.: Špinei V. Moldova in secole X-XIV. Bucureşti, 1982. S. 261-262; Deletant D. Moldova between Hungary and Poland. 1347–1412 // The Slavonic and East European Review. Vol. 64. 1982. P. 189-190; Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. Poznań, 1906. S. 23), taip pat 1352 ir 1354 m. Vengrijos karaliaus Liudviko Didžiojo žygiai į Vakarų Podolę. (Žr.: Дашкевич Я. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-50-х років XIV ст. // Україна в минулому. Вип. V. Київ; Львів, 1994. С. 32-65.

16 Олександр Гваньїні. Хроніка європейської Сарматії / Упорядування та переклад з польської о. Юрія Мицика. Київ, 2007. С. 318.

kronika“, pirmą kartą išleista 1582 metais[17]. Įtrauktame į kroniką pasakojime apie Mėlynųjų Vandenų mūšį ir tiesioginius jo rezultatus pateiktas paties mūšio aprašymas ir kelios svarbios žinios, kurie sudaro nuoseklių karinių veiksmų, tiesiogiai susijusių su Algirdo kariuomenės žygiu į Ordos Podolę, panoramą. Derėtų pažymėti, kad ši panorama neprieštarauja Rogožos metraščio (kuris liko nežinomas M. Stryjkovskiui) žinioms, o kai kur net jas papildo ir sukonkretina. Kaip istorinis šaltinis Stryjkovskio kronikos pasakojimas pirmiausia vertingas tuo, kad pateikia žinias apie Algirdo kariuomenės judėjimo maršrutą, kaip jis pasiekė Mėlynuosius Vandenis, „apeidamas Kanevą ir Čerkasus“, ir informuoja apie tiesioginį Mėlynųjų Vandenų mūšio rezultatą: Algirdo kariai „išlaisvino nuo totorių Targovicą, kurios mūrų likučiai iki šiol dar stovi Bugo upės žiotyse, Bilą Cerkvą, Zvenigorodą ir visas stepes net už Očiakovo, nuo Kijevo ir Putivlio net iki Dono žiočių, ir nustūmė juos net iki Volgos, o kitus iki Kafos ir Azovo, ir Krymo, į Taurijos arba Perekopo, vidų, nuvijo“. Tik vėliau, tvirtinama kronikoje, „su pergale jie grįžo į Podolę, kur tuo metu, kaip dabar Perekope, irgi gyveno totoriai, nukariavę ir pavergę rusėnus, juos, kurie neturėjo nei vadų, nei caro, Algirdas taip pat lengvai sutriuškino ir išvijo iš Podolės krašto, taip kad tik maža jų dalis paspruko per Dniestrą prie Juodosios jūros ir į Perekopą. Po to jie įsikūrė Dobrudžo stepėse prie Dunojaus ir Turkijos vieškelio“[18].

Nėra abejonių, kad kronikoje Stryjkovskis panaudojo kai kurias žinias iš metraštinio pasakojimo „Apie Podolę“, kuris, O. Rogovo manymu, buvo jam žinomas artimu „Bychovco kronikai“ variantu[19]. Būtent iš ten jis paėmė trijų Ordos kuni-

17 Apie mūšį prie Mėlynųjų Vandenų Motiejus Stryjkovskis pasakoja savo dviejuose žymiausiuose kūriniuose: trumpai – XVI a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje parašytame ir tik po 400 metų išleistame rankraštyje, pavadintame „O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego“, Warszawa, 1978. S. 257-258, ir išsamiai – kronikoje, kuri atnešė autoriui šlovę. Pirmojo kūrinio pasakojimas vadinasi „Kaip Algirdas tris totorių chanaičius, Podolės paveldėtojus, sutriuškino ir Podolę prie Lietuvos prijungė 1329 m.“ ir beveik visas remiasi metraštinio pasakojimo „Apie Podolę“ žiniomis. Išsamiau žr.: Шабульдо Ф. М. Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви //Tas pats. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. Київ, 1998. С. 69-84.

18 Maciej Stryjkowski. Kronika Polska, Litewska, Żmódska i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 2. S. 6-7.

19 Рогов А. И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его хроника). М., 1966. С. I67, 171.

gaikščių vardus. Tačiau daug jo pasakojimo detalių yra unikalios, pvz., brolių Karijotaičių buvimas Algirdo kariuomenėje ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio dovanojimai jiems, mūšio prie Mėlynųjų Vandenų aprašymas ir nugalėtojų grobis ir kt. Kitas autoriaus informacijos šaltinis buvo Dobrudžos gyventojų totorių istoriniai pasakojimai, kuriuos jis išgirdo keliaudamas į Turkiją ir iš jos kartu su kitais Lietuvos pasiuntiniais (1574 m. rudenį –1575 m. pavasarį), apie tai jis pats mini savo veikale[20]. Visos anksčiau minėtos žinios, kurios liečia tokias svarbiausias Mėlynųjų Vandenų mūšio problemos sudedamąsias dalis, kaip Algirdo kariuomenės judėjimo iki mūšio ir po jo maršrutą, bendrą 1362 m. kampanijos prieš Ordą vertinimą, Podolėje ir kairiakrantėje Uždnieprėje gyvenusių totorių pasakojimus, neturi analogų kituose istoriniuose šaltiniuose. Todėl jas reikėtų priskirti prie Motiejaus Stryjkovskio Ordos [kilmės] žinių šaltinio, kurį reprezentuoja Podolės ir Dniepro Dono tarpupio andainykščių gyventojų totorių, vėliau įsikūrusių Dobrudžoje, žodinė istorinė tradicija.

Ilgą laiką tyrinėtojai nekreipė dėmesio į Motiejaus Stryjkovskio kronikos pranešimus apie Mėlynuosius Vandenis. Nemažai prie to prisidėjo V. Antonovičius dėl savo kritinio požiūrio į autorių kaip istoriką. Po to, kai jis XIX a. 8-ajame–9-ajame dešimtmetyje tyrinėdamas Ukrainos žemių prijungimo prie Lietuvos klausimą, įrodė nekritišką ir laisvą Motiejaus Stryjkovskio metraštinių šaltinių apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino (1316–1341) žygius į Voluinę ir Kijevą naudojimą, kronikos autoriaus pasakojimą apie Mėlynųjų Vandenų mūšį imta traktuoti kaip iš esmės nepatikimą ir nevertą dėmesio šaltinį, o jei jis ir naudotas kaip istorinių tyrinėjimų šaltinis, tai daugiausia tik kaip kritikos objektas.

Ukrainos istoriografijoje toks požiūris į M. Stryjkovskio žinias apie Mėlynųjų Vandenų mūšį įžvelgiamas jau Mykolos Daškevičiaus ir Nikandro Molčanovskio

20 Maciej Stryjkowski. Min. veik. S. 7: „A ci potym w Dobruckich polach osiedli, za Dunajem na gościńcu Tureckim, którymeśmy i my jachali, przeniozwszy się u Obluczcie i Silistriej przeż hordę tych Tatarów Dobruckich, których też więtsza część słoweńskim językiem mówią, i gospodarstwem się bawią, i nas wdzięcznie przyjmowali, i częstowali winnymi gronami i garbuzami słodkimi, też to sami gsym ich pytał powiadali, iż przodkowie ich z Podola od Litwy byli wygnani".

darbuose, kuriuose bandoma daugiau ar mažiau nuodugniai nagrinėti šiuos pranešimus iš šaltinotyros pozicijų bei kitų rašytinių paminklų informacijos apie Podolę XIV a. kontekste. Pavyzdžiui, M. Daškevičius buvo linkęs priimti, tačiau su tam tikromis išlygomis M. Stryjkovskio teiginius apie Podolės priklausomybę „Krymo totoriams", dar iki ją užvaldant kunigaikščiams Karijotaičiams, ir miestų įtvirtinimų nebuvimą Ordos valdomoje Podolėje, taip pat Algirdo žygio priežastį – Ordos rengiamus Lietuvos valdų puldinėjimus ir kt. „Ypač svarbi yra Stryjkovskio žinia, kad Dobrudžoje jis matė iš Podolės lietuvių išvarytus totorius", – pabrėžė M. Daškevičius[21]. Tačiau Kijevo mokslininko dėmesį patraukė ne buvusių Ordos Podolės gyventojų pasakojimai apie Algirdo žygį, o pirmiausia Dobrudžos totorių pasakojimų apie jų buvimą Podolėje tikrumas, kuriuo jis abejojo. Vadinasi, M. Daškevičius neįžvelgė šiuose pasakojimuose to, kas svarbiausia – Motiejaus Stryjkovskio pasakojimo apie mūšį prie Mėlynųjų Vandenų ir jo pasekmes šaltinis geneze ir įvykių vertinimu yra Ordos kilmės. Ko gero, dėl to M. Daškevičius buvo ypač griežtas ir kategoriškas, teigdamas, kad „Stryjkovskis suteikė visišką valią savo fantazijai, aprašinėdamas, kaip Lietuva užėmė Podolę ir taip įsijautė, kad prirašė, jog Algirdas išvalė nuo totorių žemes iki Volgos"[22].

Nikandras Molčanovskis, kuris atliko vieną iš pirmųjų ir nuodugnių viduramžių Podolės istorijos tyrimų, taip pat iš esmės neigiamai žiūrėjo į XVI a. paskutinio ketvirčio lenkų istoriko veikalo teiginius. Jis taip pat pažymėjo, kad „nepaisant iškalbingo Stryjkovskio pasakojimo, panaudojimas naujų, mums nežinomų šaltinių ar tautos sakmių šiuo atveju nepastebimas". Jo žodžiais, pasakojimas, „nesuteikdamas nieko naujo pasižymi turtingais pagražinimais", ir „apskritai ypač fantastinis". Paskutinė N. Molčanovskio mintis šiuo klausimu tokia: „Stryjkovskio pasakojimo apie Algirdo žygį toli į pietus, iki Juodosios ir Azovo jūrų, apie Podolės totorių sunaikinimą ir dalies jų išvarymą į Dobrudžą mes negalime patikrinti, ir tam patvirtinti kitų duomenų nėra, tik Nikono metraštis su nuorodomis, kad 1362 m. Al-

21 Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-русского государства. Киев,1885. С. 82.
22 Ten pat. C. 83.

girdas užėmė Korševą“[23]. M. Daškevičiaus ir N. Molčanovskio įpėdiniai, kritikuodami Stryjkovskio kronikos Mėlynųjų Vandenų siužetus, nesileido į šaltinotyrinę jos analizę, pasikliaudami ankstesnėmis išvadomis. Kaip vieną paskutiniųjų jų įpėdinių galima paminėti šiuolaikinę Ukrainos viduramžių tyrinėtoją Oleną Rusiną[24].

Šios taisyklės išimtis yra darbas, parašytas sovietinio istoriko O. Rogovo, kuris dar 1960 m. atsakė į daugumą kritinių pastabų dėl Motiejaus Stryjkovskio kronikos žinių apie mūšį prie Mėlynųjų Vandenų ir kunigaikščių Karijotaičių Podolės užėmimą, išsakytų ankstesnių tyrinėtojų, taip pat paneigė kai kuriuos jų argumentus (pvz., dėl Mėlynųjų Vandenų mūšio datavimo, Podolės totorių persikėlimo į Dobrudžą laiko, tikimybės, kad jie vartojo slavų kalbą, Motiejaus Stryjkovskio gautos iš jų informacijos tikrumo). Be to, jis išsakė prielaidas, galinčias patvirtinti M. Stryjkovskio žinias apie Karijotaičių dalyvavimą Mėlynųjų Vandenų mūšyje, Podolės žemės perdavimą jų valdžion, jos padalijimo į dalis laiką ir aplinkybes ir t. t.[25] Šiuolaikiniai Stryjkovskio kūrybos tyrinėtojai pabrėžia jo nuolatinį ir gilų domėjimąsi kraštotyra, aktyvią naujų ir įvairios kilmės bei pobūdžio informacijos apie praeitį šaltinių paiešką, platų istorinių pasakojimų naudojimą, tačiau kartu kompiliacijos netaikymą ir laisvą šaltinių duomenų interpretavimą[26]. Pasakyto, manyčiau, pakanka, kad atmestume kaltinimus Motiejui Stryjkovskiui dėl neriboto polinkio fantastiniams prasimanymams, dar kartą patvirtinant jį kaip neeilinį Renesanso epochos istoriką, o jo „Kronikoje“ pateiktą žinią apie Algirdo žygius į pietų stepes, Mėlynųjų Vandenų mūšį (galbūt išskyrus jo eigos aprašymą) ir jo rezultatus laikyti visiškai originalia, patikima ir viena iš išsamiausių ir kompetentingiausių šių įvykių informacija.

23 Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-русского государства. Киев,1885. С. 184.

24 Žr.: Русина О. В. Україна під татарами та Литвою. Київ, 1998.

25 Рогов А. И. Min. veik. С. 167-173.

26 Pvz.: Radziszewska J. Maciej Stryjkowski. Historyk-poeta z epoki Odrodzenia. Katowica, 1978; Ta pati. Maciej Stryjkowski i jego dzieło // Stryjkowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / Oprac. J. Radziszewska. Warszawa, 1978; Wojtkowiak Z. Maciej Stryjkowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poznań, 1991; Kuolys D. Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Vilnius, 1992.

Pasakojamųjų šaltinių virtinę apie 1362 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karines akcijas prieš Aukso ordą užbaigia atitinkamas įrašas Hustyno metraštiniame sąvade, sudarytame XVII a. trečiojo dešimtmečio pradžioje. Jis yra toks: „6870 metais... Šiais metais Algirdas nugalėjo tris totorių caraičius ir jų ordas, tai yra Kotlubachą, Kačzeją, Dmitrą, ir nuo tada pašalino Podolės totorių valdžią. Šis Algirdas ir kitas Rusios valstybes valdžion paėmė ir Kijevą, kunigaikščio Fiodoro valdomą, paėmė ir pasodino jame Volodimirą, savo sūnų, ir pradėjo jas valdyti, kurioms anksčiau jo protėviai duoklę mokėdavo“[27]. Kaip matome, Hustyno metraštinė kompiliacija skiriasi tuo, kad joje Algirdo pergalė prieš tris „totorių caraičius“ siejama tiek su Ordos valdžios panaikinimu Podolėje, tiek su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžios plitimu į „kitas Rusios valstybes“ ir jos sustiprinimu Kijeve pakeičiant kunigaikštį Fiodorą Vladimiru Algirdaičiu.

Hustyno metraščio informacijos ištakomis pirmas iš tyrinėtojų susidomėjo M. Daškevičius. Jis patikrino [metraščio] kompiliatoriaus paraštėje [užrašytą] nuorodą į Aleksandro Gvaninio kūrinį ir įsitikino, kad jų pranešimų apie Mėlynųjų Vandenų mūšį ir Podolės išlaisvinimą nuo Ordos valdžios tekstai labai artimi, tačiau padarė prielaidą, kad Hustyno sąvado sudarytojas informaciją pasiskolino „tiesiogiai iš metraščio (lietuvių ir rusėnų, M. Daškevičiaus nuomone – F. Š.), kuriuo rėmėsi ir Gvaninis“[28]. Michailas Gruševskis, kruopščiai išanalizavęs Hustyno metraščio žinias, pastebėjo, kad „Algirdo pergalės prieš totorius istoriją“ „Hustyno kompiliatorius“ pasiėmė „iš Gvaninio (tiesiogiai ar netiesiogiai)“, pasinaudojęs ne spausdintu jo kūrinio leidiniu, o „sutrumpinta (rankraštine) jo ištrauka“[29]. Kad ir kaip būtų, faktas, kad A. Gvaninio užrašo ir atitinkamos Hustyno sąvado dalies šaltinis buvo lietuvių ir rusėnų metraštininkų pasakojimas „Apie Podolę“, yra neginčytinas, nes tik iš jos A. Gvaninis, o jam tarpininkaujant ir Hustyno metraščio

27 Густинская летопись // ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1843. С. 350.
28 Дашкевич Н. Min. veik. С. 79.
29 Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV. С. 80. Прим. 2. Plg.: Tas pats. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Киев, 1891; 2-as leid..: Київ, 1991. С. 429-493, kur pateikti argumentai pirmosios versijos naudai.

sudarytojas galėjo sužinoti trijų Ordos kunigaikščių vardus ir Algirdo vaidmenį vaduojant Podolės žemę nuo Ordos valdžios.

Tirdamas Mėlynųjų Vandenų [mūšio] šaltinių problemą M. Gruševskis, kitaip nei jo pirmtakai (V. Antonovičius, M. Daškevičius, N. Molčanovskis), neapsiribojo tik istoriniu lyginamuoju metodu, o pirmas pabandė atsekti atskirų metraščių žinių kilmę ir evoliuciją. Ypač tai taikytina Hustyno sąvadui, kurio informaciją jis pirmą kartą nagrinėjo kompleksiškai, atlikęs šaltinotyrinę analizę tiek 1362 m. rubrikos pranešimų, tiek kito, 1361 m. datuojamo, įrašo, siejamo su Kijevo kunigaikščiu Fiodoru. Kaip pažymėjo M. Gruševskis, 1362 m. rubrikos informacija atsirado iš M. Kromerio, A. Gvaninio kūrinių ir Nikono metraštinio sąvado[30]. Didžiausio tyrinėtojo dėmesio sulaukė Hustyno metraštyje minimas faktas, kad 1361 m. Kijeve valdė kunigaikštis Fiodoras, ir žinia apie jo pakeitimą kitais metais Vladimiru Algirdaičiu. Jis priėjo išvados, kad pirmas faktas gautas iš nežinomo šaltinio. O kitas – tai „kombinacija", kurią padarė sudarytojas iš pirmos žinios ir Nikono metraščio pranešimo apie Algirdą, perdavusį Kijevą savo sūnui[31].

M. Gruševskio manymu, pranešimas apie tai, kad Kijevo kunigaikštis Fiodoras buvo pakeistas Vladimiru Algirdaičiu su 1362 m. data „neturi jokio ryšio, o įeina į bendrą Algirdo laimėjimų Rusioje žinutę"[32]. Šis mokslininko teiginys kaip ir pats [šaltinio] pranešimas pagal savo svarbą vertas ypatingo dėmesio. Anksčiau cituotoje Hustyno sąvado ištraukoje, skirtingai nei M. Gruševskis, siūlome įžvelgti ne vieną, o tris konkrečius įvykius: 1) Podolės išlaisvinimą iš Ordos valdžios, 2) Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžios Kijeve įtvirtinimą, 3) jos išplėtimą į „kitas Rusios valstybes". Visi šie įvykiai siejami tiek su Algirdo, jų vykdytojo, asmenybe, tiek ir 1362 metais, kurie yra bendri visiems šios rubrikos pranešimams.

Taip pat galima pakoreguoti ir M. Gruševskio pasiūlytą ir seniai istoriografijoje laikomą tradiciniu trečio įvykio supratimą, kaip „bendros Algirdo buvimo Rusioje

30 Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV. С. 74.
31 Ten pat. C. 75.
32 Ten pat.

ženklų informacijos“. Mūsų manymu, galimas daiktas, kad šiuo atveju Hustyno sąvado sudarytojas turėjo omenyje konkrečią teritoriją, kuri buvo prijungta prie Lietuvos kartu su Ordos Podole, bet dėl kažkokių priežasčių paslėpė ją bendru pavadinimu. Šia teritorija pirmiausia galėtų būti buvusios Didžiosios Černigovo ir Perejaslavo kunigaikštysčių žemės, galutinai prijungtos prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės po 1362 m. įvykių. Jeigu sutiktume su šia prielaida, reikėtų pripažinti, kad iš esmės Hustyno sąvadas pateikia teisingą informaciją apie 1362 m. teritorinius Algirdo laimėjimus Pietų Rusioje, nors metraštyje praleista nemažai svarbių įvykių ir aplinkybių, siejamų su jo kariuomenės žygiais į Ordos valdomas Pietų Ukrainos žemes.

Kaip ir pasakojimas „Apie Podolę“ Hustyno metraščio pranešimai apie Algirdo 1362 m. laimėjimus buvo laikomi vienu pagrindinių Mėlynųjų Vandenų mūšio problemos šaltiniu ir nuolat kėlė mokslinį susidomėjimą. Be to, daugiausia dėmesio tyrinėtojai skyrė informacijos apie Algirdo trijų Ordos „caraičių“ sutriuškinimą ir kunigaikščio Fiodoro valdymą Kijeve bei jo pakeitimą Vladimiru Algirdaičiu kilmei, taip pat šių įvykių datavimui ir tam, kokiu būdu buvo įtvirtinta Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžia Kijeve, atiduodant valdžią Algirdo sūnui – taikiai ar panaudojus jėgą. Taigi nagrinėjant Mėlynųjų Vandenų problemą Hustyno metraštis suvaidino svarbų, tačiau nevienareikšmį vaidmenį. Būtent jo žinių dėka istoriografijoje buvo atkreiptas dėmesys į konkrečias istorines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų valdžios įtvirtinimo Kijeve ir vidurinėje Padnieprėje aplinkybes ir mūšio prie Mėlynųjų Vandenų reikšmę tam. Kartu dėl Hustyno metraščio ir pasakojimo „Apie Podolę“ informacijos absoliutizavimo mokslininkų dėmesys buvo sutelktas į problemos klausimus, siejamus tik su Kijevu ir dešiniojo kranto Podolės dalimi, ir tai tapo jos vienpusiško, t. y. iškreipto, nušvietimo priežastimi.

Naratyvinių šaltinių informacijos apie 1362 metų Lietuvos karo veiksmus pietų stepėse skurdumas ir fragmentiškumas savo ruožtu taip pat turėjo įtakos mokslinio tyrimo procesui apskritai. Skirtingai nei tik XIX a. viduryje, išleidus Nikono sąvadą, įtraukti į mokslinę apyvartą Tverės metraštinio šaltinio įrašai apie Algirdo užimtą Korševą ir jo kariuomenės žygį prie Mėlynųjų Vandenų ir į Baltąją pakran-

tę, anoniminis pasakojimas „Apie Podolę“ tapo iš karto plačiai žinomas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos intelektualinėje aplinkoje. Galimas daiktas, kad prie to prisidėjo tai, kad Lietuvos diplomatai naudojo kai kuriuos jame pateiktus argumentus 1432 m. derybose tarp Lenkijos ir Lietuvos, kurios pasibaigė paliaubų sutartimi dvejiems metams ir faktiniu Podolės teritorijos pasidalijimu[33]. Tolimesnis konkuravimas tarp Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiojo elito dėl Podolės ir kai kurių Voluinės pasienio valsčių jau XV a. penktojo dešimtmečio antroje pusėje lėmė būtinumą įvardyti ir viešai paskelbti šiuo klausimu ir Lenkijos oficialią poziciją.

Tai įvyko 1448 m. pavasarį per bendrą Lenkijos ir Lietuvos seimą Liubline, Lenkijos pasiuntinių pasisakymuose[34]. Lietuvos versijai atsverti Lenkijos senatoriai kildino ir grindė Lenkijos Karūnos istorines teises į Rusios pasienio teritorijas, remdamiesi ankstesniais Lenkijos ir Lietuvos aktais ir susitarimais, pirmiausia Lenkijos ir Lietuvos 1385 m. (Krėvos) ir 1413 m. (Horodlės) unijų sutartimis. Be to, jie rėmėsi Podolės žemės istorija, pradedant nuo jos vakarų dalies prijungimo prie Lenkijos Karalystės Kazimiero Didžiojo (1333–1370) laikais. Pasiuntiniai taip pat teigė, kad pagal kronikas Podolės žemė niekuomet nepriklausė Lietuvai, lenkai nebuvo jos gavę iš lietuvių, ir kad Lenkijos karalius „valdė Podolę taikoje“, gavęs ją iš dalies palikimu dėl giminystės teisės, o iš dalies atėmęs iš Ordos ir sutvirtinę medines Kameneco, Bakoto, Braclavo, Medžybižo ir Vladimiro tvirtoves[35]. Savaime aišku, kad apie karines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės akcijas stepėse

33 Kolankowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów. T. 1: 1377–1499. Warszawa, 1930. S. 179; Kurtyka J. Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu, red. F.Kiryk. T. 1. Kraków, 2000. S. 40.

34 Joannis Dlugossi. Historiae Polonicae libri XII. N.V // Opera omnia, cura A. Pzezdziecki ed. T. XIV. Cracoviae, 1878. S. 47-49; Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1445-1480. N. 2 / Oprac: St. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska pod kierunkiem J. Dąbrowskiego. S. 17, 18; Hałecki O. Dzieje unii Jagiellońskiej. Kraków, 1919. S. 366; J. Kurtyka. Podole pomiędzy Polską a Litwą w XIV i 1. polowie XV wieku // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu, t. I, red. F. Kiryk. Kraków, 2000;. Шабульдо Ф. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя. С. 68.

35 Dlugossii J. Historiae Poloniae. Cracoviae, 1878. T. V. P. 48; Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 2. S. 228-229; Joannis Dlugossi. Historiae Polonicae libri XII. T. III. // Opera omnia T. XII. Cracoviae, 1878. S. 519,523; Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1445-1480. N.2 / Oprac: St. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska pod kierunkiem J. Dąbrowskiego. S. 17,18; Halecki O. Dzieje unii Jagiellońskiej. Kraków, 1919. S. 366.

prie Juodosios jūros arba Mėlynųjų Vandenų mūšį Lenkijos senatorių pareiškime nebuvo kalbėta.

Abi versijos – tiek lietuviška, tiek lenkiška – tapo tais idėjiniais pagrindais, dėl kurių kilo diskusijos tarp jų šalininkų ir priešininkų. Prolenkiškai koncepcijai atstovavo žymus XV a. Lenkijos istorikas Jonas Dlugošas, XV amžiaus 5-ojo–6-ojo dešimtmečio politinės kovos tarp Lenkijos ir Lietuvos dėl ginčytinų Ukrainos–Rusios teritorijų dalyvis ir pirmasis informacijos teikėjas, žymus Lenkijos Karūnos teisių į Podolę šalininkas ir atitinkamos doktrinos Lenkijos istoriografijoje kūrėjas. Savo „Lenkijos istorijoje" jis teigė, kad 1352 metais Algirdo įkalbėta gausi orda „kalaviju ir plėšimais" nuniokojo Podolę, esančią Lenkijos Karalystės valdžioje, o kitose to paties veikalo vietose pavadino Podolę žeme, kurią „Kazimieras atėmė iš totorių rankų ginklais ir kalaviju", ir paminėjo „lietuvių kunigaikštį Aleksandrą arba Vytautą", kuris 1397 m. „norėdamas parodyti, kad yra krikščionių kunigaikštis, surengė pirmą žygį prieš totorius"[36]. Užtat Jonas Dlugošas nepaliko jokios užuominos nei apie Algirdo žygį į Ordos Podolę, nei apie mūšį prie Mėlynųjų Vandenų, nors, be abejo, gerai žinojo apie Lietuvos teritorines pretenzijas Lenkijai, apie kurias ne vieną kartą užsimena savo įžymaus veikalo puslapiuose, tačiau nutylėdamas jos argumentus. Kad ir kaip būtų, negalima nepastebėti, kad visi žymaus antrosios XV a. pusės istoriko teiginiai atitinka Lenkijos Karūnos oficialią poziciją ir pateikti taip, kad neigtų lietuvišką versiją.

Martynas Kromeris pirmas pabandė dokumentais pagrįsti oficialią Lenkijos versiją ir nuneigti pagrindinius pasakojimo „Apie Podolę" teiginius, ypač tai, kad Algirdas atkariavo Podolės žemę iš Ordos po Mėlynųjų Vandenų mūšio, o kunigaikščiai Karijotaičiai užėmė šį kraštą, palaikomi Lietuvos karinių pajėgų[37]. Tam jis pirmąsyk pasitelkė aktų medžiagą. Būtent jo plunksna parašyti įrodymai ir kontrargumentai

36 Długosz J. Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królewstwa Polskiego. T. 5, ks. 9. Warszawa, 1975. S. 332-338; Ioannis Dlugossi. Historiae Poloniae libri XII. T. III // Opera Omnia. T. XII. Kraków, 1876. S. 519, 523.

37 Cromer M. O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznosciach koronnyh Polskich ksiąg XXX. Kraków, 1611. Ks. XV. S. 322.

įgavo vientisos sistemos vaizdą, jie vėliau kaip išeities pozicija buvo naudojami tų autorių, kurie rėmė tezę, kad Podolė buvo užkariauta Kazimiero Didžiojo arba teigė, kad šis kraštas buvo Vytauto prijungtas prie Lietuvos XIV amžiaus pabaigoje.

M. Kromerio argumentus sukritikavo Motiejus Stryjkovskis, kuris savo „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje", pirmą kartą išleistoje 1582 m., sustiprino anoniminio pasakojimo „Apie Podolę" koncepciją papildomais mūšio prie Mėlynųjų Vandenų liudijimais, gautais iš Ordos kilmės sakytinės tradicijos[38]. Taip Mėlynųjų Vandenų mūšio problematika dėl neatsiejamo ryšio su Podolės žemės istorija iš politinės problemos tapo istoriografine, ilgam prikausčiusia tarpusavyje nesutariančių istorikų dėmesį ir politines intencijas.

Istoriografijoje diskusija tarp lenkiškos ar lietuviškos versijų šalininkų vyko kelis šimtmečius, net ir tuomet, kai po 1569 metų Liublino unijos politinė kova dėl Podolės prarado savo reikšmę, tapdama tik tam tikros mokslinės priešpriešos istorinių tyrimų srityje atspindžiu. Šališkumas, kuris kartkartėmis kunkuliavo tarp istorikų dėl ginčų Podolės klausimais, ne tik nulėmė diskusijos dalyvių pakeltą toną, bet ir jų ginamų tezių ir pozicijų poliariškumą bei maksimalizmą. O tai, žinoma, nepadėjo ieškoti naujų mokslinių Mėlynųjų Vandenų mūšio problemos klausimų sprendimo būdų, bet atvirkščiai vedė prie tam tikrų įrodymų ir išvadų sistemų konservavimo.

Naujaisiais laikais ginčai dėl Podolės ir Mėlynųjų Vandenų problemos pagyvėjo po to, kai XIX amžiaus devintojo dešimtmečio viduryje Kijevo Šv. Vladimiro universiteto profesorius B. Antonovičius pristatė savo Mėlynųjų Vandenų mūšio ir kai kurių su juo siejamų konkrečių istorinių aplinkybių koncepciją[39]. Kitaip nei jo pirmtakai, V. Antonovičius išskyrė šį mūšį iš kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XIV a. akcijų prieš Ordą, siedamas jį ne tiek su istorine Podolės lemtimi, kiek su Kijevo ir Kijevo žemės prijungimu prie Lietuvos, ir pirmą kartą atkreipė dėmesį

38 Stryjkowski M. Min. veik. S. 6-7.

39 Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Киев, 1885. Т. I. С. 47-58, 120-128. Išsamiau žr.: Шабульдо Ф. Концепція Синьоводської битви В. Б. Антоновича і вітчизняна історіографія // Третя Академія пам'яті В. Б. Антоновича. 11-12 грудня 1995 р. м. Київ. Доповіді та матеріали. Київ, 1997. С. 132-142.

į esmines Mėlynųjų Vandenų problemos sudedamąsias dalis: pirma, 1362 m. Algirdo karinės politinės akcijos ukrainiečių žemėse buvo nukreiptos prieš Ordą, antra, jo valdžios Kijeve ir vidurinėje Padnieprėje iš esmės taikus, nepriverstinis vietinių gyventojų atžvilgiu įtvirtinimas. V. Antonovičius pirmasis moksliškai tyrinėjo ir kitus konkrečius klausimus, susijusius su Ordos sutriuškinimu 1362 m. prie Mėlynųjų Vandenų. Tai paties mūšio datos nustatymas, jo tiesioginio rezultato išsiaiškinimas ir kt. Jis pateikė argumentuotus atsakymus į kelis svarbius klausimus dėl Mėlynųjų Vandenų mūšio, pvz., XIV a. antrosios pusės Podolės teritorinė sandara, Podolės ordos valdos ir jos ryšio su chano valdžia pobūdis XIV a. viduryje, vietos gyventojų priklausomybės nuo jos formos ir kt.

V. Antonovičiaus koncepcija užėmė svarbią vietą Mėlynųjų Vandenų problemos istoriografijoje[40]. Ji, kaip ir Motiejaus Stryjkovskio kronikos pasakojimas apie Algirdo kariuomenės pergalę prie Mėlynųjų Vandenų ir Ordos išvarymą ne tik iš Podolės, bet ir iš visos pietinės Padnieprės teritorijos, gerokai sustiprino ir, be to, moksliniu požiūriu suaktualino anoniminio pasakojimo „Apie Podolę“ versiją. Nepaisant to, kad ši koncepcija netapo pagrindine net Ukrainos istoriografijoje, ji ženklino tam tikrą postūmį tiriant viduramžių Ukrainos, Lietuvos ir Baltarusijos istoriją, atkreipė į save mokslininkų dėmesį, padalindama juos į pasekėjus ir oponentus.

Atiduodant duoklę V. Antonovičiaus Mėlynųjų Vandenų problemos nagrinėjimo kūrybiniam įnašui, būtina pažymėti ir jo padarytas klaidas bei netikslumus. Deja, tenka konstatuoti, kad ši problema jo nebuvo tirta specialiai ir kompleksiškai, o tik platesnės problematikos, t. y. didesnės Ukrainos žemių dalies prijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kontekste, kaip priešpastatymas metraščių pranešimams apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino (1316–1341) užkariautas Voluinės ir

40 Pirmą kartą terminą „Mėlynųjų vandenų problema“ XX a. 8-ojo dešimtmečio viduryje pavartojo Sovietų Lietuvos istorikas Romas Batūra, apibrėždamas visą klausimų, susijusių su mūšiu prie Mėlynųjų Vandenų, kompleksą, pvz.: seniausių ir todėl patikimiausių liudijimų apie jį metraščiuose nustatymas, nušvietimo Ukrainos ir užsienio istoriografijoje būdai, konkrečių istorinių aplinkybių išaiškinimas; pati mūšio data ir vieta, tarptautinė situacija, politinė ir ekonominė motyvacija, tiesioginiai rezultatai ir kt. Žr.: Batūra R. Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų. Vilnius, 1975.

Kijevo žemes, ir, be to, daugiausia siekiant teiginius verifikuoti. Dėl šios aplinkybės V. Antonovičiaus ir kitų Mėlynųjų Vandenų problemos tyrinėtojų dėmesys daugiausia buvo nukreiptas į šaltinotyrinius, o ne faktologinius aspektus. Tačiau ir čia buvo padaryta metodinė klaida: pagrindiniais šaltiniais buvo pripažinti tik tie metraštinių paminklų pranešimai, kurie laikomi patikimais, o atskiri, tačiau ypač svarbūs aktų medžiagos duomenys liko neįvertinti. XIX a. pirmosios pusės–XX a. tyrinėtojų paieškos patikimiausio istorinio šaltinio lėmė dirbtinį ir taip nepakankamos informacijos sumažinimą. Be to, Ukrainos–Rusios žemių prijungimas prie Lietuvos pirmųjų istorikų kartų dažniausiai buvo nagrinėjamas kaip vienkartinė akcija, o ne kaip laiko ir erdvės atžvilgiu tęstinis procesas su tam tikromis kintamomis apraiškos formomis.

Visi šie trūkumai turėjo neigiamą įtaką kai kuriems konkretiems ir galutiniam Mėlynųjų Vandenų problemos tyrimo rezultatams. Tiriamą problemą sudarė (daugiausia pagal fragmentinius pasakojimo „Apie Podolę“ ir Hustyno metraščio liudijimus) tik Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo kariuomenės žygis į Podolę, vietinių Ordos kunigaikščių sutriuškinimas, kitas niokojantis reidas prie Dniepro ir Pietų Bugo žiočių ir šių karo veiksmų rezultatai. Žinoma, taip suprantant problemą, pats mūšis prie Mėlynųjų Vandenų buvo vertinamas kaip vietinės svarbos politinis įvykis, o klausimas dėl 1362 metų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Aukso ordos valdų puolimo įtakos geopolitinei Rytų Europos regiono padėčiai, ypač Ordos valstybės ir jos valdymo Rytų Europoje tolesniam likimui, net nebuvo iškeltas.

V. Antonovičiaus įpėdiniai, remdamiesi jo išvadomis, ne visuomet atlikdavo savarankiškus Mėlynųjų Vandenų mūšio ir konkrečių istorinių aplinkybių, dėl kurių jis įvyko, tyrimus. Mokslininkai, kurių darbai savo tikslumo, nuodugnumo ir išvadų originalumo ar mokslinės pozicijos dėka visam laikui įėjo į šios problemos istoriografinę tradiciją ir iki šiol sudarė mūšio prie Mėlynųjų Vandenų aiškinimo mokslinį pagrindą, pirmiausia yra M. Daškevičius ir M. Gruševskis.

M. Daškevičiaus prieštaravimas V. Antonovičiaus Mėlynųjų Vandenų mūšio koncepcijai labiausiai atsispindi jo parašytoje išsamioje V. Antonovičiaus darbo

recenzijoje. Joje žinomas istorikas, filologas ir pagrindinis V. Antonovičiaus oponentas Ukrainos žemių prijungimo prie Lietuvos klausimu pabandė pagrįsti savo požiūrį į Mėlynųjų Vandenų įvykius. Kitaip nei jo oponentas, M. Daškevičius paneigė ryšį tarp trijų, jo manymu, skirtingu laiku ir aplinkybėmis vykusių įvykių: 1) Kijevo priklausomybės nuo Lietuvos atsiradimo, 2) kunigaikščių Karijotaičių atėjimo į Podolę ir įsigalėjimo joje, 3) trijų Ordos kunigaikščių sutriuškinimo, kuris galėjo būti ne Mėlynųjų Vandenų mūšio, o kitos karinės akcijos rezultatas[41]. Jeigu pirmą šių įvykių M. Daškevičius datavo 1333 m., tai antrą – 1351 metais (pagal Bychovco kroniką), o trečią nukėlė į XIV a. pabaigą.

M. Daškevičiaus tyrimai rėmėsi kitokiu nei V. Antonovičiaus rašytinių šaltinių vertinimu, tarp jų ir tų, kuriuose buvo informacija apie Mėlynųjų Vandenų mūšį. Jų pagrindu tapo dar viena pasakojimo „Apie Podolę“ versija, atsiradusi trečioje, daug vėlesnėje baltarusių-lietuvių metraščių redakcijoje, kurioje trijų Ordos kunigaikščių nukariavimas dėl sugadintos teksto pradžios priskiriamas ne Algirdui (1345–1377), o jo sūnėnui Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui (1392–1430)[42]. Šiuo atveju M. Daškevičius pasekė Martyno Kromerio prielaida, nuo kurios šis, tiesą sakant, iš karto išsigynė[43]. Kitaip nei V. Antonovičius, M. Daškevičius Nikono ir Hustyno metraščių žinioms apie Mėlynųjų Vandenų mūšį neskyrė ypatingo dėmesio ir suabejojo M. Stryjkovskio kronikoje pateiktomis žiniomis. Jo tezė, kad ryšio tarp Mėlynųjų Vandenų mūšio ir kunigaikščių Karijotaičių valdžios įtvirtinimo Podolėje nėra, vėliau buvo patvirtinta ir vaisingai nagrinėjama žinomų lenkų istoriografijos atstovų H. Paszkiewicziaus[44],

41 Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства. Киев, 1885. С. 74-89.

42 Летопись Красинского // ПСРЛ. Т. XXXV. С. 138; Летопись Рачинського // Ten pat. С. 160; Ольшевская летопись // Ten pat. С. 186.

43 Cromer M. Min. veik. S. 322.

44 Paszkiewicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925. S. 125, 132; tas pats. Jagiellonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. S. 380; tas pats. O genezie i wartości Krewa. Warszawa, 1938. S. 265-269; tas pats. W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wołyniu i Podolu // Ateneum Wileńskie. R. XIII, z. 2, 1938. S. 334-347. H. Paszkiewicziaus kaip ir kitų Podolės žemės istorijos tyrinėtojų lenkų, jo bendralaikių ir pasekėjų pozicijos pagrindus sudarė išvados, padarytos W. Abrahamo ir O. Haleckio. Žr.: Abraham W. Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1912. S. 5-7; Halecki O. Dzieje unii jagiellońskiej. Kraków, 1919. S. 70-71.

J. Puzyno[45], S. Kuczyńskio[46], H. Łowmiańskio[47].

Labiausiai V. Antonovičiaus koncepcija buvo plėtojama jo mokinio, žymaus Ukrainos istoriko M. Gruševskio. Nuo pat savo mokslinės karjeros pradžios M. Gruševskis pasireiškė kaip nuoseklus V. Antonovičiaus koncepcijos pasekėjas ir gynėjas. Jis įrodė tiesioginį ryšį tarp 1358–1362 metų Kijevo įvykių (abiejų metropolitų, Aleksijo ir Romano, kova dėl Kijevo ir visos Rusios metropolijos, Kijevo kunigaikščio Fiodoro nušalinimas ir kt.) ir mūšio prie Mėlynųjų Vandenų, o šio mūšio – su tarpusavio kovų pradžia Ordoje ir chano valdžios joje susilpnėjimu. Taigi M. Gruševskis, ko gero, pirmasis įvairiapusiškai išnagrinėjo Mėlynųjų Vandenų problemą plačiame Lietuvos, Lenkijos ir Ordos santykių fone. Spėdamas apie kunigaikščių pasikeitimo Kijeve priežastis, šio įvykio bei 1362 m. Algirdo žygio prieš Ordą chronologinę seką ir priežasties[48] ir pasekmės ryšį, mokslininkas nubrėžė pagrindines Kijevo problemos mokslinio sprendimo kryptis, tačiau jo hipotezės ir prielaidos iki šiol nenaudojamos. Kaip ir M. Karamzinas, M. Daškevičius, N. Molčanovskis ir kai kurie kiti jo pirmtakai, M. Gruševskis atkreipė dėmesį į Nikono metraščio pranešimą apie Korševą, kurį Lietuva gavo „užkariavusi“ Mėlynuosius Vandenis ir Baltąją pakrantę [Білобережже], tačiau atsisakė pripažinti šio pranešimo ryšį su Mėlynųjų Vandenų problema dėl tuo metu nežinomos Korševo buvimo vietos, nors ir nurodė vienintelį galimą

45 Puzyna J. Korjatowicze oraz sprawa podolska // Ateneum Wileńskie. R. XI, 1936. S. 61-97; tas pats. Pierwsze wystupienia Korjatowiczów na Rusi południowej // Ateneum Wileńskie. R. XIII, 1938. S. 1-68.

46 Kuczyński S. M. Sine Wody (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.) // tas pats. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVII w. Warszawa, 1965. S. 154-158.

47 Lowmianski H. Wcielenie Litwy do Polski // Ateneum Wileńskie. R. XII. 1937. S. 66. Not. 122.

48 M. Gruševskis darė prielaidą, kad Kijevo kunigaikščio keitimą „tikriausiai galima susieti su Algirdo žygiu ir konfliktu su totoriais 1363 m.“ Jis, nors ir ne be abejonių, taip pat teigė, kad Kijevo žemės prijungimas prie Lietuvos įvyko po Mėlynųjų Vandenų mūšio, nes, jo spėjimu, Kijevo netekusį „Fiodorą, kaip totorių paporučikį, galėjo užstoti kaimynai totorių bekai, ir dėl to galėjo kilti konfliktas. O jis baigėsi 1363 m. totorių sutriuškinimu prie Mėlynųjų Vandenų“. Žr.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV. Київ-Львів, 1907 (2-as leid.: Київ., 1993). С. 76, 78. Tyrinėtojas pateikė ir kitą, labiau tikėtiną kunigaikščio keitimo priežastį, išsakydamas prielaidą, kad „Kijevo kunigaikštis ne taip tiksliai laikėsi Algirdo bažnyčios politikos, kaip pageidavo pastarasis, ir dėl to Kijevo kunigaikštis buvo nuverstas, o į jo vietą pasodintas Algirdaitis“. Paskutinė M. Gruševskio išvada tokia: „Galų gale turime tenkintis išvada, kad 1363 m. Algirdas pradėjo konfliktuoti su totoriais, surengė žygį į Kijevo žemės pietus ir sutriuškino ten totorius, ir dėl to tikriausiai įvyko formali Kijevo žemės ir Podolės okupacija“ (Ten pat. C. 78, 82).

jo lokalizacijos būdą[49]. Taip pat mokslininkas pripažino lietuvių kunigaikščių Karijotaičių įsitvirtinimo Podolėje faktą ir kad jie po Mėlynųjų Vandenų mūšio sutvirtino gynybines krašto sistemas[50].

Daug M. Gruševskio mokslinių pasiekimų, nagrinėjant Mėlynųjų Vandenų problemą, suformuluota hipotezių, spėjimų ir prielaidų pavidalu. Manome, kad tai lėmė ne tik tyrinėtojo skeptiškumas ir polinkis daryti gerai apgalvotas išvadas, bet ir nepakankamo XIV amžiaus Ukrainos istorijos – jos šaltinių, atskirų faktų, įvykių ir svarbių politinių problemų – ištirtumo suvokimas. Didelę įtaka M. Gruševskiui padarė griežtai nustatyta V. Antonovičiaus Mėlynųjų Vandenų koncepcijos schema, kurios jis besąlygiškai laikėsi. Atskirais, tačiau svarbiais atvejais būtent jos postulatai sutrukdė žymiajam istorikui padaryti tam tikrą išvadą arba atvedė prie klaidingo tvirtinimo. Pavyzdžiui, taip atsitiko nustatant mūšio vietą. Pirmiausia M. Gruševskis kaip ir jo mokytojas, o ir dar anksčiau žinomas rusų istorikas M. Karamzinas siejo ją su Siniuchos upės (kairiuoju Pietų Bugo intaku) krantais[51], tačiau vėliau, ko gero, įvertindamas tuomet dar tiksliai nenustatytą ryšį tarp Mėlynųjų Vandenų mūšio ir tuometinio Kijevo ir Kijevo žemės politinio statuso, išsakė prielaidą, kad Mėlynaisiais Vandenimis galėtų būti Snivodės upė, kuri yra gerokai toliau į šiaurę, Voluinės, Kijevo žemės ir Podolės pasienyje[52]. Galiausiai jis klaidingai nustatė ir mūšio prie Mėlynųjų Vandenų datą – 1363 metai[53].

Apskritai M. Gruševskio Mėlynųjų Vandenų problemos tyrinėjimas pagal V. Antonovičiaus schemą padėjo ją pripažinti tiek Ukrainos, tiek užsienio istoriografijos atstovams, nepaisant to, kad Jono Dlugošo ir Martyno Kromerio koncepcija

49 Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV. Київ-Львів, 1907 (2-as leid.: Київ., 1993). С. 79-80, прим. 2.

50 Грушевский М. Барское староство. Исторические очерки. Киев, 1894. С. 20-21.

51 Грушевский М. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Киев, 1891 (2-as leid.: Київ, 1991). С. 493, прим. 1.

52 Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV. С. 81-82.

53 Žr.: Грушевский М. Очерк истории Киевской земли. С. 494: „Pažymėsiu tik, kad Nikono sąvade šis žygis priskirtas 6871 rugsėjo metams, vadinasi, jis buvo mūsų skaičiavimo sistemos 1362 m. rudenį arba 1363 m. pavasarį ir vasarą“. Plg.: to paties autoriaus Історія України-Руси. Т. IV. С. 80, прим. 1: „Tiesa, Nikono sąvade šis įvykis priskirtas 1363 metams, o Hustyno – 1362 metams, bet šis skirtumas nieko čia nekeičia“.

Lenkijos istorijos mokslo nebuvo užmiršta. „Autoriai, rašę po M. Gruševskio (M. Liubavskis, A. Jablonovskis, T. Korzonas, O. Haleckis, E. Natansonas-Leskis, I. Jonynas, L. Kolankovskis, H. Paškevičius), – kaip ir S. Kuczyńskis daro išvadą šiuolaikinis Lietuvos istorikas R. Batūra, – pripažino Algirdo pergalę prie Mėlynųjų Vandenų 1362 m. ar 1363 m. ir pabrėžė jos didelę reikšmę pietinių žemių išvadavimui iš totorių valdžios“[54]. Su šia išvada negalima nesutikti. Dar daugiau, iki šiol ji buvo teisinga ir atitiko šiuolaikinę istoriografiją.

Tačiau naujas dėmesys Mėlynųjų Vandenų problemai ir kompleksinė šaltinių analizė pagal šiuolaikinį istorinių žinių lygį iš esmės pakoregavo tradicinį jos supratimą, galima sakyti, visiškai ją pakeitė.

Pirmiausia tai liečia rašytinius šaltinius, pasakojančius apie Mėlynųjų Vandenų įvykius arba kažkaip juos charakterizuojančius. Kitaip negu mūsų pirmtakai, manome, kad Mėlynųjų Vandenų problemos šaltinių bazę, be tradicinio metraštinio pasakojimo „Apie Podolę“, sudaro dar trys skirtingo laikotarpio, skirtingo pobūdžio ir vienas nuo kito nepriklausomi rašytiniai paminklai: 1) seniausias ir autoritetingiausias, jeigu kalbama apie XIV a. įvykius, Rogožos metraštis, pirmą kartą išleistas 1925 metais, 2) taip pat metraštinis „Tolimųjų ir artimųjų Rusios miestų sąrašas“, kurio paskutinė redakcija sudaryta 1396 m. rudenį, 3) Motiejaus Stryjkovskio „Lenkijos, Lietuvos ir Žemaičių kronika“, pirmą kartą išleista 1583 metais. Be šių naratyvinių paminklų, svarbus Mėlynųjų Vandenų mūšio ir su juo tiesiogiai susijusių įvykių šaltinis yra Krymo chanų patvirtinamieji jarlykai Pietų Rusios žemėms, teikti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovams XV a. antrojoje pusėje–XVI a. viduryje.

Tarp minėtų šaltinių svarbiausią reikšmę turi lakoniškas Rogožos metraščio įrašas, kuris, kitaip nei kiti metraštiniai šaltiniai, išsaugojo savo struktūrinį vientisumą ir todėl pateikia neapkarpytą informaciją apie laiką, vietovę ir kai

54 Kuczyński S. M. Sine Wody. (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.) // tas pats. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVII w. Warszawa, 1965. S. 135-179; Batūra R. Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų. Vilnius, 1975. P. 248.

Aukso ordos valdovo Džanibeko (1342–1357) varinė moneta – pulas, kaldintas 1350–1351 m. Naujojo Sarajaus kalykloje. Aversas, reversas, skersmuo 1,82 cm, svoris 1,845 g. Tai pirmoji XIV a. Aukso ordos moneta, rasta dabartinėje Lietuvoje, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijoje. (Ožalas E. Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m. T. 2. Vilnius, 2002. LIIRS. F. 1. B. 3723. P. 143.)

kurias kitas konkrečias aplinkybes, charakterizuojančias 1362 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės veiksmus prieš Ordą. Jis praneša: „Tais pačiais metais Lietuva užėmė Korševą ir prasidėjo maištai, ir buvo vargas žmonėms visoje žemėje. Tą patį rudenį Algirdas užkariavo Mėlynuosius Vandenis ir Baltąją pakrantę“[55]. Toks pat, tačiau kiek trumpesnis įrašas yra XV a. trečiojo dešimtmečio pabaigos Nikono metraštiniame sąvade[56]. Lakoniški Rogožos ir Nikono metraščių pranešimai patvirtina ir papildo „Tolimųjų ir artimųjų Rusios miestų sąrašo“ duomenis. Jie leidžia lokalizuoti „Lietuvos“ prieš Mėlynųjų Vandenų mūšį užkariautą Korševą būtent prie Tichajos Sosnos upės, dešiniojo Dono intako jo vidurupyje, o ne Dono aukštupyje, kaip buvo manyta anksčiau[57]. Taip pat pripažįstame M. Stryjkovskio kronikos svarbą, nepaisant nuo XIX a. pabaigos nusistovėjusio neigiamo kai kurių jos pranešimų įvertinimo, laikome juos Ordos kilmės tikru ir tiksliu naratyvinės informacijos šaltiniu apie 1362 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės veiksmus prieš Ordą, pirmiausia jų eigą ir erdvės charakteristikas[58].

Svarbiausias 1362 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karinių politinių veiksmų stepėse prie Juodosios jūros, kurių kulminacija buvo mūšis prie Mėlynųjų Vandenų, rezultatas atsispindi Krymo chanų jarlykuose Ukrainos žemėms. Šie tarpvalstybinės reikšmės aktai, kaip buvo neseniai išsiaiškinta, kilo

55 Рогожский летописец // ПСРЛ. Пг., 1922. Т. 15, вып. 1. Стб. 75.

56 Žr.: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. Т. XI. СПб., 1879 (2-as leid.: М., 1965). С. 2.

57 Тихомиров М. Н. Список русских городов дальних й ближних // Исторические записки. М., 1950. Т. 40. С. 234; 2-as leid.: Тихомиров М.Н. Русское летописание. М., 1979. С. 107. Šiuolaikinė «Коршева на Сосні» lokalizacijos versija: Шабульдо Ф. М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти // Український історичний журнал. 1996, № 2. С. 7-10, pakartota: Шабульдо Ф. М. Литовська «Задніпрянщина»: незнаний аспект синьоводської проблеми // tas pats. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. Київ, 1998. С. 13-20. (http://www.history.org.ua/vidan/2005/Sha100/a.htm). Plg.: Русина О. Синьоводська „Задонщина“: історична першість чи історіографічний гібрид? // Український гуманітарний огляд. Вип.1. Київ, 1999. С. 178-189; Шабульдо Ф. Чого не схотіла або не змогла помітити моя рецензентка (відповідь на рецензію Олени Русиної) // Ten pat. Вип. 2. 1999. С. 198-217.

58 Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 2. S. 7: „Targowicę, której jeszcze i diś w polach znak murov na usciu rzeki Bohu stoi, Bialacerkiew, Swinigrod, i wszystki pola aż za Oczaków od Kijowa i od Putiwla aż do uscia Donu, od Tatarów wolne uczynili, i wyploszyli ich aż do Wolgi, a drugich ku Kaffie i ku Azofowi, i Krimowi w środek Tauryki albo Perekopu zagnali“. Žr.: Шабульдо Ф. М. Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви // tas pats. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. С. 69-84.

ne nuo 1398 m. buvusio Aukso ordos chano Tochtamyšo jarlyko, o greičiausia nuo karvedžio [„temniko“, dešimtūkstantininko] Mamajaus jarlyko, kurį jis, būdamas ne teisėtas, bet faktinis Aukso ordos valdovas, įteikė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Algirdui, greičiausia 1362 m. rudenį[59]. Sudedamoji Krymo jarlykų dalis – Pietų Rusios ir Ordos Podolės miestų ir teritorinių vienetų pavadinimų registras – pakankamai išsamiai vaizduoja anų metų sėkmingo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės puolimo teritorinius laimėjimus Aukso ordos valdų stepėse prie Juodosios jūros šiaurinės dalies. Šių jarlykų gyvenviečių ir teritorinių vienetų sąraše (registre) pažymėti ne mažiau kaip 39 geografinių objektų pavadinimai. Tokiu būdu pažymėta teritorija driekėsi nuo Dniestro, Pietų Bugo ir Dniepro žiočių iki Dono aukštupio ir Okos baseino imtinai. Didžiausioji jos dalis tapatinama su Ukraina, įskaitant ir jos miškastepės ir iš dalies stepės (Dniepro dešinysis krantas) zonas, tačiau sąraše minimos ir kai kurios Aukso ordos gyvenvietės (Jabu-gorod, Karaulas, Balakly, Tula), taip pat nemažai vėliau įrašytų Maskvos valstybei atitekusių miestų (Smolenskas, Didysis Novgorodas,

59 Išsamiau apie tai žr.: Шабульдо Ф. Про ярлик Мамая на землі України-Руси (постановка і спроба розв'язання проблеми) // Держави, суспільства, культури: Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського / Національна Академія наук України, Інститут європейських досліджень, Східноєвропейський дослідний інститут імені В. К. Липинського. Нью-Йорк, 2004. С. 1025-1059; tas pats. Чи існував ярлик Мамая на українські землі? (до постановки проблеми) // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. Київ, 2005. С. 100-122.
Jarlykų tekstai paskelbti: 1) 1461-09-22 Chadži Girėjaus jarlykas kn.: Gołębiowski J. Dzieje Polski za panowania Kazimierza, Jana Olbrachta i Alexandra. Warszawa, 1848. S. 230-231. Not. 587; Барвінський Б. Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси. II. Львів, 1909. С. 11-18; 2) 1472 m. Mengli Girėjaus jarlykas kn.: Gołębiowski J. Min. veik. S. 232-233. Not. 588; Барвінський Б. Min veik. С. 11-16, 18-21; 3) 1472 m. Mengli Girėjaus jarlykas kn.: Акти, относящиеся к истории Западной России, собр. и изд. Археографической комиссиею. Т. 2. СПб, 1848. С. 4-5; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Vilnius, 1995. P. 83-84; 4) 1514-02-03 Mengli Girėjaus jarlykas kn.: Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów Perekopskich (1469-1515). Akta i listy. / Wyd. i szkicem historyczn. poprz. K. Pułaski. Kraków-Warszawa, 1881. S. 420-422; 5) Mehmed Girėjaus jarlykas, pateiktas 1532 m. Saadet Girėjaus, kn.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528-1538). Vilnius, 2002. P. 191-193; 6) 1535 m. Sahib Girėjaus jarlykas kn.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15. P. 235-238; 7) 1552 metų Davlet Girėjaus jarlykas kn.: Книга посольская Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда Августа (с 1545 по 1572) / Изд. кн. М. Оболенским и проф. И. Даниловичем. М. 1843. С. 65-70.
Apie jarlykus kaip istorinius šaltinius žr.: Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі (До питання про татарську Україну) // Східний світ. Харків, 1928. № 2. С. 171; (pakartotas: Східний світ.Київ, 1993. С. 134); Шабульдо Ф. М. Ярлыки крымских ханов на земли Южной Руси (Украины) XV-XVI вв. как исторический источник // Восточная Европа в древности и средневековье. 17-е Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто, 4-е Чтения памяти доктора исторических наук А. А. Зимина. Москва, 19-22 апреля 2005 г. М., 2005. С. 285-288; tas pats: Договірні ярлики кримського хана Магмет Гірея для короля польського і великого князя литовського Жигимонта // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. CCLVI. Праці Історично-філософської секції. Львів, 2008. С. 77-81.

Pskovas, Riazanė, Odojevas ir kt.). Visos šios žemės ir miestai visiems laikams perduoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščių valdžion ir nuosavybėn, pirmiausia Mamajaus 1362 m., o vėliau buvusio chano Tochtamyšo 1398 m. Pastarojo dovanojimo jarlyką ne vieną kartą tvirtino XV a. pirmajame trečdalyje jo sūnūs ir anūkai (Tochtamyšaičiai), kurie, padedami Lietuvos valdovų, nors ir trumpam tapdavo Aukso ordos chanais. Nuo 1461 iki 1560 metų Krymo chanato valdovai, pretenduodami į istorinį Aukso ordos palikimą, tęsė praktiką teikti Lietuvos didiesiems kunigaikščiams patvirtinamuosius jarlykus Ukrainos žemėms. Per šį laikotarpį jie pateikė apie 20 tokių dokumentų, kurių turinys išliko iki mūsų dienų.

Rogožos metraščio, „Tolimųjų ir artimųjų Rusios miestų sąrašo“ ir Motiejaus Stryjkovskio „Kronikos“ informacija, taip pat chanų jarlykų Ukrainos žemėms geografinė nomenklatūra kartu įrodo, kad nuo šiol būtų iš tikrųjų moksliška kalbėti (jeigu į senąją Mėlynųjų Vandenų problemą žvelgtume ne siaurai, o plačiau) ne tik apie Algirdo kariuomenės žygį į Podolę ir jo kulminaciją – mūšį prie Mėlynųjų Vandenų, bet ir apie iš anksto suplanuotą plataus masto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karinių pajėgų puolimą į Aukso ordos valdas miškastepės zonoje ir stepėse prie Juodosios jūros šiaurės palei abu Dniepro krantus.

Šis puolimas sąjungoje su Mamajaus orda buvo pagrindinis visoje 1362 m. karinėje kampanijoje prieš džučidų Ordą. Jis buvo realizuotas dviem lietuvių ir rusėnų kariuomenės žygiais. Pirmasis jų buvo nukreiptas į pietus tarp Dniepro ir Dono upių iki pat Dono žiočių ir Azovo jūros (tik judant tokiu maršrutu galima buvo išvaryti Ordą „iki pat Volgos“, Azovo ir į Krymą, apie tai aiškiai liudija Motiejaus Stryjkovskio „Kronika“ ir atsargiai užsimena Rogožos metraštis) ir turėjo tikslą palengvinti Mamajui kelią į Volgos žemupį ir Aukso ordos sostinės Sarai al-Džadidos [Naujasis Sarajus] užėmimą. Antrasis Algirdo kariuomenės žygis buvo skirtas sutriuškinti priešiškų Lietuvai ir Mamajaus Ordai vakarinių ulusų karines pajėgas ir užimti Ordos valdomą Podolę. Šio žygio metu Algirdo kariuomenė nugalėjo Ordą prie Mėlynųjų Vandenų upės

(dabar Syniucha, kairysis Pietų Bugo intakas) ir pasiekė Baltąją pakrantę, vietoves tarp Dniepro ir Pietų Bugo žiočių.

Metraštiniai duomenys leidžia nustatyti chronologines 1362 m. kampanijos ribas, tačiau tik apytiksliai. Rogožos metraštis, kuris yra pagrindinis šio klausimo šaltinis, praneša apie Uždnieprės žygį rubrikoje, datuotoje 6871 metais (t. y. 1363 m. pagal kovo, arba 1362 m. pagal rugsėjo, kalendorių, priimtą metraščiuose nuo XIV a. vidurio), tačiau su patikslinamąja chronologine žyma: „tais pačiais metais". Kitą pranešimą apie Algirdo žygį prie Mėlynųjų Vandenų ir Baltosios pakrantės metraštis datuoja tų pačių metų rudeniu. Logiška daryti išvadą, kad abu žygiai įvyko per 1362 metų vasaros ir rudens sąvartą pagal rugsėjo kalendorių ir kad kažkokio žymaus chronologinio atotrūkio tarp jų nebuvo. Taigi pirmasis jų, Uždnieprės, turėjo pasibaigti iki rugsėjo 1 d., o antrasis – Mėlynųjų Vandenų ir Baltosios pakrantės – netrukus po šios datos, greičiausia 1362 m. rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje.

Taip pažymėti Lietuvos „Uždnieprės" erdvės ir laiko parametrai suteikia galimybę sugretinti ją su sinchroniniais XIV a. 7-ojo–8-ojo dešimtmečio Aukso ordos vidinių konfliktų pradinio laikotarpio įvykiais ir kai kuriomis 1362 m. Algirdo kariuomenės Uždnieprės žygio politinėmis aplinkybėmis. Be jų negalima suprasti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1362 metų kampanijos prieš Ordą priežasčių, jos eigos ir svarbiausių konkrečių istorinių aplinkybių bei jos tikros reikšmės. Kaip tokios rekonstrukcijos rezultatas ryškėja tokia tarpusavyje susijusių politinių įvykių Aukso ordos sostinėje Sarai al-Džadidoje ir Volgos ir Dniepro tarpupyje nuo 1361 m. pabaigos ir apytiksliai iki 1362 m. rudens vidurio eiga.

Jau dvejus metus iki nurodyto laikotarpio Aukso orda pergyveno dinastijos krizę, prie kurios prisidėjo chanas Berdibekas (1357–1359), iššudęs savo artimiausius gimines, tiesioginius Batu-chano palikuonius ir teisėtus Aukso ordos (arba Ak-Ordos, Džučio Uluso vakarinės dalies) valdovus, ir Kok-Ordos (Džučio Uluso rytinės dalies) chanaičių, kitų chano Džučio, vyriausiojo Čingischano sūnaus ir Uluso įkūrėjo, sūnų palikuonių, įsitraukimas į kovą dėl Aukso ordos sosto. Netrukus į šią kovą įsitraukė ir karvedys Mamajus, Kijatų genties kunigaikštis. Pagal arabų isto-

riko Ibn Chalduno, Mamajaus amžininko (mirė 1406 m.), liudijimus, šis dar esant gyvam chanui Berdibekui vedė jo dukrą ir dėl to buvo įtakingas tarp Ordos tarnautojų aristokratijos[60]. Tikėtina, kad 1361 m. vasarą Mamajus Aukso ordos sostinėje sukėlė maištą prieš chaną Timur-chodžą, kuris buvo tik prieš septynias dienas užgrobęs valdžią, nužudęs savo tėvą chaną Chizrą (1360–1361). Nebūdamas čingizidu Mamajus neturėjo teisės užimti chano sostą, todėl chanu paskelbė savo statytinį nepilnametį Abdullachą, kurio kilmė lieka neaiški. Karvedžiui pavyko priversti Timur-chodžą sprukti iš sostinės į dešinįjį Volgos krantą, kur šis netrukus žuvo, tačiau po kelių savaičių jis pats taip pat buvo priverstas palikti Sarai al-Džadidą, nes dauguma vietos aukštuomenės palaikė Kok-Ordos chanaičius. 1361 m. rugsėjo pradžioje chanu tapo Ordumelikas, greičiausiai Timuro-Chodžos jaunesnysis brolis, tačiau po mėnesio ir jis buvo nužudytas[61]. Mamajaus įsitraukimas į Kok-Ordos čingizidų kovą dėl chano sosto lėmė dinastijos krizės perėjimą į visos valstybės politinę krizę su lemtingu Ordos valstybei staigiu centrinės valdžios nusilpimu, tarpusavio kovomis ir feodaline anarchija[62]. Iš esmės Aukso ordoje prasidėjo ilgas pilietinis karas, kuris galiausiai sukėlė politinį nuopuolį ir teritorijos skilimą.

1361 m. pabaigoje Sarai al-Džadidoje susiklosčiusi politinė situacija Rogožos metraštyje charakterizuojama kaip „neramumai dideli ir skerdynės“, po to pranešama, kad „sėdo valdžioje Murutas [Muradas] ir todėl stojo į jo pusę Ordos

60 Ibn Chalduno liudijimu: „Chanum, Berdibeko duktė, buvo ištekėjusi už vieno iš vyriausiųjų emyrų vardu Mamajus, kuris jam valdant tvarkė visus reikalus“. Žr.: Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т.1: Извлечения из сочинений арабских. СПб., 1884. С. 385. Šios replikos pagrindu kai kurie tyrinėtojai Mamajui priskirdavo chano, aukščiausiojo laipsnio valdininko, kurio žinioje buvo finansų, karo ir diplomatiniai Aukso ordos reikalai, titulą ir įgaliojimus. Tačiau tokiu titulu Mamajus neminimas nė viename išlikusių Aukso ordos dokumentų. Atvirkščiai, jie rodo, kad pagrindinį vaidmenį valstybės valdyme XIV a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje vaidino kiti aukšti Ordos pareigūnai. Į tai atkreipė dėmesį J. Varvarovskis. Žr.: Варваровский Ю. Е. «Мамаева Орда» (по данным письменных источников и нумизматики) // Stratum plus. СПб., Кишинев, Одесса. № 6. 1999. С. 276.

61 Žr.: Егоров В. Л. Золотая Орда перед Куликовской битовой. Куликовская битва. Сб. статей. М., 1980. С. I83-185; Григорьев А. П. Золотоордынские ханы 60-70-х годов XIV в.: Хронология правлений // Историография и источниковедение стран Азии и Африки. Л., 1983. Вып. 3. С. 19-20, табл. II; Мухамадиев А. Г. Булгаро-татарская монетная система XII-XV вв. М., 1983. С. 81-97; Кучкин В. А. Ханы Мамаевой Орды // 90 лет Н. Л. Баскакову. Сборник статей. Москва, 1996. С. 118-119; Шабульдо Ф. М. Литовська «Задніпрянщина»: незнаний аспект синьоводської проблеми. С. 22-24.

62 Егоров В. Л. Развитие центробежных устремлений в Золотой Орде // Вопросы истории. 1974. № 8. С. 45-50; tas pats. Золотая Орда перед Куликовской битвой. С 190-196.

kunigaikščiai“[63]. Spaudžiamas priešo pajėgų, Mamajus buvo priverstas palikti Ordos sostinę. Apie jo tolimesnius veiksmus istoriniai šaltiniai pateikia lakoniškas ir prieštaringas žinias. Tas pats Rogožos metraštis informuoja: „O Mamajus pabėgo už Volgos, o Orda ir carienės kartu su juo“[64], tai yra pabėgo į dešinįjį Volgos krantą kartu su paskutiniojo chano-batujido Berdibeko dvaru (stavka) ir haremu. Lvovo metraštis papildo: „O Mamajus atėjo už Volgos, į viršutinę pusę su visa orda, o chanas pas jį Abdula“[65]. Tuo tarpu Ibn Chaldunas, kurio istorinis kūrinys kartais pateikia labai miglotas žinias, teigia: „Kai mirė Berdibekas ir nebeliko (aukščiausios) valdžios, o šie (emyrai) valdė savarankiškai provincijose, Mamajus nužygiavo į Krymą, padarė chanu berniuką iš Uzbeko sūnų, vardu Abdullachas, ir patraukė su juo į Sarajų“[66].

Nepakankama ir prieštaringa informacija apie tolimesnius Mamajaus veiksmus lėmė, kad sovietinėje istoriografijoje įsitvirtino mitas, kurio pagrindu tapo Ibn Chalduno teiginys, kad 1361 m. rudenį Mamajus paspruko iš Naujojo Sarajaus į Krymą. Niekuomet nebuvo suabejota, ar šis mitas atitinka istorinę realybę, todėl jis gyvuoja iki šiol, nors ir neatitinka kai kurių tiek seniai žinomų, tiek neseniai nustatytų faktų ir aplinkybių. Pirmiausia, 1361 m.rudenį ir pirmojoje kitų metų pusėje vakariniai Aukso ordos ulusai negalėjo tapti saugiu prieglobsčiu Mamajui ir jo negausiems pasekėjams, nes buvo kontroliuojami jo politinio varžovo Kildibeko. Dar 1362 metų rudens pradžioje Kildibekas pasiskelbė chano Džanibeko (1356–1357) sūnumi, ėmė vadovauti vakarinių (Ak-Ordos) ulusų aristokratų karinėms pajėgoms ir patraukė užkariauti Naująjį Sarajų ir gauti chano valdžią, ir jį užėmė tų pačių metų spalio mėnesį[67]. Antra, Mamajus negalėjo apsistoti Kryme sunkią valandą, nes tuo metu Krymo nevaldė, o vietos aukštuomenė buvo jam priešiška[68]. 1361 metų rudenį maištingas

63 Рогожский летописец. Стб. 71.
64 Ten pat.
65 Львовская летопись. Ч. 1. // ПСРЛ. Т. 20. СПб., 1910. С. 190.
66 Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. 1. С. 390.
67 Шабульдо Ф. М. Литовська «Задніпрянщина»: незнаний аспект синьоводської проблеми. С. 24-29.
68 Саргсян Т. З. Армянские памятные записи XIV века о политической жизни в Крыму и строительной деятельности крымских армян // Историческое наследие Крыма. № 8 (2004). С.153 (док. № 6); 156 (док. № 10); Галенко О. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. С.153. Прим. 46.

karvedys kažin ar būtų suradęs saugų prieglobstį jo valdomos Kijatų genties valdose, kurios buvo žemiau slenksčių Dniepro kairiajame krante[69], nes žiemą atvirose stepėse neišvengiamai būtų apsuptas ir sunaikintas didesnių Ak-Ordos aristokratijos pajėgų.

Kartu istoriografiniame mite neįvertintos kelios svarbios aplinkybės, kurios būtų galėjusios nulemti Mamajaus veiksmus jam pabėgus iš Aukso ordos sostinės. Pirmiausia tai antimaskvietiška ir kartu prolietuviška „temniko" orientacija, kuri pasireiškė dar esant gyvam chanui Berdibekui, kai Mamajus, būdamas jo žentu, turėjo didelę įtaką Aukso ordos valstybės reikalams[70]. Būtina paminėti ir XIV a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikos Pietų Rusioje antidžučidišką pobūdį, ypač nuoseklų jos įgyvendintoją, ryžtingą ir energingą Algirdą, apie tai Mamajus turėjo žinoti kaip chanui Berdibekui artimas asmuo. Taip pat istoriografijoje nepakankamai įvertintas neginčytinas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo aukščiausios valdžios įtvirtinimo Kijeve dar 1350 metų pradžioje ir greičiausiai tuo pat metu miesto gynybinio pajėgumo sustiprinimo faktas[71]. Kaip gerai žinoma, Kijevas dėl savo patogios geografinės padėties nuo seno buvo Rusios ginkluotos kovos su klajoklių tautų ir valstybių ekspansija organizacinis centras.

Anksčiau pateikti faktai ir aplinkybės verčia atmesti pasenusią ir nepagrįstą Ibn Chalduno versiją ir padaryti išvadą: 1361 metų pabaigoje išvarytas iš priešiškos jam Ordos sostinės Mamajus kartu su savo negausiais pasekėjais ir „carienėmis" [chano žmonomis] galėjo surasti saugų prieglobstį bei apsaugą, ir net, tikėtina, būtiną jo politiniams siekiams pagalbą ne kur kitur, o tik Lietuvos valdose prie viduriniojo Dniepro, tiksliau Kijeve.

---

69 Русов А. А. Русские тракты в конце XVII и начале XVIII в. и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. Е., 1876. С. 95, 111-112.

70 Львовская летопись. С. I89. Насонов А. Н. Монголы и Русь (История татарской политики на Руси. М., Л., 1940. С. 124. Прим. 5; Шабульдо Ф. М. Литовская «Заднепрянщина»: незнаний аспект синьоводської проблеми. С. 34-35.

71 Algirdo valdžios Kijeve sustiprinimas XIV a. šeštojo dešimtmečio pradžioje patvirtinamas dviem faktais – Mstislavo kunigaikštystės prijungimu prie Lietuvos 1348 metais ir Algirdo statytinio metropolito Feodorito įsitvirtinimu Kijeve 1354 metais. Po pirmojo įvykio Lietuva įgijo Dniepro vidurupio kontrolę, ir tokiu būdu Kijevas tapo labiau pasiekiamas Lietuvai negu anksčiau, kai Lietuva palaikė šį ryšį sausuma per Voluinę. Kitas įvykis netiesiogiai nurodo, kad Algirdas įgijo visišką siuzerenitetą senojoje Rusios sostinėje, nes pagal bažnyčios kanonus Kijevo metropolito kandidatūrą galėjo siūlyti tik Kijevo valdovas. Remiantis žinomo Kijevo archeologo H. Ivakino išvada, pradedant nuo XIV a. vidurio Pilies kalnas kaip istorinis rajonas „įgijo naujas socialines funkcijas. Iš papilio, amatininkų centro, jis virto tvirtove, miesto centru, tapo aukščiausios administracijos ir įgulos buveine". Žr.: Івакін Г. Історичний розвиток Києва XIII - середини XVI ст. (Історико-топографічні нариси). Київ, 1996. С. 138.

Be to, esama pagrindo manyti, kad būdamas Kijevo žemėje Mamajus sudarė sutartį su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu dėl bendrų karo veiksmų prieš Kok-Ordos džučidus Sarai al-Džadidoje ir kitus pretendentus į chano valdžią ir susitarė dėl Aukso ordos valdų į vakarus nuo Volgos padalijimo. Apie Algirdo ir Mamajaus sąjungą istoriografijoje kalbama jau seniai, tačiau paprastai ji datuojama 1370 metų viduriu. Naują datavimą pagrindžia nemažai faktų ir politinių aplinkybių, neįvertintų ankstesnių tyrinėtojų. Tai jau minėtas Mamajaus orientavimasis XIV a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje į Lietuvą, o ne į Maskvą; akivaizdus Algirdo ir Mamajaus karinių ir politinių veiksmų derinimas Volgos ir Dniepro tarpupyje 1362 metais; nevienkartiniai „brolybės“, „palankumo“ ir „tvirtos tiesos“ tarp „senovės chanų“, Krymo Girėjų-čingizidų protėvių, ir Lietuvos ir Lenkijos Jogailaičių protėvių, „nuo didžiojo chano Tochtamyšo ir nuo didžiojo kunigaikščio Algirdo“ paminėjimai XVI amžiaus lietuviškuose diplomatiniuose dokumentuose; dokumentų patvirtintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžios būtinos pagalbos teikimas XIV a. antrojoje pusėje–XVI a. pirmajame trečdalyje pretendentams į chano sostą Aukso ordoje, o vėliau Krymo chanate jų politinių ketinimų realizavimui; buvusių chano valdų Pietų Rusios ir Podolės priklausomybė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei XIV a. dešimto dešimtmečio viduryje – faktas, paaiškinamas tik kaip koordinuotų Mamajaus Ordos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1362 m. karo veiksmų šiame regione svarbiausias rezultatas; ilgalaikis specialių Aukso ordos ir Krymo chanų jarlykų, kažkada Mamajaus duotų Algirdui Pietų Rusios ir Podolės žemėms, teikimas Lietuvos valdovams, kaip tam tikras mokestis už „brolybę“ ir „palankumą“, t. y. už saugų prieglobstį bei karinės ir politinės pagalbos teikimą susigrąžinant ar užkariaujant chano valdžią. Visi aukščiau paminėti faktai ir aplinkybės rodo tai, kad 1361 ir 1362 metų sankirtoje tarp Algirdo ir Mamajaus sudaryta karinė politinė sąjunga buvo visiškai tikėtina, atitinkanti anų metų istorines realijas.

Šios sąjungos realizavimas greičiausiai prasidėjo dar 1362 m. pavasarį Algirdo ir Mamajaus kariuomenėms užėmus Dniepro ir Dono tarpupį. 1362 metų rugpjūčio pabaigoje judėdama į pietus, Mamajaus orda užgrobė Azovą (Azaką), tai patvirtina

numizmatikos duomenys[72]. Būtent tuo laiku kiek anksčiau iš Ordos sostinės išvarytas Kildibekas, vakarinių Aukso ordos ulusų aukštuomenės iškeltas pretendentas į chano sostą, stojo į naują mūšį dėl Sarai al-Džadidos, tačiau buvo sutriuškintas Kok-Ordos chanaičio Murado, tuo metu pagrindinio varžovo kovoje dėl chano valdžios. Naratyvinių ir numizmatinių šaltinių informacija apie tolesnį Kildibeko likimą prieštaringa: vieni teigia, kad jis žuvo mūšio metu, kiti – kad jis vėl pasirodė politinėje arenoje 1367 metais kaip Mamajaus varžovas, tačiau netrukus patyrė triuškinantį pralaimėjimą ir žuvo.

Sutriuškinus Kildibeką jo valdomoje teritorijoje susidarė politinis vakuumas, kuriuo nedelsdami pasinaudojo Algirdas ir Mamajus. Nustatęs kontrolę pietinėje Dniepro ir Dono regiono dalyje, Mamajus su visomis savo pajėgomis patraukė prie Volgos žemupio, kur 1362 metų rugsėjo pradžioje vėl įsitraukė į kovą dėl Ordos sostinės ir netrukus ją užėmė. Tuo tarpu Algirdo kariuomenė nužygiavo į Podolę, iki Mėlynųjų Vandenų, pasirinkusi tam geriausią maršrutą – Muravos kelio atšaką, kuri vedė iki kadaise buvusių patogių perkėlų per Dnieprą prie Čerkasų ir Kanevo. Tikėtina, kad būtent šią aplinkybę užfiksavo Ordos šaltiniai ir vėliau perpasakojo M. Stryjkovskis savo kronikoje.

Nors Algirdo žygis į Podolę, mūšis prie Mėlynųjų Vandenų ir tiesioginiai jo rezultatai ilgą laiką ne kartą atkreipdavo įvairių šalių, mokslo krypčių ir mokyklų mokslininkų dėmesį, tačiau iki šiol visa virtinė klausimų, tiesiogiai susijusių su šiuo žygiu, reikalauja išsiaiškinimo, patikslinimo ir papildomo argumentavimo.

Pirmiausia būtina patikslinti Mėlynųjų Vandenų mūšio vietą. Pirmieji Mėlynųjų Vandenų problemos tyrinėtojai, ją minėdami, rėmėsi daugiausia pasakojimu „Apie Podolę“, kur ji buvo traktuojama kaip vietovė prie upės („yra sumušęs totorius prie Mėlynųjų vandenų“). Tuo pat metu Rogožos metraščio žinia, kuri jiems buvo nežinoma net iki XIX a. trečiojo dešimtmečio, leidžia suprasti, kad Mėlynieji Vandenys yra ir upė, ir vietovė, ir gyvenvietė („Tą patį rudenį Algirdas užkariavo Mėlynąjį vandenį ir Baltąją pakrantę“). M. Stryjkovskis pažymėjo, kad

72 Федоров-Давыдов Г. А. Клады джучидских монет // Нумизматика и эпиграфика. М., 1960. Т. 1. С. 142, 149, 134, 136, 141, 148.

Algirdo kariai „atėjo į vietovę prie Mėlynųjų Vandenų, praėję Kanevą ir Čerkasus“, kai stepėje pamatė didelę ordą, su kuria ir įsitraukė į mūšį, ir paminėjo Targovicą kaip pirmąjį iš nuo Ordos išlaisvintų miestų. Šiuos pranešimus atitinka tokio turinio „Didžiojo Brėžinio knygos“ [Книга Большому Чертежу] įrašas: „O 50 varstų aukštyn Bogo [Bugo] upe įteka į Bogą Mėlynojo Vandens upelis, o prie Mėlynojo Vandens upelio, 70 varstų nuo Bogo, yra Mėlynojo Vandens miestas“[73]. Pagal šį įrašą Lenkijos istorikas S. Kuczyńskis dar XX a. 4-ajame dešimtmetyje padarė išvadą, kad mūšis įvyko Mėlynojo Vandens miesto apylinkėse[74], kuris kadaise buvo prie Siniuchos upės, kairiojo Pietų Bugo intako, tačiau nepabandė konkrečiau nurodyti vietos. Tuo tarpu „Didžiojo Brėžinio knygos“ įrašo koordinatės gana tiksliai nurodo į šiuolaikinį Kirovogrado srities Targovicos miestelį, kaip į Mėlynųjų Vandenų pilies buvimo vietą. Pirmojoje XIV a. pusėje ši pilis kaip ir visa Podolės žemė priklausė Ordai. Mūsų manymu, būtent Ordos Podolės ir Mėlynųjų Vandenų pilies likimą turėjo nulemti 1362 metų Mėlynųjų Vandenų mūšis.

Pagal M. Stryjkovskio kronikos pranešimus, Algirdo kariuomenė neužklupo priešo netikėtai, ją Podolėje pasitiko mobilizuotos vietinių Ordos kunigaikščių pajėgos. Dėl to mokslinėje literatūroje spėliojama, kad jų karinė parengtis buvo neva išprovokuota kažkokiu ankstesniu Lietuvos kunigaikščių Karijotaičių aktyvumu prieš Ordą. Tokia prielaida atrodo tikėtina, ypač įvertinus tai, kad nuo 1340

73 Книга Большому Чертежу / Подг. к печати и редакция К. Н. Сербиной. М.; Л., 1950. С. 112. J. Daškevičiaus manymu pavadinimas Mėlynieji Vandenys įsitvirtino jau po 1362 m. mūšio. Žr.: Дашкевич Я. Степові держави на Поділлі та в Західному Причорномор'ї як проблема історії України XIV ст. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 10. Львів, 2006. С. 114. Прим. 4. Žinias apie Mėlynųjų Vandenų miestą, kuris sutapatinamas su dabartine Targovica prie Syniuchos upės, „Didžiojo Brėžinio knygoje“, nepaisant šio paminklo vėlyvos kilmės, tikriausiai, reikia datuoti maždaug XV a. dešimto dešimtmečio viduriu, kai Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas III įsakė savo pasiuntiniams Kryme rinkti informaciją apie vietoves ir kelius dešiniajame Dniepro krante. Žr.: Сборник РИО. –Т. 35. To paties XV a. dešimto dešimtmečio pabaigoje Krymo chano Mengli Girėjaus kariuomenė miestą sugriovė. 1550 metais Mykolas Lietuvis prisiminė tik apie Targovicos griuvėsius. Žr.: Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 99. J. Daškevičiaus nuomone, Mėlynųjų Vandenų miestas buvo įkurtas jau po 1362 metų, tai yra Podolei jau esant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje. Žr.: Дашкевич Я. Степові держави на Поділлі та в західному Причорномор'ї як проблема історії України XIV ст. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 10. 2006. С. 114, прим. 5.

74 Kuczyński S. M. Min. veik. S. 172.

metų Ordos Podolė ne vieną kartą buvo puolama kaimyninių valstybių karinių pajėgų[75]. Tačiau ši tikimybė mažėja įvertinus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1362 m. karinių operacijų pietuose planingumą ir mastą, reikalaujančių tikslaus visų veiksmų koordinavimo, t. y. didelių karinių pajėgų sutelkimo esant vieningam vadovavimui. Be to, ši prielaida nepaaiškina, kodėl būtent prie Mėlynųjų Vandenų patraukė lietuvių ir rusėnų kariuomenė ir kodėl būtent prie jų sienų įvyko vienas iš tų metų karo kampanijos lemiamų mūšių.

Greičiausia atsakymų į šiuos klausimus būtina ieškoti besiaiškinant Mėlynųjų Vandenų reikšmę ekonominėje ir politinėje Aukso ordos struktūroje. Tam gali pagelbėti Guillaume'o Le Vasseur'o de Beauplano XVII a. vidurio Ukrainos žemėlapis[76], kuriame Targovica pažymėta prie perkėlos per Siniuchos upę ir atkarpoje Juodojo kelio, XIV a. gerai žinomo kaip *via Tartarica* – svarbi tarptautinės prekybos magistralės grandis, kuri jungė Vakarų ir Šiaurės Europos šalis su Krymo jūros uostais ir senovės Karavanų keliu, Didžiojo šilko kelio tęsiniu šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje. Jį papildo XV a. pabaigos–XVI a. pradžios turkiškas žemėlapis, kuriame apytiksliai Pietų Bugo baseino ribose pažymėtas miestas Jabgu („Yabgu")[77], nuolat minimas Krymo chano XV a.–XVI a. pirmosios pusės jarlykuose Ukrainos žemėms. Pagal šią informaciją Mėlynuosius Vandenis galima tapatinti su Jabu-gorod miestu, pažymėtu patvirtinamuosiuose chanų jarlykuose, tačiau pirmiausia būtina patikslinti jo buvimo vietą.

---

75 Esama nuomonės, kad tikriausiai vyresniųjų brolių Karijotaičių valdžia įsitvirtino Podolės žemės šiaurės vakarų pakraščiuose tik 1344 metais. (Žr.: Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Київ, 1987. С. 41-45; tas pats. Кондомініум в українських землях XIV століття. // Записки НТШ. Т. CCLI. Праці Історично-філософської секції. Львів, 2006. С. 11-12, прим. 15). 1345 m. vasario 2 d. Vengrijos kariuomenė, vadovaujama tuometinio seklerų vado Andrejaus Lackafio, sutriuškino Ordos karius mūšyje netoli Romanovo miesto (Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. Poznań, 1906. S. 23). 1340 m. Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo kariuomenė įsivėlė į mūšius su Orda, o 1352 ir 1354 m. Vengrijos Liudvikas surengė žygius į „Proslaviją" (Braclavo žemę); apie tai žr.: Дашкевич Я. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-х – 50-х рр. XIV ст. // Україна в минулому. Вип. V. Київ-Львів, 1994. С. 32-65.

76 Кордт В. Материалы по истории русской картографии. Киев, 1910. Вып. 2. IX: Генеральная карта Украины 1648/51 г.

77 Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной й Центральной Европы. М., 1969. Т. 2. С. 76-96. Esu labai dėkingas Ukrainos tiurkologui O. I. Halenkai, kuris pranešė man apie šią publikaciją.

Pirmą bandymą nustatyti Jabu-gorod miesto buvimo vietą atliko F. Petrunia, kuris klaidingai sutapatino šį miestą su Ak-Mečetės griuvėsiais prie Pietų Bugo[78]. Dar vieną bandymą nustatyti Jabu-gorod miesto buvimo vietą atliko lenkų tyrinėtojas Z. Abrahamowiczius, minėto senojo turkiško žemėlapio skelbėjas ir išsamių jo komentarų autorius. Jis nustatė šio miesto buvimo vietą „kažkur pusiaukelėje tarp Očakovo ir Belgorodo", kadangi žemėlapyje jis pažymėtas pusiaukelėje „tarp Dniepro limano ir Dniestro žiočių, kiek „dešiniau" (t. y. į šiaurę) nuo to kelio, tačiau netoli jūros pakrantės"[79]. Tačiau Z. Abrahamowiczius neatsižvelgė į savo išvadą: žemėlapio sudarytoją pirmiausia domino vandens kelias į Kijevą, kurį jis pažymėjo gana tiksliai, palyginti su kitomis detalėmis. Taigi ir šio bandymo, atlikto pagal vieną, nors ir vertingą šaltinį, negalima pripažinti pakankamai tiksliu. Be to, būtina pažymėti: nepaisant kruopščios toponiminės žemėlapio medžiagos lingvistinės analizės, nuodugnių ekskursų į XV–XVIII a. Lenkijos, Lietuvos ir Ukrainos bei Krymo chanato ir Turkijos politinių santykių istoriją, nustatant jo kūrimo laiką, kas, be abejonės, yra lenkų tyrinėtojo nuopelnas, jam tikriausiai liko nežinoma chano jarlykų Ukrainos žemėms tekstų atsiradimo istorija ir evoliucija. Todėl Z. Abrahamowiczius Jabu-gorod miesto buvimą siejo tik su Krymo chanatu, konkrečiai su laiku, kai Mengli Girėjus 1507 m. įteikė jarlyką Ukrainos žemėms, o ne su Aukso orda ir tiurkiškai kalbančiais gyventojais.

Nustatydami Jabu-gorod miesto buvimo vietą abu tyrinėtojai neatkreipė dėmesio į svarbų požymį – aiškiai užfiksuotą vietą tarp kitų Ordos Podolės „stepės" miestų visuose chano jarlykuose. Juose Jabu-gorod miestas buvo Pietų Bugo baseine esamų gyvenviečių sąrašo pradžioje. Šis sąrašas yra toks: „Jabu-gorod miestas, Balykly, Karaul, Černyj miestas, Dašovo piliakalnis, Tošyčy, Nemir Mušač, Chodorov, su visais jų mokesčiais ir duoklėmis, ir žemėmis, ir vandenimis"[80]. Iš išvardintų miestų daugiau ar mažiau tiksliai žinoma tik Balaklėjos buvimo vieta (Čičaklėjos

78 Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі. С. 182; tas pats. Нове про татарську старовину Бозько-Дністровського степу // Східний світ. 1928. № 6. С. 166.
79 Абрагамович З. Min. veik. C. 80, 88.
80 Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). P. 83.

upės dešiniajame krante prie jos įtekėjimo į Pietų Bugą)[81], Černyj miestas (Černgorod) (lokalizuojamas prie Očakovo arba Dniestro limano dešiniajame krante)[82], Dašivas (Pietų Bugo dešiniajame krante prie jo susijungimo su Dniepru)[83]. Dėl Karaulo (Sargybinio miesto) yra trys menkai argumentuotos versijos, nė viena iš jų negali būti laikoma tikslia. Pastebima, kad visi keturi po Jabu-gorod miesto jarlykuose išvardinti Ordos miestai buvo toliau nuo jo į pietus. Taigi chano jarlykai, kaip ir Z. Abrahamowicziaus komentuotas senas Turkijos žemėlapis, nurodo, kad Jabu-gorod miestas buvo kažkur Pietų Bugo baseino ribose, tačiau, jarlykai, skirtingai nei žemėlapis, rodo, kad šis Ordos miestas buvo nutolęs nuo Juodosios jūros pakrantės.

Tiek F. Petrunia, tiek Z. Abrahamowiczius nežinojo žodžio „jabgu“ reikšmės, tai pastarasis ir pažymėjo[84]. Tuo tarpu jo etimologija gali būti svarbus orientyras, nustatant Jabu-gorod miesto statusą tarp kitų Ordos miestų, nes „jabgu“ reiškė Vidurio Azijos klajoklių „stepių“ imperijų valdovų vietininkų iš artimiausių giminaičių titulą, pradedant nuo VI a. Pirmojo tiurkų kaganato[85]. Mongolų imperija, kuriai iki XIII a. septintojo dešimtmečio pradžios priklausė Džučio Ulusas (kartu su Aukso orda), taip pat susikūrė kaip polietninė „stepės“ imperija, kuri Čingischano ir jo artimiausių įpėdinių valdžioje jungė Eurazijos stepių zonos klajoklius ir pusiau klajoklius. Jos valstybės santvarka susikūrė pagal senas Azijos klajoklių valstybingumo tradicijas. Tačiau rašytiniuose šaltiniuose neužfiksuota, kad mongolų aristokratijos atstovai naudotų titulą „jabgu“. Jabu-gorod miesto paminėjimas Krymo chanų XV a.–XVI a. pirmosios pusės jarlykuose – regis, yra pirmas, nors

81 Петрунь Ф. О. Нове про татарську старовину Бозько-Дністровського степу. С. 165-166; tas pats. Степове Побужжя в господарському та військовім укладі Українського пограниччя // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. 1926. № 2. С. 99-101.

82 Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі. С. 183-184; tas pats. Нове про татарську старовину Бозько-Дністровського степу. С. 157-159.

83 Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі. С. 183-184.

84 Абрагамович З. Min. veik. C. 96, prim. 2.

85 Apie termina „yabgu“ išsamiau žr.: Barfield T. J. The Perilious Frontier. Nomadic Empires and China. Blackwell, 1992. P. 132; Crousset R. The Empire of the Steppe. A history of Central Asia. Rytiers, 1970. P. 82; Бартольд В. В. Сочинения. Т. 2, ч. 1. М., 1963. С. 36, 559, 563; Pritsak O. The distinctive features of the Pax nomadica. Estato da: Settimanc di stidio del Centro italiano di studio sull'alto mediovo. XXXV. Popoli delle Steppe: Unni, Avari. Spoleto, 23-29 aprile 1987. Spoleto, 1988. P. 772-774; Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. М., 1993. С. 361.

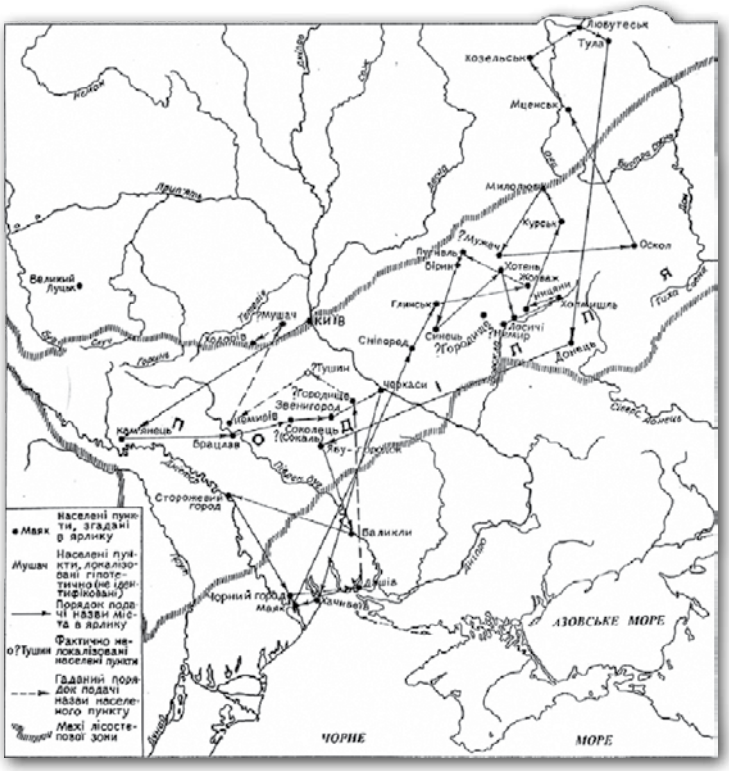

KARTOGRAFAS N. PASIUK

PIETŲ RUSIOS TERITORINIAI VIENETAI IR MIESTAI, PRIJUNGTI PRIE LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖ PAGAL HIPOTETINĮ 1362 M. MAMAJAUS JARLYKĄ.

ir netiesiogiai dokumentuotas įrodymas, kad senovinis titulas buvo naudojamas Aukso ordos vakarinių ulusų tiurkiškai kalbančioje aplinkoje, greičiausia Aukso ordos ulusbekams tituluoti.

Visa tai leidžia padaryti tokią išvadą: Mėlynųjų Vandenų, arba Jabu-gorod, miestas buvo šiuolaikinės Targovicos Kirovogrado srityje vietoje ir XIV a. pirmojoje pusėje buvo Aukso ordos valdomų teritorijų į vakarus nuo Dniepro chano vietininko rezidencija. Kad tai buvo neįprasta vieta, dar XVI a. viduryje pažymėjo Mykolas Lietuvis, kuris, turėdamas omenyje Targovicos griuvėsių dydį ir prabangą, palygino ją su legendine Troja[86]. Įvertinus visas anksčiau minėtas aplinkybes, tampa aišku, kodėl 1362 m. rudenį Algirdo kariuomenė žygiavo būtent Mėlynųjų Vandenų link ir kodėl būtent šio miesto apylinkėse įvyko lemiamas mūšis su Aukso ordos vakarinių ulusų karinėmis pajėgomis.

Dėl nepakankamo Mėlynųjų Vandenų problemos konkrečių klausimų ištyrimo ir iškreipto jos bendro vaizdavimo, skirtingų, dažnai alternatyvių tyrimo prieigų, 1362 m. Algirdo kariuomenės žygio prie Mėlynųjų Vandenų ir Baltosios pakrantės rezultatų įvertinimai negalėjo būti nei vienareikšmiai, nei adekvatūs. Tradiciškai buvo apsiribojama dviem aspektais: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinių laimėjimų nustatymu ir Mėlynųjų Vandenų mūšio įtaka Ukrainos žemių prijungimo prie Lietuvos procesui. Tačiau ir čia galima įžvelgti esminį nuomonių skirtumą: nuo fakto, kad Ordos administracijos valdžia buvo išstumta iš Podolės, Kijevo ir visos teritorijos prie vidurinės Padnieprės, pripažinimo (M. Stryjkovskis, K. Stadnickis, F. Brunas, A. Antonovičius, M. Gruševskis, O. Haleckis, O. Górka, B. Spuleris, G. Vernadskis, R. Batūra, V. Jegorovas ir kt.) iki

86 Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 99: „Manoma, kad Ilionas (Ilium), arba Troja (Troiam), kadaise buvo Kijevo teritorijoje (territorio Kioviensi), derlingiausiose žemėse ir vaizdingiausiuose miškuose. Čia būta paminklų, iš kurių dabar liko tik griuvėsiai, požemiai, landos, marmuro plokštės, galingų sienų liekanos. Ši seniai palikta, bet labai patogi vieta dabar vadinasi Torgovica (Torgovitza)“. Reikia sutikti su O. Halenkos išvada, kad gyvenvietės, kurios vadinasi Torgovica arba Torg, įsikurdavo ten, kur ilgą laiką buvo didelis Ordos karinis kontingentas, būtinas chano būstinės (ordos) komponentas. Žr.: Галенко О. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. С. 144-145. Galbūt panašią būstinę ir nemažą kariuomenę taip pat turėjo chano vietininkas, kuris turėjo tramdyti jam pavaldžios didžiulės teritorijos gyventojus. Strateginis Targovicos išsidėstymas (ant stepės zonos ribos ir netoli Kijevo) taip pat gali liudyti apie šio miestelio gynybinį vaidmenį Aukso ordos laikais.

sumenkinimo (N. Molčanovskis, O. Rusina), autoriaus pozicijos neapibrėžtumo (P. Knollis, D. Deletantas), Mėlynųjų Vandenų mūšio vaidmens atskiriant Podolę nuo Ordos valstybės valdymo sistemos Rytų Europoje ignoravimo ir net neigimo (J. Dlugošas, M. Kromeris, M. Daškevičius, A. Prochaska, J. Puzyna, S. Kuczyńskis, Z. Kaczmarczykas ir kt).

Be abejo, naujas Mėlynųjų Vandenų problematikos traktavimas reikalauja ir naujo požiūrio į bent jau Rytų Europos masto ir reikšmės politinio įvykio, kuriuo neabejotinai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1362 m. kampanija prieš Ordą, vertinimą. Dėl atskirų, bet svarbių šios problemos aspektų neaiškumo atlikti šią sudėtingą užduotį viename straipsnyje kažin ar galima. Todėl šiuo atveju esu priverstas apsiriboti tik apibrėždamas pagrindines tokio įvertinimo sudedamąsias dalis ir iškeldamas klausimą apie 1362 m. kampanijos pasekmes jos tiesioginiams dalyviams – Ukrainos žemių gyventojams, Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ir Ordos valstybei. Naujas įvertinimas turi būti įvairiapusis, aprėpiantis tiek tiesioginius ir konkrečius abiejų lietuvių ir rusėnų kariuomenės žygių (Uždnieprės ir Podolės) rezultatus, tiek ir tolimesnes politines, ekonomines ir socialines kultūrines pasekmes ne tik paminėtoms, bet ir kitoms Rytų ir Vidurio Europos valstybėms, šių pasekmių įtaką regiono geopolitinės situacijos pokyčiams.

Istoriniai šaltiniai nors ir netiesiogiai, tačiau labai sutartinai liudija, jog 1362 m. įvykiai lėmė, kad buvo panaikinta daugumos Ukrainos žemių, tada galutinai prijungtų prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, gyventojų ekonominė ir politinė priklausomybė, sunkios ir reguliarios duoklės bei tiesioginė politinė Ordos valstybės kontrolė. Ordos teritorinės valdos dėl 1362 m. įvykių šiaurės vakarų regione prie Juodosios jūros atsitraukė iki pakrantės zonos Dniestro ir Pietų Bugo žemupyje, o prie Dniepro – iki Vorsklos upės, kurios vaga ėjo siena su Ordos stepe. Tuo tarpu Aukso ordos nelaisvės grandinės, sukausčiusios vidurio Ukrainą, nutraukimo tiesioginis rezultatas buvo galutinis jos žemių – Kijevo, Voluinės, didesnės Podolės dalies ir Severų Černigovo – įtvirtinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje. Lietuvos sienos pietuose prasiplėtė iki Dniepro ir Dniestro žiočių,

o pietryčiuose – iki Vorsklos ir Tichaja Sosna upių vagų. Vėliau Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tvirtai laikė gautas teritorijas, tai kūrė iš esmės palankias sąlygas Vidurio padnieprės žemdirbiams jose apsigyventi ir ūkiškai įsisavinti. Po 1362 m. vykę kultūriniai istoriniai pokyčiai reiškė daugiau nei šimtmetį trukusios dirbtinės Ukrainos žemių izoliacijos nuo Vakarų (lotyniškosios Europos) civilizacijos ir po Aukso ordos islamizavimo XIV a. pradžioje sinkretizuotos su musulmoniškųjų Rytų įtaka dominuojančios Eurazijos „Pax nomadica" įtakos, taip pat tradicinės mirštančios Bizantijos imperijos, strateginio politinio Ordos valstybės partnerio Vidurio Rytų Europoje nuo XIII a. civilizacijos įtakos pabaigą. Tam tikra prasme galima teigti, kad daugumos Ukrainos žemių prijungimas XIV a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ne tik suteikė naują impulsą jos integracijos politikai Rusioje, bet netrukus lėmė ir šių žemių geopolitinį persiorientavimą iš Rytų į Vakarus.

1362 m. karinis konfliktas su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste Aukso ordai turėjo gilias pragaištingas pasekmes. Pirmiausia ji prarado didelę strategiškai svarbią teritoriją, tai turėjo nepataisomų pasekmių vienam iš labiausiai ekonomiškai ir socialiai išsivysčiusių jos regionų – Ak-Ordai (vakarinei Džučio Uluso daliai), bendrai susilpnino Ordos valstybę ir visą jos valdymo sistemą Rytų Europoje. Pirmiausia tai atsitiko dėl vienos iš eilinių vidinių dinastijos krizių (jos ir anksčiau, ir vėliau neretai kildavo Aukso ordoje), prasidėjusios mirus paskutiniam teisėtam chanui-batujidui Berdibekui (1359 m.). Ši krizė netrukus peraugo į dvidešimt penkerių metų politinę visos valstybės krizę su katastrofiškomis pasekmėmis, nuo jos prasidėjo ilgalaikis Ordos valstybės nuosmukis iki jos galutinio teritorijos suirimo XV a. 3-jame dešimtmetyje.

Ne mažiau svarbus yra ir neginčytinas faktas, kad iš Aukso ordos 1362 m. atkariauta teritorija – Ukrainos miškastepės ir dalis šiaurinio stepių prie Juodosios jūros šiaurės pakraščio, kuriuo nuo seno ėjo didžioji riba tarp Vidurio Rytų Europos daugiausia žemdirbiškų civilizacijų ir Eurazijos gyvulių augintojų – nomadų – klajoklių pasaulio. Dėl dažnų klajoklių įsiveržimų Dešt-i-Kipčakas, Didžiosios

Eurazijos stepės vakarinė dalis, prisipildydavo ateivių žmonių. Ši teritorija kartu buvo tiek priešpriešinių kolonizacijos srautų zona, tiek įvairių kontaktų zona, dėl kurių net radosi sinkretinės ūkininkavimo ir socialinio kultūrinio gyvenimo formos – būdingas reiškinys dėsningam klajoklių tapimo sėsliais žemdirbiais procesui. Ypač intensyviai šis procesas vyko XIV a. pirmojoje pusėje vakariniuose Aukso ordos ulusuose, tačiau netrukus nutrūko, greičiausia dėl 1362 m. karo veiksmų pasekmių. Mūsų manymu, kartu buvo nutrauktas natūralus klajoklių visuomenės transformacijos į sėslius žemdirbius ir pusiau klajoklius gyvulių augintojus procesas, o vakarinėje dalyje (Ak-Ordoje) jis sena forma ir mastais tapo neįmanomas. Taigi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1362 m. stepių prie Juodosios jūros puolimas, jeigu visiškai nesunaikino tolesnės Aukso ordos visuomenės evoliucijos perspektyvos, tai bent jau žymiai ją deformavo ir sukomplikavo.

„Mūšis prie Mėlynųjų Vandenų“. Dailininkas P. Griušys
Vytauto Didžiojo karo muziejus

Шабульдо Фелікс Михайлович

1362 м.
СИНЄВОДСЬКА БИТВА
У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

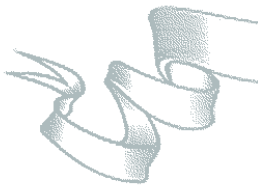

Шабульдо Фелікс Михайлович

1362 синєводська битва р. у сучасній науковій інтерпретації

Про похід великого князя литовського Ольгерда (Альгірдаса, 1345-1377) на ординське Поділля 1362 року і розгром його військом в битві біля Синіх Вод збройних сил трьох ординських князів, тогочасних спадкоємних володарів Подільської землі, розповідають лише деякі з літописних джерел. Більшість з них була створена приблизно через сто, двісті, а то й триста років після знаменної події й розповідають про неї з різною мірою докладності й з різних точок зору. Тому інформація літописів є досить скупою на факти, здебільшого фрагментарною, часто має вибірковий і тенденційний характер.

За своєю хронологічною послідовністю та інформаційною значущістю літописні пам'ятки із звістками про синєводську проблему, тобто комплекс питань, що безпосередньо стосується битви біля Синіх Вод, її результатів і зв'язаних з ними політичних змін у статусі більшості українських земель, класифікуються таким чином. На перше місце слід поставити унікальний лаконічний, але хронологічно найбільш близький до цієї битви й структурно цілісний запис Рогозького літописця, написаного на початку 1440-х років. Він значиться у рубріці, датованій 6871, тобто, 1363 роком, і має такий вигляд: «Того же лhта Литва взяли Коршев и сотворишас[с]я мятежи и тягота людемъ по всеи земли. Тое же осени Олhрд Синю воду и Бhлобережїе повоевалъ»[1,2]. Наприкінці 1520-х років його майже без змін було повторено у Патріаршому або Никонівському зводі[3]. Звістки Рогозького

1 Рогожский летописец //Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Т.15, вып.1. М., 1965. Стб.75.

2 Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. Т.35. М., 1965. С. 2.

3 Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. Т.35. М., 1965. С. 2.

літописця, що походять з офіційного літописання Тверського князівства[4], антимосковського союзника Литви упродовж більшої частини XIV століття, є винятково цінною інформацією, бо на відміну від інших літописних повідомлень про битву біля Синіх Вод дають цілісну загальну картину перебігу зв'язаних з нею інших важливих військово-політичних подій, називають їх час і місце звершення. Указані обставини дозволяють розглядати інформацію цього літопису як одне з першоджерел, найбільш адекватне історичним реаліям при дослідженні всієї синєводської проблеми. Перше наукове видання Рогозького літописця побачило світ у 1925 році і тому його унікальні звістки не були відомі першим дослідникам Синєводської битви у XIX – на початку XX століття, коли формувалася українська історична наука. Ця особливість наукового використання важливого першоджерела, звичайно, не могла не позначитися у негативний спосіб на перших отриманих висновках і закладених у той час певних традиціях у вивченні синєводської проблеми.

Друге місце серед літописних джерел має посісти анонімна оповідь «Про Поділля», що дійшла до нас у складі Супрасльського, Слуцького (Уварівського), Археологічного товариства, Хроніці Биховця, Красинського, Рачинського, Рум'янцівського та інших так званих литовсько-руських або білорусько-литовських літописів поширенної редакції, створених у Великому князівстві Литовському у 1520-х роках чи трохи згодом. Подаємо відповідний фрагмент цієї оповіді у зведеному вигляді за Слуцьким і Супрасльским літописами як найдавнішими у зазначеній редакції та текстуально найменш ушкодженими: «Коли господарем был на Литовьскои земли князь великии Олгирд и, шедь в поле с литовським воиском, побиль татар на Синеи воде, трех братов: князя Хачебея а Кутлубуга и Дмитрия. А тіи трии браты Татарьское земли, отчичи и дедичи Подольскои земли, а отт них заведали атамани и боискаки, приеждаю-

4 Це встановив свого часу ще А.М.Насонов (див.:

чи от тыхь атамоновь, имовали с Подольскои земли дан. А брат великаго князя Ольгирдов держаль Новгородокь Литовьскии, князь Корьять, а у него были 4 сыны: князь Юрьи, князь Александр, князь Костяньтин, князь Феодор[5]. Ино тыи княж ятя Коръятевечи три браты: князь Юръи а князь Александр князь Костентин и князь Федор со князя великого Олгирдовым презволениемь и с помочию Литовския земли пошли в Подолскую землю. И тогды в Подолскои земли не быль ни один город ни деревом рубленого, а ни каменем будованого. И тогды тые княжата Корятовичи[6], пришед в Подольскую землю, и вошли у приязнь со атаманы, почали боронити Подольскую землю от татар и баскакам выхода не почали давати. И напервеи нашли собе твержю на реце на Смотричи, так пак собе врядили город Смотрич, а у другом месте были черници у горе, и в томь месте нарядили город Бакоту[7]. И ловячи в ловех пригодилося имь так: угонили много оленеи в тот остров, кдь нынh Каменское мhсто лежить. И посікши лhс город муровали Каменець, а ис того вси Подолски городы умурували и всю землю Подолскую осели»[8] і т.д.

Інформація літописної оповіді «Про Поділля» складає основу наших знань про власне Синєводську битву й деякі конкретні обставини приєднання Поділля до Великого князівства Литовського. В оповіді уперше названо імена нових подільських володарів братів Коріятовичів, з приходом яких на ординське Поділля пов'язується оволодіння цим краєм Литвою, а також імена розгромлених військом Ольгерда ординських князів, підкреслено спадкові права останніх на володіння Подільською землею, наведено важливі дані, що характеризують її устрій та спосіб залежності від Орди, подано оригінальну версію про те, яким чином Коріятовичі опанували усім Поділлям.

Всупереч своїй позірній невигадливості літописна оповідь «Про Поділля» як історичне джерело є досить складною для розуміння. Уже було зазначено,

5 Слуцкая летопись //ПСРЛ.Т.35: Летописи белорусско-литовские. М., 1980. С.74.
6 Супрасльская летопись // Там само. С. 66.
7 Слуцкая летопись. С. 74.
8 Супрасльская летопись. С. 66.

що ім'я її автора залишилося невідомим. Певним є лише те, що він був причетним до вищих урядово-бюрократичних кіл Великого князівства Литовського й написав свій твір через сімдесят років після знаменної події, на початку 1430-х років, у розпал польсько-литовського воєнного конфлікту[9], в ході якого обидві сторони розв'язували політичну проблему: кому саме – Польському королівству чи Великому князівству Литовському – належатиме вся Подільська земля. Саме з цієї причини похід Ольгерда на ординське Поділля й сама битва біля Синіх Вод трактуються в оповіді як головні призвідники ліквідації влади адміністрації золотоординської держави в усій Подільській землі й заміни її владою литовських князів-братів Коріатовичів та їхнього дядька й сюзерена Ольгерда. Політичні обставини, за яких була створена оповідь «Про Поділля» визначили мету створення і загалом офіціозний характер цієї писемної пам'ятки. Її мету можна сформулювати як спробу обґрунтувати виняткові права правителів Великого князівства Литовського на володіння Подільською землею. Щодо офіціозності оповіді, то вона проявилася насамперед у певному доборі і порядку викладу фактів, а також у тенденційній інтерпретації історичних фактів.

Написана на підставі офіційних урядових джерел великокнязівської канцелярії оповідь за жанром близька до публіцистики і є певним віддзеркаленням історичної свідомості еліти тогочасного литовсько-руського суспільства Великого князівства Литовського. В ній відсутні абсолютні дати, але залишені деякі хронологічні ознаки найвагоміших подій, послідовність викладу в цілому витримана, за винятком сюжету про похід війська Ольгерда у причорноморські степи й розгром ним трьох ординських князів, спадкоємних володарів Подільської землі, свідомо поставленого в оповіді на перше місце. Причину цього один

9 Докладніше про час створення оповіді «Про Поділля» див.: Шабульдо Ф. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI-XVIII століть. К., 2000. С. 59, 72, прим.11.

з перших українських дослідників цього літописного твору Теофіл Сушицький пояснив такими словами: «Право на дану країну, надто давніш, залежало від того, хто перший зайняв її, упорядкував життя, боронив країну від нападу кочовиків і зберіг у тій чи іншій формі свою в ній владу. Добре розуміючи подібні завдання, невідомий автор повісти про Поділля як раз і звертає увагу на історично-правовий бік справи»[10]. Якщо пильніше придивитися до процитованого вище фрагменту оповіді, то можна помітити, що дві головні тези, що мають довести права Литви на Поділля, – похід у степи Ольгердового війська і розгром ним біля Синіх Вод ординців та прихід Коріятовичів на Поділля – датовані в ній досить широко: перша з них часом правління Ольгерда («Коли господарем был на Литовьскои земли князь великии Олгирд»), а друга – часом володіння батьком князів Коріатовичів Новгородком Литовським («А брат великаго князя Ольгирдов держаль Новгородокь Литовьскии, князь Корьять»). Тобто, згідно з указаними хронологічними реперами похід Ольгерда у степи й Синєводська битва мали статися між 1344-1377 роками, тоді як прихід Коріятовичів на Поділля – десь до 1358 року[11]. Ця обставина залишилася поза увагою перших вітчизняних її дослідників. Тимчасом, вона спростовує оперте саме на оповіді «Про Поділля» і підкріплене думкою В.Антоновича і М.Грушевського традиційне донедавна у вітчизняній історіографії датування приходу Коріятовичів на Поділля часом Синєводської

10 Сушицький Т. Західно-руські літописи як пам'ятки літератури. Частина II /Упорядкував і до друку виготовив О.А.Назаревський. К., 1929. С. 165.

11 Кончина Михайла-Коріята датується у фаховій літературі здебільшого надто приблизно, 1358-1360 чи, навіть, 1362 р. Таке датування спирається лише на один факт: підписаний Коріятом останній документ, позначений 1358 р. Див.: Puzyna J. Koriat i Koriatowicze // Ateneum Wileńskie.R.VII, z.3-4. Wilno, 1933. S.427-428. Інший відомий факт – спротив старших, не подільських Коріятовичів великокнязівській владі у 1358-1360 роках, викликаний відібранням у них після смерті батька Новгородка Литовського, яким заволодів Кейстут Гедиміновичь, вочевидь, за згодою Ольгерда, дозволяє наблизити дату смерті Михайла-Коріята Гедиміновича до 1358 р . Див.: Peszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. Warszawa, 1938. S.297; Kuczyński S.M. Sine Wody // Ejusdem. Studia z dziejów Europy Wschodnej X-XVII w. Warszawa, 1965. S. 154.

битви[12], свідчить про певну хронологічну відстань між цими двома подіями й, навіть, стверджує, що перша з них сталася раніше за другу. Можна зробити й інші висновки. Розглянутий приклад датування засвідчує, що викладаючи подійово-фактичну сторону історії приєднання Подільської землі до Великого князівства Литовського автор оповіді визнавав тяглість цієї історії у просторі й часі. Останнє однак не завадило йому змістити її найдавніші хронологічні пласти. Аби довести легітимність володіння Литвою Подільським краєм літописний твір розпочато епізодом про відвоювання його Ольгердом у «законних» володарів, трьох ординських «отчичів і дідичів Подільської землі». Відтак, констатуємо, в системі доказів перевагу було надано не праву «займанщини» (що є смисловим підтекстом наступного епізоду – про прихід Коріятовичів на Поділля), а «праву меча», реалізованого самим правителем литовсько-руської держави. Саме ця особливість й створила ілю-

12 Існують два різні погляди на час приходу князів Коріятовичів на Поділля. Якщо майже всі представники вітчизняної (так само як і радянської) історіографії слідом за В.Антоновичем і М.Грушевським довіряють звісткам літописної оповіді «Про Поділля» й розглядають цю подію як один з безпосередніх результатів Синєводської битви 1362 року, то польські медієвісти традиційно розводять обидві ці події у часі, і, заперечуючи причинно-наслідковий зв'язок між ними, датують першу з них здебільшого 1350-51роками, або дещо давнішим часом. Слідом за В.Абрахамом, який першим дійшов висновку, що Олександр і Юрій Коріатовичі утвердилися на Поділлі ще перед 1349 роком (Abracham W. Założenie biskupstwa lacińskiego w Kamieńcu Podolskim // Księga pamiątkowa ku czci 250 rocznicy założenia Uniwersitetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza w roku 1661. Lwów, 1912. S.8), найточніше визначали цю дату ще у 1930-х роках Ст.Кучиньський і Х.Ловм'янський: перший вважав можливим прихід Коріятовичів на Поділля у 1341-42 чи 1344-1344 рр. (Kuczyński S.M. Op.cit. S.153, 158), а другий зазначив, що литовська експансія на ординське Поділля розпочалося під керівництвом Коріятовичів перед 1349 роком, і що її початок «співпадає з часом, коли Литва створила собі операційну базу на півдні після оволодіння Волинню і (тимчасово) Червоною Руссю» (Lowmiański H. Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r. // Ateneum Wileńskie. Wilno, 1937. R.12.S.66, not.122). Така операційна база могла бути створена у 1344-1348 роках, коли галицько-волинський князь Дмитро-Любарт Гедимінович, скасувавши у Галичині боярський уряд Дмитра Дядька, не тільки номінально, а й фактично став повноправним володарем як Волині, так і Галичини. Датувати прихід Коріятовичів на Поділля ще точніше – 1344 роком схиляє факт політичного суперництва Польщі та Литви за Галицьку Русь, яке саме у 1343-1344 роках позначилося подіями, що можна трактувати як доконаний поділ її території між ними. Ймовірно, саме у зв'язку з цими з цими подіями – оволодінням Сяноцькою і Перемишльською землями Польщею і утвердження влади Дмитра-Любарта на решті території Галичини – відбувся прихід князів Коріятовичів у Галичину й опанування ними північно-західними окраїнами ординського Поділля. Цій даті не суперечить також звістка оповіді «Про Поділля» про проект шлюбу Костянтина Коріятовича з однією з дочок польського короля Казимира Великого, що міг постати лише 1344 року (див. докладніше: Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. К., 1987. С. 45-46). Проте ця звістка не всіма дослідниками сприймається з довірою (порівн.: Kuczyński S.M. Op. cit. S. 156). Докладніше про історіографію питання див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX – першої половини XX ст. Дніпропетровськ, 2006. С. 95.

зію наявності в розглядуваному творі причинно-наслідкового зв'язку між Синєводською битвою і приходом братів Коріятовичів на Поділля, подіями, що хронологічно є несумісними і по суті мають заперечувати одна одну. Переважна більшість дослідників, навіть відзначаючи в окремих випадках певну неясність тексту оповіді у цьому місці, все ж таки схильна була домислювати такий зв'язок між ними.

Літописна оповідь «Про Поділля» відома історикам з першої половини XIX століття, а у переказі хроніки Мацея Стрийковського ще раніше, з кінця XVIII ст. Зрозуміло, що вона є предметом докладного вивчення упродовж тривалого часу. Особливо багато для пізнання цього твору цього зробив в останній чверті XIX століття професор Київського університету ім. св. Володимира В.Б.Антонович, який виділив її з групи інших звісток історичних джерел про військові акції Литви проти Золотої Орди у XIV столітті і надав важливе значення, поклавши в основу власної концепції битви біля Синіх Вод[13]. Відтак інформація оповіді відіграла поважну роль у становленні наукового погляду на процес витіснення на Поділлі влади хана Золотої Орди верховною владою правителів Литви і Польщі упродовж XIV і першої половини XV століття[14]. Натомість поза увагою дослідників цієї пам'ятки залишилося важливе питання: наскільки повною є інформативність оповіді «Про Поділля» як історичного джерела? Якщо зіставити цю пам'ятку з іншими наративними джерелами про військові події у причорноморських степах 1362 р., то виявиться, що в ній не згадано про похід Ольгердового війська на Дон, спустошення ним Білобережжя та вигнання ординців з дніпровського Лівобережжя та Поділля. Так само в оповіді й згадки немає про участь Угорського королівства і Польщі в боротьбі за оволодіння ординським Поділлям, що

13 Докладніше про це див.: Шабульдо Ф.М. Концепція Синьоводської битви В.Б.Антоновича і вітчизняна історіографія // Він же.Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. К., 1998. С. 51-68.

14 Докладніше див. Василенко В. Назв. праця. С. 89-97.

відома з інших писемних джерел[15]. Отже, інформація оповіді «Про Поділля» є важливою, але фрагментарною. Через свою політичну тенденційність вона висвітлює Синєводську битву і зв'язані вз нею інші події під певним кутом зору, а відтак й не дає цілісного уявлення про них.

1574 року у Базелі побачило світ перше видання латинською мовою «Хроніки європейської Сарматії» Алессандро Гваньїні. Вона містить, недатований короткий запис, який сповіщає, що Ольгерд «трьох татарських цариків, рідних братів, Кутлубака, Качибея та Дмитра (Kutlubacha, Kaczbeja і Dmitra) наголову розбив й вигнав геть з Поділля»[16]. Ймовірно, що цю інформацію автор запозичив з літописної оповіді «Про Поділля», але подав її надто лаконічно, без подробиць і будь-яких обставин. Тому й цінність цього запису як джерела є невеликою.

Наступним наративним джерелом про похід війська Ольгерда у південні степи та на Поділля і розгром ним трьох ординських князів біля Синіх Вод є історичний твір Мацея Стрийковського «Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі», уперше видана 1582 року[17]. У вміщеній в ній розповіді про Синєводську битву та її безпосередні результати дано опис самої битви і наведено кілька важливих звісток, що створюють панораму послідовних військових акцій, безпосередньо зв'язаних з походом війська Ольгерда на ординське

15 Мається на увазі передовсім розгром 2 лютого 1345 року ординців угорським військом на чолі з колесом еклерів Андрієм Лакффі біля молдавського міста Роман і наступні походи еклерів, наслідком яких було приєднання до Угорщини території у Нижньому Подунав'ї між річищами Яломіти і Серета. (Див.: Špinei V. Moldova in secole X-XIV/ Bucureşti, 1982. S.261-262; Deletant D. Moldova between Hungary and Poland. 1347-1412 // The Slavonic and East Europian Rewiew/ Vol.64.1982.P.189-190; Czamańska I. Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węger i Turcji w XIV i XV wieku. Poznań, 1906.S.23), а також походи угорського короля Людовика Великого на західне Поділля 1352 і 1354 рр.(Див.: Дашкевич Я. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-50-х років XIV ст. // Україна в минулому. Вип.V. Київ; Львів, 1994. С. 32-65).

16 Олександр Гваньїні. Хроніка європейської Сарматії/ Упорядування та переклад з польської о.Юрія Мицика. К.,2007. С.318.

17 Про битву біля Синіх Вод Мацей Стрийковський розповідає в двох своїх найзначніших творах: коротко – у написаному в кінці 1570-х років й виданому лише через 400 років рукописі, озаглавленому „O początkach, wywodach, dziełnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego" (Warszawa,1978.S.257-258) і докладно – у хроніці, що прославила свого автора. У першому творі розповідь має назву «Як Ольгерд трьох татарських царків, подільських дідичів, розгромив і Поділля до Литви приєднав у 1329 р.» і майже цілком ґрунтується на звістках літописної оповіді «Про Поділля». Докладніше див.: Шабульдо Ф.М. Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви // Він же. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. К., 1998. С. 69-84.

Поділля. Доречним тут буде зазначити, що ця панорама не суперечить звісткам Рогозького літописця (який залишився невідомим М.Стрийковському), а в дечому навіть доповнює і конкретизує їх. Як історичне джерело розповідь з хроніки Стрийковського цінна передовсім тим, що подає відомості про маршрут війська Ольгерда, що дісталося до Синіх Вод, «минувши Канів і Черкаси», та інформує про безпосередні результати Синєводської битви: воїни Ольгерда «звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й сьогодні стоять в гирлі ріки Богу, Білу Церкву, Звенигород і всі поля аж за Очаків, від Києва і Путивля аж до гирла Дону, та виплошили їх аж до Волги, а інших до Кафи й Азова і Криму, в середину Таврії або Перекопу, загнали». Лише потім, стверджується у хроніці, «з перемогою вони повернулися на Поділля, де в той час, як нині в Перекопі, теж мешкали татари, підкоривши і поневоливши русинів; їх, що не мали вождів ані царя, Ольгерд теж легко розгромив та вигнав з Подільського краю, так що ледве мала їх частина втекла через Дністер над Чорне море і до Перекопу. Вони потім оселилися в Добруджанських степах над Дунаєм на Турецькому гостинцю»[18].

Немає сумніву в тому, що у хроніці Стрийковський використав деякі відомості з літописної оповіді «Про Поділля», що, на думку О.І.Рогова, була відома йому у викладі близькому до «Хроніки Биховця»[19]. Звідти він, зокрема, почерпнув імена трьох ординських князів. Проте чимало деталей з його розповіді є унікальними, як-от присутність братів Коріятовичів у війську Ольгерда та винагорода їх великим князем литовським, опис битви біля Синіх Вод й здобичі переможців, та ін. Іншим джерелом інформації автору хроніки послужили історичні перекази татарських мешканців Добруджі, почуті ним під час подорожі до Туреччини у складі литовського посольства і на зворотному шляху (осінь 1574-весна1575 рр.), про що він сам згадує

18 Macej Stryjkowski. Kronika Polska, Litewska, Żmódska i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T.2. S.6-7.

19 Рогов А.И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его хроника). М., 1966. С. 167, 171.

у своєму творі[20]. Всі наведені вище звістки, що стосуються таких першорядних складових синєводської проблеми як маршрут Ольгердового війська до місця битви і після неї, загальної оцінки результатів антиординської кампанії 1362 року, визнання татарських мешканців з Поділля і лівобережного Задніпров'я, не мають аналогів в інших історичних джерелах. Тому їх слід віднести до ординського джерела відомостей Мацея Стрийковського, репрезентованого усною історичною традицією колишніх татарських мешканців Поділля і Дніпровсько-Донського межиріччя, які згодом оселилися в Добруджі.

Тривалий час дослідники не звертали уваги на синєводські звістки хроніки Мацея Стрийковського. Чималою мірою цьому прислужився В.Б.Антонович своїм критичним ставленням до її автора як історика. Після того як він, досліджуючи на зламі 70-80-х років XIX століття проблему приєднання українських земель до Литви, довів некритичне і довільне використання Мацеєм Стрийковським літописних джерел про походи великого князя литовського Гедиміна (1316-1341) на Волинь і Київ розповідь автора хроніки про Синєводську битву стали трактувати як у цілому недостовірне й неварте уваги джерело і якщо й використовували її в історичних дослідженнях, то здебільшого як об'єкт для критики.

У вітчизняній історіографії таке ставлення до синєводських звісток Стрийковського проявилося вже у працях Миколи Дашкевича і Никандра Молчановського, у яких зроблено спроби більш-менш грунтовно розглянути ці звістки з джерелознавчих позицій і в контексті інформації інших писемних пам'яток про Поділля XIV ст. Так, наприклад, М.Дашкевич був схильний сприйняти, але з певними застереженнями, твердження Стрийковського про залежність

20 Macej Stryjkowski. Op. cit. S.7: "A ci potym w Dobruckich polach osedli, za Dunajem na gościńcu Tureckim, którymeśmy i my jachali, przeniozwszy się u Obluczcice i Silistriej przeż hordę tych Tatarów Dobruckich, których też więtsza część sloweńskim językiem mówią, i gospodarstwem się bawią, i nas wdzięcznie przyjmowali, i częstowali winnymi gronami i garbuzami slodkimi, też to sami gsym ich pytał powiadali, iż przodkowie ich z Podola od Litwy byli wygnani".

Поділля від «Кримських татар» ще до оволодіння ним князями Коріятовичами і відсутність на ординському Поділлі міських фортифікаційних укріплень, здогад про причину походу Ольгерда – напади ординців на володіння Литви, та ін. «Особливо важливим є повідомлення Стрийковського, що він бачив у Добруджі татар, вигнаних з Поділля Литвою», - підкреслив М.Дашкевич[21]. Але увагу київського ученого привернули не звістки колишніх ординських мешканців Подільського краю про похід Ольгерда, а передусім питання про достовірність переказів татар Добруджі про їхнє перебування колись на Поділлі, яку він поставив під сумнів. Відтак М.Дашкевич не побачив в цих переказах основного – ординського за походженням і оцінкою подій джерела розповіді Мацея Стрийковського про битву біля Синіх Вод та її наслідки. Мабуть, з цієї причини особливо різким і категоричним був М.Дашкевич, стверджуючи, що «Стрийковський дав повний простір своїй фантазії в описі зайняття Поділля Литвою і до того захопися, що приписав Ольгерду очищення від татар земель до Волги»[22].

Никандр Молчановський, якому належить одне з перших і найгрунтовніших досліджень з історії Середньовічного Поділля, також в цілому негативно поставився до свідчень твору польського історика останньої чверті XVI століття. Він зокрема зауважив, що «попри красномовну ґрунтовність розповіді Стрийковського, використання нових, невідомих для нас джерел чи народних переказів в даному випадку не помітно». За його словами, вона,«не даючи нічого нового, відзначається багатьма прикрасами» і «взагалі вкрай фантастична». Остаточна думка Н.Молчановського з цього приводу є такою: «Розповідь Стрийковського про похід Ольгерда далеко на південь, до Чорного і Азовського морів, про винищення подільських татар і вигнання частини їх в Добруджу, ми не можемо перевірити і на підтвердження його не існує інших даних, ніж

21 Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-русского государства. К., 1885. С. 82.
22 Там само. С. 83.

вказівки Никонівського літопису на взяття Ольгердом Коршеви у 1362 р.»[23]. Наступники М.Дашкевича і Н.Молчановського в критиці синєводських сюжетів хроніки Стрийковського воліли не вдаватися до джерелознавчого аналізу її звісток, покладаючись на раніше зроблені висновки. Останньою в цьому ряду можна назвати сучасну українську медієвістку Олену Русину[24].

Винятком з цього правила є праця радянського історика О.І. Рогова, який ще у 1960-х роках дав відповідь на більшість критичних зауважень, висловлених попередніми дослідниками відносно відомостей хроніки Мацея Стрийковського про битву біля Синіх Вод і опанування князями Коріятовичами Поділля, а також навів спростовуючи деякі з них аргументи (наприклад, щодо датування битви біля Синіх Вод, часу переселення подільських татар в Добруджу, ймовірності ужитку ними слов'янської мови, достовірності інформації, отриманої від них Мацеєм Стрийковським). Крім того, він висловив свою думку на підтвердження звісток М.Стрийковського про участь Коріятовичів у битві біля Синіх Вод, передачу їм у володіння Подільської землі, часу і обставин поділу її на уділи, тощо[25]. Сучасні дослідники творчості Стрийковського підкреслюють постійний й глибокий інтерес його до краєзнавства, активний пошук ним нових і різноманітних за походженням і характером джерел інформації про минуле, широке використання історичних переказів, але разом з тим й не практиковане компілювання й довільну інтерпретацію джерельних даних[26]. Сказаного, думається, достатньо, щоб відкинути звинувачення Мацея Стрийковського у безоглядній схильності до фантастичних вимислів, ще раз ствердити його як неординарного історика епохи

23 Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-русского государства. К., 1885. С. 184.

24 Див.:

25 Рогов А.И. Указ. соч., С. 167-173.

26 Наприклад: Radziszewska J. Macej Stryjkowski. Historyk-poeta z epoki Odrjdzenia. Katowice, 1978; Eiusdem. Macej Stryjkowski i jego dzielo // Stryjkowski M/ O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego, opisane z natchnenia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / Oprac/ J.Radziszewska. Warszawa, 1978; Wojtkowiak Z. Macej Stryjkowski – dziejois Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poznań, 1991; Kuolis D. Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosos Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Vilnius, 1992.

Відродження, а наведені ним у своїй «Хроніці» звістки про походи Ольгерда у південні степи, Синєводську битву (можливо, за винятком опису її перебігу) та її результати вважати цілком оригінальною, достовірною і однією з найбільш повних та компетентною інформацією про ці події.

Замикає низку наративних джерел про військові акції Великого князівства Литовського проти Золотої Орди 1362 року відповідний запис Густинського літописного зводу, створеного на початку 1620-х років. Він має такий вигляд: « В лѣто 680… В сіе лѣто Ольгерд побѣди трех царков Татарских из ордами их, си есть Котлубаха, Качзея, Дмитра; и от толи от Подолия изгна власть Татарскую. Сей Олгерд и иныя Рускія державы во власть пріят, и Кіев под Федором князем взят, и посади в нем Володымера сына свого, и нача над сими владѣти, им же отци его дань даяху»[27]. Як бачимо, від інших наративних пам'яток Густинську літописну компіляцію відрізняє те, що в ній розгром Ольгердом трьох «царков Татарских» пов'язано не тільки із скасуванням ординської влади на Поділлі, а й поширенням влади цього великого князя литовського на «иныя Рускія державы» та зміцненням її в Києві через заміну київського князя Федора Володимиром Ольгердовичем.

Інтерес до витоків інформації Густинського літопису першим серед дослідників проявив М.Дашкевич. Він перевірив маргінальний поклик компілятора на твір Алессандро Гваньїні й переконався, що їхні звістки про Синєводську битву і визволення Поділля від влади ординців текстуально дуже близькі, проте припустив можливість запозичення складачем Густинського зводу своєї інформації «прямо з літопису (литовсько-руського за, за визначенням М.Дашкевича. – Ф.Ш.), з якого черпав і Гваньїні»[28]. Михайло Грушевський, яких піддав звістки Густинського літопису ретельнішому аналізу, зауважив з цього приводу, що «історію про побіду Ольгерда над Татарами» «густинський компілятор» взяв «від Гваньїні (посередньо чи безпосередньо)», користуючись при цьому

27 Густинская летопись // ПСРЛ. Т.2. СПб., 1843. С. 350.
28 Дашкевич Н. Указ. соч. С. 79.

не друкованим виданням його твору, а «скороченим (рукописним) витягом з нього»[29]. Як би там не було, незаперечним є факт, що першоджерелом нотатки А.Гваньїні та відповідної частини Густинського зводу слід визнати оповідь «Про Поділля» литовсько-руських літописів, звідки тільки й могли А.Гваньїні і через його посередництво складач Густинського літопису дізнатися про імена трьох ординських князів й роль Ольгерда у визволенні Подільської землі з-під влади Орди.

Досліджуючи джерельну основу синєводської проблеми, Михайло Грушевський на відміну від своїх попередників (В.Антоновича, М.Дашкевича, Н.Молчановського) не обмежився лише порівняльно-історичним методом, а вперше зробив спробу простежити походження та еволюцію окремих літописних звісток. Особливо справедливо стверджувати це щодо Густинського зводу, інформацію якого він також вперше розглянув у комплексі, піддавши джерелознавчому аналізу як звістки рубрики під 1362 роком, так і зв'язаний особою київського князя Федора попередній запис, датований 1361 роком. Як відзначив М.Грушевський, інформація рубрики 1362 року походить з творів М.Кромера, А.Гваньїні та Никонівського літописного зводу[30]. Найбільшу увагу дослідника привернулаи до себе констатація у Густинському літописі факту князювання у Києві в 1361р. князя Федора і звістка про заміну його наступного року Володимиром Ольгердовичем. Віндійшов висновку, що перша з них почерпнута з якогось невідомого джерела. А друга – це «комбінація», яку зробив компілятор з першої звістки та повідомлення Никонівського літопису про надання Ольгердом Києва своєму синові[31].

На думку М.Грушевського, звістка про заміну київського князя Федора Володимиром Ольгердовичем з датою 1362 рік «не стоїть в ніякім зв'яз-

29 Грушевський М. Історія України-Руси. Т.IV. С.80. Прим.2. Порівн.: Він же. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Киев, 1891 / Первид.: К.: Наукова думка, 1991. С.429-493, де наведено аргументи на користь першої версії.

30 Грушевський М. Історія України-Руси. Т.IV. С. 74.

31 Там само. С. 75.

ку, а входить до загальної замітки про здобутки Ольгерда на Руси»[32]. Це твердження ученого як і сама звістка з огляду на ії важливість заслуговує на особливу увагу.У процитованому вище фрагменті з Густинського зводу, пропонуємо, на відміну від М.Грушевського, вбачати розповідь про не одну, а три конкретні події: 1) визволення з-під влади ординців Поділля; 2) зміцнення верховної влади великого князя литовського над Києвом; 3) поширення її на «иныя Рускія державы». Усі ці події об'єднані як особою Ольгерда, їх призвідником, так і 1362 роком, датою, що є спільною для всіх звісток даної рубрики.

Можна також внести певні корективи у запропоноване М.Грушевським і вже давно традиційне в історіографії розуміння третьої події як «загальної замітки про замітки Ольгерда на Руси». На нашу думку, імовірніше, що в даному разі складач Густинського зводу мав на увазі конкретну територію,приєднану до Литви одночасно з ординським Поділлям, але з якихось причин приховав її за загальником. Такою територією могли бути передусім землі колишніх Чернігівського великого і Переяславського князівств, остаточно інкорпоровані до Великого князівства Литовського в результаті подій 1362 року. Якщо погодитися з цим припущенням, то слід визнати, що Густинський літописний звід подає у цілому вірне уявлення про основу територіальних здобутків Ольгерда у Південній Русі 1362 року, хоча в літописі пропущено низку важливих подій та обставин, що дотичні походів його війська на підвладні Орді південноукраїнські землі.

Як і оповідь «Про Поділля», повідомлення Густинського літопису про здобутки Ольгерда 1362 року вважалося одним з основних джерел з синєводської проблеми і, отже було предметом сталого наукового інтересу. При цьому найбільшу увагу дослідників привертали походження інформації про розгром Ольгердом трьох ординських «царьків» та князювання у Києві князя Федора

32 Грушевський М. Історія України-Руси. Т.IV. С. 75.

і заміну його Володимиром Ольгердовичем, а також датування цих подій та яким способом – мирним чи воєнним – сталося зміцнення влади великого князя литовського у Києві з вокняжінням у ньому сина Ольгерда. Відтак, у розробці синєводської проблеми Густинський літопис відіграв важливу, але неоднозначну роль. Завдяки саме його звісткам в історіографії було звернуто увагу на конкретно-історичні обставини процесу утвердження влади правителів Великого князівства Литовського у Києві й над Середньою Наддніпрянщиною та значення в цьому битви біля Синіх Вод. Разом з тим абсолютизація інформації Густинського літопису і оповіді «Про Поділля» мала своїм наслідком зосередження уваги учених на питаннях проблеми, зв'язаних лише з Києвом і Подільською частиною Правобережжя, тобто призвела до однобічного і, отже, викривленого її висвітлення.

Скупість та фрагментарність інформації наративних джерел про військові дії Литви у південних степах 1362 року у свій спосіб вплинула також на процес наукового дослідження в цілому. На відміну від звісток тверського літописного джерела про оволодіння Ольгердом Коршевим і похід його війська на Сині Води і Білобережжя, введеного у науковий обіг лише в середині XIX століття з виданням Никонівського зводу, анонімна оповідь «Про Поділля» одразу стала широко відомою в інтелектуальному середовищі Великого князівства Литовського і Польщі. Не виключено, що цьому сприяло використання литовськими дипломатами деяких наведених в ній аргументів на польсько-литовських перемовинах 1432 року, що завершилися угодою про перемир'я між Польщею та Литвою строком на два роки і фактичним розподілом між ними території Поділля[33]. Подальший перебіг суперництва між правлячими елітами Польського королівства і Великого князівства Литовського за Поділля та деякі прикордонні волості Волині вже у другій половині 40-х років XV століття

33 Kolankowski L.Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonow. T.1:1377-1499. Warszawa, 1930. S. 179; Kurtyka J/ Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. Połowie XV wieku // Kamieniec Podołski. Studia z dziejów miasta i regionu, red. F.Kiryk.T.1. Kraków, 2000. S. 40.

зумовив необхідність визначення й публічного оголошення офіційної позиції з цього питання також польської сторони.

Це сталося на спільному польсько-литовському сеймі у Любліні весною 1448 року у заяві польських послів[34]. На противагу литовській версії польські сенатори виводили й узасаднювали історичні права Корони Польської на прикордонні території Русі статтями з давніх актів і угод Польщі з Литвою, насамперед умовами польсько-литовських уній 1385 року (Кревської) та 1413 р. (Городельської). При цьому вони посилалися на історію Подільської землі, починаючи від приєднання її західної частини до Польського королівства за часів Казимира Великого (1333-1370). Зокрема, посли стверджували, що згідно з хроніками Подільська земля ніколи не належала до Литви, ані теж поляки її не мали від литвинів, а що польський король „держав Поділля миром", отримавши його почасти у спадок за правом рідства, а почасти відібравши від ординців й зміцнивши дерев'яні фортеці у Кам'янці, Бакоті, Брацлаві, Межибожжі та у Володимирі[35]. Зрозуміло, що про військові акції Великого князівства Литовського у причорноморських степах або Синєводську битву у заяві польських сенаторів не йшлося.

Обидві версії – і литовська, і польська – послужили тими ідейними платформами, навколо яких розгорнулася гостра дискусія між їх адептами і опонентами. За пропольською концепцією визначився видатний польський історик XV століття Ян Длугош, сучасник і перший інформатор про політичну

34 Joannis Dlugossi. Historiae Polonicae libri XII. N.V // Opera omnia, kura A.Pzezdziecki ed. T.XIV. Cracoviae, 1878. S. 47-49; Rozbior krytyczny Annalium Poloniae Jana Dlugosza z lat 1445-1480. N.2 / Oprac.: St.Gawęda, K.Pieradzka, J.Radziszewska pod kierunkiem J.Dąbrowskiego. S. 17, 18; Halecki O.Dzieje unii Jagiellońskiej.Kraków,1919. S.366. Rozbior krytyczny Annalium Poloniae Jana Dlugosza z lat 1445-1480. N.2 / Oprac.: St.Gawęda, K.Pieradzka, J.Radziszewska pod kierunkiem J.Dąbrowskiego. S. 17, 18; Halecki O.Dzieje unii Jagiellońskiej.Kraków,1919. S.366. J.Kurtyka. Podole pomiędzy Polską a Litwą w XIV i 1. polowie XV wieku // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu, t. I, red. F. Kiryk. – Kraków, 2000. S. Шабульдо Ф. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя. С. 68.

35 Dlugossii J. Historiae Poloniae. – Cracoviae, 1878. – T.V, ks.9. Warszawa, 1975/ S. 337-338. – P. 48; Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. 2. – S. 228-229. Joannis Dlugossi. Historiae Polonicae libri XII. T.III. // Opera omnia T.XII. Cracoviae, 1878. S.519,523; Rozbior krytyczny Annalium Poloniae Jana Dlugosza z lat 1445-1480. N.2 / Oprac.: St.Gawęda, K.Pieradzka, J.Radziszewska pod kierunkiem J.Dąbrowskiego. S. 17, 18; Halecki O.Dzieje unii Jagiellońskiej. Kraków, 1919. S. 366.

боротьбу Польщі та Литви за спірні території на Україні-Русі у 40-50-х роках XV століття, визнаний адепт прав Корони Польської на Поділля й творець відповідної доктрини в польській історіографії. У своїй «Історії Польщі» він зокрема стверджував, що 1352 року численна орда за намовою Ольгерда «мечем і грабунками» спустошила Поділля, підвладне Польському королівству, а в інших місцях цієї ж праці назвав Поділля землею, «відібраною Казимиром з татарських рук зброєю і мечем» та згадав про «литовського князя Олександра чи Вітовта», який 1397 року, «бажаючи показати себе християнським князем, здійснив перший похід проти татар»[36]. Натомість, Ян Длугош не залишив жодної згадки ні про похід Ольгерда на ординське Поділля, ні про битву біля Синіх Вод, хоча, поза сумнівом, був добре обізнаний з територіальними претензіями литовської сторони до Польщі, про які неодноразово повідомляє на сторінках свого знаменитого твору, обминаючи однак, її аргументи. У будь-якому разі, не можна не помітити, що всі свідчення видатного історика про Поділля другої половини XV століття відповідають офіційній позиції Корони Польської й подані ним у такий спосіб, що заперечують литовську версію.

Марцін Кромер уперше зробив спробу обґрунтувати офіційну польську версію документально й спростувати головні постулати літописної оповіді «Про Поділля», а саме: відвоювання Подільської землі Ольгердом у ординців внаслідок Синєводської битви й опанування цим краєм князями Коріятовичами за допомогою військових сил Литви[37]. Для цього він уперше звернувся до актового матеріалу. Саме під його пером докази і контраргументи набули вигляду цілісної системи, що в подальшому використовувалися як вихідний постулат тими авторами, котрі обстоювали тезу про завоювання Поділля Казимиром Великим, або ж стверджували, що цей край був приєднаний до Литви Вітовтом лише наприкінці XIV ст.

36 Dlugosz J. Roczniki czyli Kroniki Slawnego Królewstwa Polskiego. T.5, rs.9. Warszawa, 1975. S. 332-3384; Ioannis Dlugossi. Historiae Poloniae libri XII. T.III // Opra Jmnia. T.XII. Rraków, 1876. S. 519,523.

37 Cromer M. O sprawach, dziejach i wszystkich inszych potocznosciach koronnyh Polskich ksiąg XXX. – Kraków, 1611. – Ks. XV. 322.

Доводи М.Кромера викликали критику з боку Мацея Стрийковського, який у своїй „Хроніці польській, литовській, жмудській та всієї Русі", вперше виданій у 1582 р., підкріпив концепцію анонімного автора оповіді „Про Поділля" додатковими свідченнями про битву біля Синіх Вод, почерпнутими ним з усного ординського за своїм походженням джерела[38]. Відтак проблема Синєводської битви через свій нерозривний зв'язок з історією Подільської землі з політичної проблеми перетворилась на історіографічну, надовго прикувавши до себе увагу і політичні пристрасті істориків-опонентів.

В історіографії дискусія між адептами польської чи литовської версій тривала упродовж кількох століть навіть тоді, коли політична боротьба за Поділля після Люблінської унії 1569 року втратила свій сенс, ставши лише певним віддзеркаленням наукового протистояння в царині історичних досліджень Пристрасті, що час від часу вирували серед істориків навколо суперечок про Поділля, не тільки визначали підвищену тональність диспутантів. А й полярність і максималізм обстоюваних ними тез і позицій. А це, звичайно, не сприяло пошуку нових способів вирішення наукових питань синєводської проблеми, а, навпаки, вело до консервації певних систем доказів і висновків.

У новітній час спір в історіографії навколо подільської та синєводської проблем пожвавився після того як у середині 1880-х років професор Київського університету св. Володимира В.Б.Антонович увів у науковий ужиток власну концепцію щодо битви біля Синіх Вод та деяких дотичних неї конкретно-історичних обставин[39]. На відміну від своїх попередників В.Б.Антонович виділив цю битву з ряду інших антиординських акцій Великого князівства Литовського у XIV ст., зв'язавши її не стільки з історичною долею Поділля, скільки з приєднанням Києва і Київщини до Литви, і вперше

38 Stryjkowski M. Op. cit. – S. 6-7.

39 Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т.І. – С. 47-58, 120-128. Докладніше див.: Шабульдо Ф. Концепція Синьоводської битви В.Б. Антоновича і вітчизняна історіографія // Третя Академія пам'яті В.Б. Антоновича. 11-12 грудня 1995 р. м. Київ. Доповіді та матеріали. – К., 1997. – С. 132-142.

поставив у центр дослідницької уваги суттєві складові синєводської проблеми: по-перше, антиординський характер воєнно-політичних акцій Ольгерда в українських землях 1362 р., і, по-друге, мирний, ненасильницький у цілому щодо місцевого населення спосіб утвердження його верховної влади над Києвом і Середньою Наддніп- рянщиною. В.Б.Антоновичу належить пріоритет у науковій розробці також інших конкретних питань, пов'язаних з розгромом ординців біля Синіх Вод 1362 р.: визначення дати самої битви, вияснення її безпосереднього результату, та ін. Він же дав аргументовані відповіді на кілька важливих питань, дотичних до Синєводської битви, як наприклад, визначення територіального складу Подільської землі в другій половині XIV століття, володіння Подільської орди й характер її зв'язку з ханською владою на середину XIV ст., форми залежності від неї місцевого населення та ін.

Концепція В.Б.Антоновича посіла помітне місце в історіографії си- нєводської проблеми[40]. Вона, як у свій час розповідь Мацея Стрийковського в його хроніці про розгром ординців біля Синіх Вод і вигнання їх військом Ольгерда не тільки з Поділля, а й з усієї південної частини Наддніпрянщини, значно зміцнила і, більш того, осучаснила в науковому відношенні версію, викладену в анонімній оповіді „Про Поділля". Попри той факт, що ця концепція не стала неподільно домінуючою навіть у вітчизняній історіографії, вона знаменувала собою певний поступ у дослідженні середньовічної історії України, Литви і Білорусі, привернула до себе увагу учених, поділивши їх на її прихильників та опонентів.

Віддаючи належне творчому внеску В.Б.Антоновича у наукову розробку синєводської проблеми, необхідно зазначити також допущені ним помилки і

40 Уперше термін «синєводська проблема» ужив у середині 70-х років XX століття литовський радянський історик Ромас Батура для позначення всього комплексу питань, пов'язаних з битвою біля Синіх Вод, як-от : визначення найдавніших і, отже, найвірогідніших свідчень про неї літописних джерел, способів висвітлення у вітчизняній й зарубіжній історіографії, з'ясування конкретно-історичних обставин: дати й місця самої битви, міжнародної ситуації, політичних і економічних мотивацій, безпосередніх результатів, та ін. Див: Batura R. Lietuva kovoje prieš Aukso Ordą. Nuo Batų antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų. Vilnius, 1975.

прорахунки. На жаль, доводиться констатувати, що сама ця проблема не досліджувалася ним спеціально й комплексно, а лише в контексті більш широкої проблеми приєднання більшості українських земель до Великого князівства Литовського, як протиставлення літописним відомостям про завоювання в. кн. литовським Гедиміном (Гедимінасом,1316-1341) Волині і Київщини, до того ж переважно у верифікаційній площині. Через останню обставину увага В.Б.Антоновича й наступних дослідників синєводської проблеми була прикута здебільшого до її джерелознавчих, а не фактологічних аспектів. Але й тут була допущена методична помилка: основним джерелом визнавалися лише ті звістки літописних пам'яток, що заслуговують на довіру, і явно недооціненими залишилися поодинокі, зате надзвичайно важливі дані актового матеріалу. Пошуки ж дослідниками кінця XIX – першої половини XX ст. найбільш вірогідного історичного джерела призвели до штучного зменшення й так недостатньої інформації. До того ж, саме приєднання земель України-Русі до Литви розглядалося істориками перших поколінь здебільшого як одноразова акція, а не процес, якому були властиві тяглість у часі й просторі та змінність певних форм прояву.

Усі ці вади, природно, негативно позначилися на деяких конкретних і кінцевому результатах дослідження синєводської проблеми. Вона була зведена (на підставі головним чином фрагментарних свідчень оповіді „Про Поділля" і Густинського літопису) лише до походу військ в. кн. литовського Ольгерда на Поділля, розгрому місцевих ординських князів, наступному спустошливому рейду до гирла Дніпра і Південного Бугу та результатам цих воєнних дій. Певна річ, що при такому розумінні проблеми сама битва біля Синіх Вод оцінювалося як політична подія локального значення, а питання про вплив наступу Великого князівства Литовського на володіння Золотої Орди у 1362 році на геополітичну обстановку у східноєвропейському регіоні, зокрема на подальшу долю Ординської держави та її панування у Східній Європі, навіть не поставало.

Наступники В.Б.Антоновича, посилаючись на його висновки, не завжди вдавалися до самостійних досліджень Синєводської битви та конкретно-історичних обставин, за яких вона відбулася. Серед тих учених, чиї наукові розробки завдяки своїй докладності, глибині й оригінальності висновків чи наукової позиції, назавжди увійшли до історіографічної традиції цієї проблеми і донедавна складали основу наукових уявлень про битву біля Синіх Вод, слід назвати у першу чергу М.П. Дашкевича і М.С. Грушевського.

У розлогій рецензії першого з них на працю В.Б.Антоновича позиція незгодних з його концепцією битви біля Синіх Вод віддзеркалилася най- ґрунтовніше. В ній відомий історик, філолог й головний опонент В.Б.Антоновича з питань приєднання українських земель до Литви зробив спробу обґрунтувати власний погляд на синьоводські події. На відміну від свого опонента М.П.Дашкевич заперечив зв'язок між трьома, як на його думку, відокремленими в часі й різними обставинами подіями: 1) встано- вленням залежності Києва від Литви; 2) приходом на Поділля князів Ко- ріятовичів і підпорядкування його їм; 3) розгромом трьох ординських князів, що, зокрема, могло бути результатом не Синєводської битви, а іншої воєнної акції[41]. Якщо першу з цих подій М.Дашкевич датував 1333, то другу - 1351 роком (йдучи за хронікою Биховця), а третю відносив на кінець XIV століття.

Дослідницька позиція М.П.Дашкевича була зумовлена іншою, ніж у В.Б.Антоновича, оцінкою писемних джерел і серед них тих, що містили в собі відомості про Синєводську битву. Її підставою послужила ще одна версія оповіді „Про Поділля" у складі третьої, більш пізньої редакції білорусько-литовських літописів, в якій розгром трьох ординських князів через зіпсований початок тексту приписано не Ольгерду (Альгірдасу, 1345-1377), а його племінникові в. кн. литовському Вітовту (Вітаутасу, 1392-1430)[42]. В цьому М.П.Дашкевич пі-

41 Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства. – К., 1885. – С. 74-89.

42 Летопись Красинского // ПСРЛ. – Т.XXXV. – С. 138; Летопись Рачинського // Там же. – С. I60; Ольшевская летопись // Там же. – С. 186.

шов слідом за припущенням Марціна Кромера, від якого той, щоправда, зразу же відмовився[43]. Повідомленням про Синєводську битву Никонівського й Густинського літописів М.П.Дашкевич, на відміну від В.Б.Антоновича, не надав особливого значення, а відомості, переказані М.Стрийковським в його хроніці, поставив під сумнів. Його теза про відсутність зв'язку між битвою біля Синіх Вод і утвердженням влади князів Коріятовичів на Поділлі згодом знайшла підтвердження і плідно розроблялася такими відомими представниками польської історіографії як Х.Пашкевич[44], Ю.Пузина[45], Ст. Кучиньський[46], Х. Ловм'яньський[47].

Найбільшого розвитку концепція В.Антоновича отримала в працях його учня, видатного українського історика Михайла Грушевського. З самого початку своєї наукової діяльності М.С.Грушевський зарекомендував себе як послідовний прихильник і захисник концепції В.Б. Антоновича. Він вказав на безпосередній зв'язок київських подій 1358-1362 років (боротьба двох митрополитів – Олексія і Романа – за митрополію Київську і всієї Русі, зміщення київського князя Федора та ін.) з битвою біля Синіх Вод, а останньої – з початком міжусобиць і ослабленням ханської влади в Орді. Отже, М.С.Грушевський чи не вперше розглянув синьоводську проблему різнобічно і на широкому тлі литовсько-польсько-ординських взаємин. Своїми здогадами відносно причин заміщення князів у Києві, хронологічної послідовності і причинно-наслідкового зв'язку між цією подією та Ольгердовим

43 Cromer M. Op. cit. – S. 322.

44 Paszkiewicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. – Warszawa, 1925. – S. 125,132; item. Jagiellonowie a Moskwa. – Warszawa, 1933. – S. 380; item. O genezie i wartości Krewa. – Warszawa, 1938. – S. 265-269; item. W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wolyniu i Podolu // Ateneum Wileńskie. – R.XIII, z.2,1938. – S. 334-347. Основу позиції Х. Пашкевича, як і інших польських дослідників історії Подільської землі, його сучасників і наступників, склали висновки, зроблені В. Абрахамом і О. Халецьким. Див: Abraham W. Założenie biskupstwa lacinskiego w Kamiencu Podolskim // Księga pamiatkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1912. – S. 5-7; Halecki O. Dzieje unii jagiellonskiej. – Kraków, 1919. – S. 70-71.

45 Puzyna J. Korjatowicze oraz sprawa podolska // Ateneum Wileńskie. – R.XI, 1936. – P. 61-97; item. Pierwsze wystupienia Korjatowiczów na Rusi poludniowej // Ateneum Wileńskie. – R.XIII, 19389. – P. 1-68.

46 Kuczyński S.M. Sine Wody (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.) // Kuczyński S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVII w. – Warszawa, 1965. – P. 154-158.

47 Lowmianski H. Wcielenie Litwy do Polski // Ateneum Wileńskie. R. XII. – 1937. – P. 66. – Not. 122.

походом проти ординців 1362 року[48] учений накреслив головні дослідницькі напрямки наукового розв'язання київської проблеми, але висловлені ним гіпотези і припущення й досі залишаються не зужитими. Як свого часу М.Карамзін, М.Дашкевич, Н.Молчановський та деякі інші його попередники, М.С.Грушевський звернув увагу на повідомлення Никонівського літопису про Коршев, здобутий Литвою одночасно із „звоюванням" Синіх Вод і Білобережжя, але відмовився визнати зв'язок цього повідомлення із синєводською проблемою через невідоме на той час місцезнаходження Коршева, хоч і вказав на єдино можливий спосіб його локалізації[49]. Учений також визнавав утвердження литовських князів Коріятовичів на Поділлі й зміцнення ними системи оборони краю після Синєводської битви[50].

Чимало наукових здобутків М.С. Грушевського із синєводської проблеми сформульовано у вигляді гіпотез, здогадів і припущень. До цього спричинилися, вважаємо, не лише скептицизм дослідника та його схильність до виважених висновків, розуміння недостатньої вивченості історії України XIV століття – її джерел, окремих фактів, подій і важливих політичних проблем. Значний вплив мала на М.С.Грушевського також схема синєводської концепції В.Б.Антоновича, жорсткої заданості якої він неухильно дотримувався. У поодиноких, однак важливих випадках, саме її постулати перешкодили видатному історику зробити певний висновок або ж призвели до помилкового твердження. Так, наприклад, сталося з визначенням місця самої битви. Її М.С.Грушевський як і його учитель, а ще раніше відомий російський історик М.М. Карамзін, зв'язу-

48 М.С.Грушевський припускав, що заміну київського князя „найправдоподібніше можна зв'язувати. з походом Ольгерда й конфліктом з Татарами 1363 р." Він же, хоч і не без вагання, стверджував також, що приєднання Київщини до Литви передувало Синєводській битві, бо, як він здогадувався, за позбавленого Києва „Федора, як татарського підпоручника, могли обстати сусідні татарські беки, й се призвело до конфлікту. А той закінчився погромом Татар на Синій Воді в 1363 р." Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.IV. Київ-Львів, 1907 (перевид.: К., I993). – С. 76, 78. Дослідник висунув й іншу, більш ймовірну, причину князівського заміщення, висловивши здогад, що „київський князь не так докладно йшов за церковною політикою Ольгерда, як собі бажав цей останній, і се привело до скинення того київського князя й посадження в Київі Ольгердовича". Остаточний висновок М. Грушевського такий: „Кінець кінцем мусимо задовольнитися тим виводом, що в 1363 р. Ольгерд увійшов у конфлікт з Татарами, ходив походом в полудневу Київщину й погромив там Татар, і що в зв'язку з сим, по всякій правдоподібности, стояла формальна окупація Київщини і Поділля" (Там само. – С. 78, 82).

49 Там само. – С. 79-80, прим. 2.

50 Грушевский М. Барское староство. Исторические очерки. К., 1894. – С. 20-21.

вав спершу з берегами р. Синюхи, лівої притоки Південного Бугу[51], але згодом, мабуть, беручи до уваги на той час ще не цілком з'ясований зв'язок Синєводської битви з тодішнім політичним статусом Києва і Київщини, висловив припущення, ніби Синьою Водою могла бути р. Сниводь, що плине значно далі на північ, на прикордонні Волині, Київщини і Поділля[52]. Помилково, зрештою, була визначена ним й дата битви біля Синіх Вод – 1363 роком[53].

В цілому ж дослідження М.С.Грушевським синєводської проблеми за схемою В.Б.Антоновича сприяло визнанню її представниками як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії, навіть попри той факт, що концепція Яна Длугоша – Марціна Кромера не була занедбана польською історичною наукою. „Автори, які писали після М. Грушевського (М. Любавський, А. Яблоновський, Т. Корзон, О. Халецький, Є. Натансон-Леський, І. Іонінас, Л. Колянковський, Г.Пашкевич), – слідом за Ст. Кучиньським робить висновок сучасний литовський історик Р. Батура, – визнавали перемогу Ольгерда біля Синіх Вод 1362 р. або 1363 р. й підкреслювали її велике значення для вилучення південних земель з-під татарського володарювання"[54]. З цим висновком не можна не погодитися. Більш того, донедавна він був правильним і стосовно сучасної історіографії.

Проте нове звернення до синєводської проблеми і комплексний аналіз її джерельної основи на сучасному рівні історичних знань внесли суттєві корективи у традиційне уявлення про неї, якщо не змінили його докорінно.

---

51 Грушевский М. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. – К., 1891 (перевид.: К., 1991). – С. 493. – прим. 1.

52 Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.IV. – С. 81-82.

53 Див.: Грушевский М. Очерк истории Киевекой земли. – . 494: „Замечу только, что в Никоновском своде этот поход стоит под 6871 г. сентябрьским, следовательно, относится к осени 1362 или к весне и лету 1363 г. нашого счисления». Порівн.: його ж. Історія України-Руси. – Т.IV. – С. 80, прим. 1: „Правда, в Никонівській се під 1363, а в Густинській під р. 1362 , але ся ріжниця нічого не зміняє тут".

54 Kuczyński S.M. Sine Wody. (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.), [w:] tenże. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVII w. Warszawa, 1965. S. 135-179; Batura R. Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Orda. – Vilnius, 1975. – S. 248.

Передусім це стосується писемних джерел, що розповідають про синєводські події, або якимсь чином їх характеризують. На відміну від наших попередників вважаємо, що основу джерельної бази синєводської проблеми, окрім, звичайно, традиційної літописної оповіді „Про Поділля", складають звістки ще трьох різночасних, різнохарактерних і незалежних одна від одної писемних пам'яток: 1) найстаршого і найавторитетнішого, якщо йдеться про події XIV ст., Рогозького літописця, уперше виданого у 1925 році; 2) також літописного „Списку руських міст далеких і близьких" складеного в остаточній редакції восени 1396 р.; 3) „Хроніки польської, литовської, жмудської та всієї Русі" Мацея Стрийковського, уперше виданої 1583 року. Окрім цих наративних пам'яток, важливим історичним джерелом, що безпосередньо стосується Синєводської битви й зв'язаних з нею подій, є підтверджувальні ярлики кримських ханів на землі Південної Русі, надані у другій половині XV – середині XVI століття правителям Великого князівства Литовського.

Серед названих джерел першорядне значення має лаконічний запис Рогозького літописця, який на відміну від інших літописних джерел, зберіг свою структурну цілісність, і, отже, подає не ущерблену інформацію про час, місцевість і деякі інші конкретні обставини, що характеризують антиординські акції Великого князівства Литовського у 1362 р. Він сповіщає: „Того же лhта Литва взяли Коршевъ й сотворишас(я) мятежи и тяготы людемъ по всеи земли. Тое же осени Ольгhрд Синю воду и Бhлобережіе повоевалъ"[55]. Така ж, але дещо скорочена звістка міститься у Никонівському літописному зводі кінця 1520-х років[56]. Лаконічні звістки Рогозького та Никонівського літописів підтверджують і доповнюють дані „Списку руських міст далеких і близьких". Вони, зокрема, дають змогу локалізувати звойо-

55 Рогожский летописец // ПСРЛ. – Пг., 1922. – Т.15, вып.1. – Стб. 75.

56 Див.: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никонов-скою летописью // ПСРЛ. Т.XI. СПб., 1879 (перевид.: М.,1965). – С. 2.

ваний „Литвою" перед Синєводською битвою Коршев саме на Тихій Сосні, правій притоці Дону в його середній течії, а не у верхів'ї Дону як це досі вважалося[57]. Таке ж важливе значення визнаємо за хронікою М. Стрийковського, відповідні повідомлення якої всупереч усталеним з кінця XIX ст. негативним їх оцінкам, сприймаємо як ординське за своїм походженням, достовірне і докладне усне джерело інформації про антиординські акції Великого князівства Литовського 1362 р., передусім про їх перебіг та просторові характеристики[58].

Головний результат військово-політичних дій Великого князівства Литовського у причорноморських степах 1362 р., кульмінацією яких була битва біля Синіх Вод, відображено у ярликах кримських ханів на українські землі. Ці акти міждержавного значення, як з'ясувалося нещодавно, походять не від ярлика золотоординського екс-хана Тохтамиша 1398 р., а, ймовірніше, від ярлика темника Мамая, якого той як нелегітимний, але фактичний правитель Золотої Орди надав великому князю литовському Альгірдасу (Ольгерду),

57 Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних й ближних // Исторические записки. – М., 1950. – Т.40. – С. 234; перевид.: Тихомиров М.Н. Русское летописание. – М., 1979. – С. 107. Сучасна версія локалізації «Коршева на Сосні»: Шабульдо Ф.М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти // Український історичний журнал. – 1996, №2. – С. 7-10, те ж саме: Шабульдо Ф.М. Литовська «Задніпрянщина»: незнаний аспект синьоводської проблеми // Він же. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – К.,1998. – С.13-20.(http:www.history.org.ua/vidan/2005/Sha100/a.htm). Порівн.: Русина О. Синьоводська „Задонщина": історична першість чи історіографічний гібрид? // Український гуманітарний огляд. – Вип.1. –К., 1999. – С. 178-189; Шабульдо Ф. Чого не схотіла або не змогла помітити моя рецензентка (відповідь на рецензію Олени Русиної) // Там само. – Вип.2. 1999. – С. 198-217.

58 Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T.2. – S. 7: „Targowicę, ktorej jeszcze i dsiś w polach znak murov na usciu rzeki Bohu stoi, Bialacerkiew, Swinigrod, i wszystki pola aż za Oczaków od Kijowa i od Putiwla aż do uscia Donu, od Tatarów wolne uczynili, i wyploszyli ich aż do Wolgi, a drugich ku Kaffie i ku Azofowi, i Krimowi w srodek Tauryki albo Perekopu zagnali". Див.: Шабульдо Ф.М. Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви // Він же. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – С. 69-84.

найвірогідніше, восени 1362 року[59]. Складова частина кримських ярликів – реєстр назв міст й територіальних комплексів Південної Русі та ординського Поділля, – доволі докладно відображають територіальні набутки тогорічного успішного наступу Великого князівства Литовського на володіння Золотої Орди у степах Північного Причорномор'я. У переліку (реєстрі) населених пунктів й територіальних комплексів цих ярликів зазначено не менш як 39 назв географічних об'єктів. Позначена в такий спосіб територія простягалася від гирла Дністра, Південного Бугу і Дніпра до верхів'я Дону та басейну Оки включно. Більша її частина ототожнюється з Україною, включаючи її лісостепову і частково степову (на Дніпровському правобережжі) зони, але у переліку названо також деякі золотоординські населені пункти (Ябу-городок, Караул, Балакли, Тула) та низку дописаних згодом російських міст (Смоленськ, Великий Новгород, Псков, Рязань, Одоїв, та ін.). Всі ці землі й міста були назавжди передані під владу і у повну власність великих князів литовських спершу Мамаєм у 1362 р., а потім екс-ханом Тохтамишем у 1398

59 Докладніше про це див.: Шабульдо Ф. Про ярлик Мамая на землі України-Руси (постановка і спроба розв'язання проблеми) // Держави, суспільства, культури: Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського / Національна Академія наук України, Інститут європейських досліджень, Східноєвропейський дослідний інститут імені В.К.Липинського. – Нью-Йорк: Видавництво Росс, 2004. – С. 1025-1059. Він же. Чи існував ярлик Мамая на українські землі? (до постановки проблеми) // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – К., 2005.– С. 100-122.
Тексти ярликів опубліковано: 1) Хаджі Ґірея від 22.09.1461 року в кн.: Gołębiowski J. Dzieje Polski za panowania Kazimirza, Jana Olbrachta i Alexandra. – Warszawa,1848. – S. 230-231. – Not.587; Барвінський Б. Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси. ІІ. – Львів,1909. – С. 11-18; 2) Менглі Ґірея 1472 року в кн.: Gołębiowski J. Op. cit. – S. 232-233. – Not.588; Барвінський Б. Назв. праця. – С. 11-16, 18-21; 3) Менглі Ґірея від 2.07.1507 року в кн.: Акты, относящиеся к истории Западной России, собр. и изд. Археографической комиссиею. – Т.2. – СПб, 1848. – С. 4–5; Lietuvos Metrika. Knyga Nr.8 (1499-1514). – Vilnius, 1995. – S. 83-84; 4) Менглі Ґірея від 3.02.1514 року в кн.: Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów Perekopskich (1469-1515). Akta i listy. / Wyd. i szkicem historyczn. poprz. K. Pułaski.– Kraków–Warszawa, 1881. – S. 420-422; 5) Мегмед Ґірея, пред'явлений Саадет Ґіреєм у 1532 році, в кн.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr.15 (1528-1538). – Vilnius, 2002.– S.191-193; 6) Саріб Ґірея 1535 року в кн.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr.15. – S. 235-238; 7) Давлет Ґірея 1552 року в кн.: Книга посольская Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда Августа (с 1545 по 1572) / Изд. кн. М.Оболенским и проф. И.Даниловичем .– М. 1843. – С. 65-70.
Про ярлики як історичне джерело див.: Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі (До питання про татарську Україну) // Східний світ. – Харків, 1928. – №2. – С. 171; (переизд.: Східний світ. – Київ., 1993. – С. 134); Шабульдо Ф.М. Ярлыки крымских ханов на земли Южной Руси (Украины) XV-XVI вв. как исторический источник // Восточная Европа в древности и средневековье. 17-е Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В.Т.Пашуто, 4-е Чтения памяти доктора исторических наук А.А.Зимина. Москва, 19-22 апреля 2005 г. – М., 2005. – С. 285-288; Він же. Договірні ярлики кримського хана Магмет Гірея для короля польського і великого князя литовського Жигимонта // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т.CCLVI. Праці Історично-філософської секції. Львів, 2008. С. 77-81.

році. Дарчий ярлик останнього згодом неодноразово підтверджували в першій третині XV століття ті з його синів та онуків (Тохтамишевичів), котрі за допомогою литовських правителів бодай на короткий час ставали золотоординськими ханами. З 1461 і до 1560 року правителі Кримського ханату, претендуючи на історичну спадщину Золотої Орди, продовжували практику надання великим князям литовським підтверджувальні ярлики на українські землі. Загалом ними було надано за цей період близько 20 таких документів, зміст яких зберігся до наших днів.

Взяті сукупно звістки Рогозького літописця, „Списку руських міст далеких і близьких" та „Хроніки" Мацея Стрийковського, а також географічна номенклатура ханських ярликів на українські землі, переконують, що відтепер буде дійсно науковим вести мову (звісно, якщо стару синєводську проблему розуміти не традиційно локально, а ширше і в цілому) не лише про похід Ольгердового війська на Поділля та його кульмінацію – битву біля Синіх Вод, а про заздалегідь спланований широкомасштабний наступ збройних сил Великого князівства Литовського на володіння Золотої Орди у лісостеповій зоні й степах Північного Причорномор'я по обидва береги Дніпра.

Цей наступ, здійснений у союзі з Мамаєвою Ордою, склав головний зміст усієї антиординської (антиджчидської) воєнної кампанії 1362 р. Операційно він був реалізований у двох походах литовсько-руських військ. Перший з них був спрямований на південь Дніпровсько- Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азова (тільки рухаючись за та- ким маршрутом й можна було вигнати ординців „аж до Волги", Азова і в Крим, про що виразно свідчить „Хроніка" Мацея Стрийковського і обережно натякає Рогозький літописець) і мав на меті полегшення війську Мамая шляху до Нижньої Волги й захоплення золотоординської столиці Сараю ал-Джедід. Другий похід, здійснений військом Ольгерда, мав на меті знищення ворожих Литві й Мамаєвій Орді військових сил західних улусів та захоплення ординського Поділля. Під час цього походу

Ольгердове військо здобуло перемогу над ординцями на берегах р.Сині Води (сучасна р. Синюха, лівий доплив Південного Бугу) й досягло Білобережжя, місцевості між гирлами Дніпра і Південного Бугу.

Літописні дані дозволяють визначити хронологічні рамки кампанії 1362 року, але лише приблизно. Рогозький літописець, що є головним джерелом з цього питання, повідомляє про задніпровський похід у рубриці, датованій 6871 роком (тобто 1363 за березневим або 1362 роком за прийнятим у літописанні з середини XIV століття вересневим літочисленням), але з уточнюючою хронологічною ознакою: „того же літа". Наступну звістку – про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя – літописець датує осінню того ж року. Логічно зробити висновок, що обидва походи відбулися на зламі літнього і осіннього сезонів 1362 вересневого року і що якогось значного хронологічного розриву між ними не було. Отже, перший з них, задніпровський, мав закінчитися до 1 вересня, а другий, синєводсько–білобережний, незабаром після цієї дати, ймовірно, наприкінці вересня–на початку жовтня 1362 р.

Визначені у такий спосіб просторово–часові параметри литовської „Задніпрянщини" роблять можливим співставлення її з синхронними подіями початкового періоду внутрішніх усобиць у Золотій Орді 60 – 70-х років XIV ст. і деяких важливих політичних обставин задніпровського походу Ольгердового війська влітку 1362 р. Без цього не буде зрозумілим причини, перебіг та найважливіші конкретно-історичні обставини анти- ординської кампанії Великого князівства Литовського 1362 року та її справжнє значення. Як результат подібної реконструкції вимальовується такий хід взаємопов'язаних політичних подій в золотоординській столиці Сараї ал-Джедід і у Волзько-Дніпровському межиріччі в період від кінця 1361 і приблизно до середини осені 1362 р.

На початок зазначеного періоду Золота Орда вже два роки перебувала у смузі глибокої династичної кризи, до якої спричинилися вигублення ханом Бердібеком (1357-1359) своїх найближчих родичів, прямих потомків Бату-хана і легітимних володарів Золотої Орди (або Ак-Орди, західної частини Улусу Джучі)

та втручання у боротьбу за золотоординський престол царевичів з Кок-Орди (східної частини Улусу Джучі), потомків інших синів хана Джучі, старшого сина і Чінгіс-хана і засновника Улусу. Незабаром в цю боротьбу втрутився темник Мамай, князь племені Кият. За свідченням арабськомовного історика Ібн Халдуна, сучасника (помер 1406 р.) Мамая, той ще за життя хана Бердібека одружився на його дочці й відтак користувався великим впливом в середовищі ординської служилої аристократії[60]. Імовірно, влітку 1361 року Мамай вчинив заколот у золотоординській столиці проти хана Тімур-ходжи, котрий всього сім днів як захопив владу, вбивши свого батька хана Хизра (1360-1361). Не будучи чингізидом Мамай не мав права посісти ханських трон, а тому проголосив ханом свого ставленика неповнолітнього Абдуллу, походження якого залишається нез'ясованим. Темнику вдалося примусити Тімур-ходжу тікати з столиці на правий берег Волги, де той незабаром втратив життя, але через кілька тижнів він також був змушений залишити Сарай ал-Джедід, бо переважна більшість місцевої знаті стала на бік кок-ординських царевичів. На початку вересня 1361 року ханом став Ордумелік, вірогідно, молодший брат Тімур-Ходжи та через місяць і його було вбито[61]. Втручання Мамая у боротьбу кок-ординських чингізидів за ханський престол призвело до переростання династичної кризи у загальнодержавну політичну кризу з такими фатальними для Ординської держави наслідками як різке ослаблення центральної влади і

60 За свідченням Ібн Халдуна, «Ханум, дочь Бирдибека, была замужем за одним из старейших эмиров, по шимени Мамай, который в его царствование управлял всеми делами». Див.: Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орді. – Т.1: Извлечения из сочинений арабских. – СПб., 1884. – С. 385. На підставі цієї репліки деякі історики приписували Мамаєві титул і повноваження ханського, чиновника вищого рангу, який відав фінансовими, військовими і дипломатичними справами Золотої Орди. Проте з таким титулом Мамай не значиться в жодному із збережених золотоординських документів, навпаки, вони показують, що провідну роль у державному управлінні наприкінці 1350-х років відігравали інші ординські сановники. На це звернув увагу Ю.Е.Варваровський. Див.: Варваровский Ю.Е. «Мамаева Орда» (по данням письменных источников и нумизматики) //Stratum plus. – СПб., Кишинёв, Одесса, №6, 1999. – С. 276.

61 Див.: Егоров В.Л. Золотая Орда перед Куликовской битовой. Куликовская битва. Сб. статей. М., 1980. С. 183-185; Григорьев А.П. Золотоордынские ханы 60-70-х годов XIV в.: Хронология правлений // Историография и источниковедение стран Азии и Африки. – Л., 1983. – Вып.3. – С.19-20, табл..1; Мухамадиев А.Г. Булгаро-татарская монетная система XII-XV вв. – М.,1983. – С.81-97; Кучкин В.А. Хані Мамаевой Орды // 90 лет Н.Л.Баскакову. Сборник статей. Москва, 1996. С. 118-119; Шабульдо Ф.М. Литовська «Задніпрянщина»: незнаний аспект синьоводської проблеми. - С. 22-24.

встановлення міжусобиць та феодальної анархії[62]. По суті, у Золотій Орді розпочалася тривала громадянська війна, що зрештою викликала до її політичний занепад і територіальний розклад.

У Рогозькому літописці політична ситуація, що постала наприкінці 1361 року у Сараї ал-Джедід характеризується як «замятня велика и chча", після чого сповіщається, що «нachдh на царство Мурут и яшас[я] зань князи Ординьскые»[63]. Під тиском ворожих сил, Мамай мусив залишити ординську столицю. Про його подальші дії історичні джерела містять лаконічні й суперечливі звістки. Той же Рогозький літопис інформує: «А Мамай перебhжа за Волгу, а Орда и царици вси с ним»[64], тобто втік на Волзьке правобережжя разом з двором (ставкою) і гаремом останнього хана-батуїда Бірдібека. Львівський літопис до цього додає: «А Мамай приде за Волгу, на горнюю сторону со всею ордою, а царь у него Овдула»[65]. Натомість Ібн Халдун, історичний твір якого містить часом дуже баламутні звістки, стверджує: «Коли Бірдібек помер і (верховної) влади не стало, а ці (еміри) правили самостійно у провінціях, то Мамай виступив в Крим, поставив ханом отрока з дітей Узбека, на ймення Абдулах, й рушив з ним в Сарай»[66].

Недостатність і суперечливість інформації про подальші дії Мамая сприяли укоріненню в радянській історіографії міфу, в основу якого було покладено саме думку Ібн Хальдуна про втечу Мамая восени 1361 року з Нового Сараю в Крим. Відповідність цього міфу історичним реаліям ніколи не ставилася під сумнів, а тому він існує й досі, хоча й не відповідає деяким як давно відомим, так і нещодавно відкритим фактам і обставинам. По-перше, західні улуси Золотої Орди не могли стати безпечним притулком для Мамая та його нечисленного почту восени 1361 і упродовж першої половини наступного року, бо

62 Егоров В.Л. Развитие центробежных устромлений в Золотой Орде // Вопросы истории. – 1974. - №8. – С. 45-50; Он же. Золотая Орда перед Куликовской битвой. – С. 190-196.
63 Рогожский летописец. - Стб. 71.
64 Там само.
65 Львовская летопись. Ч1. // ПСРЛ. – Т.20. СПб., 1910. – С. 190.
66 Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орді. – Т.1. – С. 390.

знаходилися тоді під контролем його політичного суперника Кільдібека. Ще на початку осені 1362 року Кільдібек проголосив себе сином хана Джанібека (1356-1357), очолив військові сили аристократії західних (ак-ординських) улусів і вирушив на завоювання Нового Сараю та ханської влади, які здобув у жовтні того ж року[67]. По-друге, Мамай не міг перечекати тяжку для нього годину в Криму, оскільки Кримом він тоді не володів, а кримська знать ставилася до нього вороже[68]. Восени 1361 року бунтівливий темник навряд чи знайшов безпечний притулок і у володіннях підвладного йому племені Кият, що знаходилися нижче порогів на лівому березі Дніпра,[69] бо взимку у відкритому степу неминуче був би оточений й знищений переважаючими силами ак-ординської аристократії.

Разом з тим в історыографічному міфі явно не враховані кілька важливих обставин, що могли визначати дії Мамая після втечі із золотоординської столиці. Це, передусім, антимосковська і разом з тим пролитовська орієнтація темника Мамая, яка проявилася ще за життя хана Бірдібека, коли Мамай, будучи його зятем, мав значний вплив на державні справи Золотої Орди[70]. До цього слід додати загалом антиджучидський характер політики у Південній Русі правителів Великого князівства Литовського в середині XIV ст., зокрема найбільш послідовного в ній, рішучого та енергійного Ольгерда (1345-1377), про що Мамай як наближена особа до хана Бірдібека, мусив знати. Недооціненим в історіографії є також незаперечний факт зміцнення верховної влади великого князя литовського Ольгерда (1345-1377) над Києвом ще на початку

67 Шабульдо Ф.М. Литовська «Задніпрянщина: незнаний аспект синьоводської проблеми. – С. 24-29.

68 Саргсян Т.Э. Армянские памятные записи XIV века о политической жизни в Крыму и строительной деятельности крымских армян // Историческое наследие Крыма. - №8 (2004). – С. 153 (док.№6); 156 (док.№10); Галенко О. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – С. 153. – Прим. 46.

69 Русов А.А. Русские тракты в конце XVII и начале XVIII в. и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. Е., 1876. С. 95, 111-112.

70 Львовская летопись. – С. 189. Насонов А.Н. Монголы и Русь (История татар ской политики на Руси. – М., Л., 1940. – С. 124. – Прим. 5; Шабульдо Ф.М. Литовская «Заднепрянщина: незнаний аспект синьоводської проблеми. – С. 34-35.

1350-х років, і, вірогідно, одночасне зміцнення його обороноздатності[71]. А Київ, як добре відомо, завдяки своєму зручному географічному розташуванню з давніх часів слугував для Русі за центр організації збройної боротьби з експансією кочових народів і держав.

Указані вище факти й обставини змушують відкинути застарілу й необґрунтовану версію Ібн Халдуна й зробити такий висновок: вигнаний наприкінці 1361 року з ворожої йому ординської столиці Мамай разом зі своїми нечисленними прихильниками і «царицями» міг знайти безпечний притулок і захист та, дуже вірогідно, необхідну допомогу для досягнення власних політичних цілей ніде інше, як тільки у литовських володіннях на Середньому Подніпров'ї, точніше, у Києві.

Більш того, є певні підстави вважати, що під час перебування на Київщині Мамай уклав з великим князем литовським угоду про спільні військові дії проти кок-ординських Джучидів у Сараї ал-Джедід й інших претендентів на ханську владу та домовилися про розподіл володінь Золотої Орди на захід від Волги. Про союз між Ольгердом і Мамаєм в історіографії йдеться вже давно, але датується він, як правило, серединою 1370 років. За нове датування промовляє низка фактів і не взятих до уваги попередніми дослідниками політичних обставин. Ними є: уже відзначена політична орієнтація Мамая наприкінці 1350-х років на Литву, а не на Москву; очевидна узгодженість військово-політичних акцій Ольгерда і Мамая на території Волзько-Дніпровського межиріччя в 1362 році; неодноразові згадки у литовських дипломатичних документах початку

71 Зміцнення влади Ольгерда над Києвом на початку 1350-х років підтверджується двома фактами – приєднанням до Литви Мстиславського князівства у 1348 році та утвердженням у Києві в 1354 році Ольгердового ставленика митрополита Феодорита. Перша подія встановила литовський контроль над Дніпром в його середній течії і, отже, зробила Київ доступнішим для Литви, ніж раніше, коли Литва підтримувала цей зв'язок суходіллям через Волинь; друга – опосередковано на вказує на встановлення повного сюзеренітету Ольгерда над давньою столицею Русі, бо згідно з церковними канонами висувати кандидатуру київського митрополита мав право лише володар Києва. Згідно висновку відомого київського археолога Г.Ю.Івакіна, починаючи з середини XIV ст., Замкова гора як історичний район «набула нові соціальні функції. З посадського, ремісничого центру вона перетворилася на цитадель, дитинець міста, стала місцезнаходженням вищої адміністрації та гарнізону». Див.: Івакін Г. Історичний розвиток Києва XIII - середини XVI ст. (Історико-топографічні нариси). – К., 1996. – С. 138.

XVI століття про «братство», «приязнь» і «правду тверду» між «давніми царями», предками кримських Гіреїв-чингізидів і предками литовсько-польських Ягелонів, «почон отъ великого царя Токтамыша и отъ великого князя Олкирда»; засвідчена документально практика надання упродовж другої половини XIV- першої третини XVI століття литовським великокнязівським урядом необхідної допомоги претендентам на ханський престол в Золотій Орді й згодом у Кримському ханаті для реалізації їхніх політичних замислів; наявність на середину 1390-х років у складі Великого князівства Литовського раніше залежних від ханської влади Південної Русі та Поділля – факт, який не можна витлумачити інакше як головний результат скоординованих військових зусиль Мамаєвої Орди та Великого князівства Литовського у цих регіонах у 1362 році; тривала практика надання золотоординськими і кримськими ханами правителям Литви спеціальних ярликів на землі Південної Русі та Поділля, пожалувані колись Мамаєм Ольгердові, як своєрідну плату за «братство» і «приязнь», тобто за надання безпечного притулку й військово-політичної допомоги у поверненні чи завоюванні до ханської влади чи її завоюванні. Усі названі вище фати й обставини промовляють за те, щоб визнати укладення воєнно-політичного союзу між Ольгердом і Мамаєм на зламі 1361 і 1362 років цілком можливим або ж таким, що відповідає тодішнім історичним реаліям.

Реалізація цього союзу почалася, ймовірно, ще весною 1362 р. з підкорення військам Ольгерда і Мамая території Дніпровсько-Донського межиріччя. Рухаючись на південь Орда Мамая в кінці серпня 1362 року захопила Азов (Азак), що підтверджується даними нумізматики[72]. Саме у цей час вигнаний дещо раніше з ординської столиці Кільдібек, претендент на ханський трон від знаті західних улусів Золотої Орди, зточив нову битву за Сарай ал-Джедід, але зазнав нищівної поразки від кок-ординського царевича Мюріда, на той час головного свого суперника у боротьбі за ханську владу. Звістки наративних і нумізматич-

72 Федоров-Давыдов Г.А. Клады джучидских монет // Нумизматика и эпиграфика. М., 1960. Т.1. С. 142, 149. 134, 136, 141, 148.

них джерел про подальшу долю Кельдібека суперечливі: згідно з одними він загинув під час битви, за іншими – знову з'явився на політичній арені 1367 року як противник Мамая, але невдовзі зазнав нищівної поразки й загинув.

З розгромом Кельдібека на підвладній йому території утворився політичний вакуум, чим негайно скористалися Ольгерд і Мамай. Встановивши контроль над південною частиною Дніпровсько-Донського регіону, Мамай з усіма своїми силами рушив у Нижнє Поволжя, де на початку вересня 1362 року знову втрутився в боротьбу за ординську столицю і невдовзі оволодів нею. Натомість військо Ольгерда попрямувало на Поділля, до Синіх Вод, обравши для цього найкоротший маршрут – відгалуження Муравського шляху, що вели до колишніх зручних переправ через Дніпро біля Черкас і Канева. Дуже вірогідно, що саме ця обставина була зафіксована ординським джерелом і згодом переказана М.Стрийковським у його хроніці.

Хоч похід Ольгерда на Поділля, сама битва біля Синіх Вод та її безпосередні результати упродовж тривалого часу неодноразово привертали увагу дослідників різних країн, наукових напрямків і шкіл, однак і донині ціла низка питань, що прямо стосується цього походу, потребує вияснення, уточнення і додаткової аргументації.

Насамперед необхідно уточнити місце самої Синєводської битви. Згадуючи про нього, перші дослідники синєводської проблеми спиралися здебільшого на оповідь „Про Поділля", де воно вже трактувалося як прирічкова місцевість („побил татар на Синеи воде"). Водночас звістка Рогозького літописця, котра залишалася для них невідомою аж до 20-х років XIX ст., дозволяє розуміти під Синіми Водами і річку, і урочище, і населений пункт („Тое же осени Ольгрд Синю воду й Бѣлобережїе повоевалъ"). М.Стрийковський зазначив, що воїни Ольгерда „прийшли на урочище до Синьої Води, проминувши Канів і Черкаси", коли побачили у степу велику орду, з якою й розпочали битву, і назвав Торговицю першою серед міст, визволених з-під влади ординців. З цими звістками узгоджується запис „Книги Великому Кресленню" такого змісту: „А вверх по

реке Бокгу 50 верст, пала в Бокг речка Синяя Вода, а на речке Синеи Воде, 70 верст от Бокга, город Синяя Вода"[73]. На підставі цього запису польський історик Ст. Кучиньський ще в 30-х роках XX століття зробив висновок, що битва відбулася в околицях міста Синя Вода[74], що колись знаходилося біля р. Синюха, лівий притоці Південого Бугу, однак не зробив спроби точніше локалізувати його. Тим часом, координатні ознаки запису „Книги Великому Кресленню" досить точно вказують на сучасне містечко Торговицю Кіровоградської області як на місцезнаходження замку Сині Води. У першій половині XIV століття цей замок, як і вся Подільська земля, належав ординцям. Саме їхню подальшу долю – ординських Синіх Вод і Поділля, – як на нашу думку, й мала вирішити Синєводська битва 1362 року.

Судячи з повідомлення хроніки М.Стрийковського, військо Ольгерда не застало зненацька противника на Поділлі й було зустрінуте змобілізованими військовими силами місцевих ординських князів. З цього приводу в науковій літературі висловлювався здогад, ніби їхня бойова готовність була спровокована попередньою якоюсь антиординською активністю литовських князів Коріатовичів. Таке припущення здається вірогідним, особливо з огляду на те, що починаючи з 1340-х років ординське Поділля не один раз ставало об'єктом

73 Книга Большому Чертежу / Подг. к печати и редакция К.Н. Сербиной. – М.; Л., 1950. – С. 112. На думку Я.Р.Дашкевича назва Сині Воді закріпилася за містом вже після битви 1362 року. Див. Дашкевич Я. Степові держави на Поділлі та в Західному Причорномор'ї як проблема історії України XIV ст. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип.10. – Львів, 2006. С.114. – Прим.4. Звістки про місто Сині Води, що ототожнюється з сучасною Торговицею на р. Синюха, у «Книзі Великому Кресленню», попри пізнє походження цієї пам'ятки, найвірогідніше, слід датувати приблизно серединою 1490-х років, коли московський великий князь Іван III наказав своїм послам у Криму збирати відомості про місцини й шляхи на дніпровському Правобережжі. Див.: Сборник РИО. – Т.35. – С. , Місто було зруйноване військами кримського хана Менглі Гірея наприкінці тих же 90-х років XV ст. У 1550 році Михалон Литвин згадував лише про руїни Торговиці. Див.: Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян.– М., 1994. – С. 99. На думку Я.Дашкевича місто Сині Води виникло вже після 1362 року, тобто вже під час перебування Поділля у складі Великого князівства Литовського. Див.: Дашкевич Я. Степові держави на Поділлі та в західному Причорномор'ї як проблема історії України XIV ст.. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип.10. 2006. С. 114, прим. 5.

74 Kuczyński S.M. Op. sit. – S. 172.

наступу збройних сил сусідніх держав[75]. Але його вірогідність зменшується, якщо враховувати спланованість і масштабність воєнних операцій Великого князівства Литовського на півдні у 1362 році, які безсумнівно диктували необхідність певної координації усіх дій, отже, потребували зосередження значних військових сил під єдиним командуванням. До того ж це припущення не пояснює, чому саме до Синіх Вод прямувало литовсько-руське військо і чому саме під його стінами відбулася одна з вирішальних битв тогорічної воєнної кампанії.

Думається, що відповіді на порушені питання слід шукати у виясненні значення Синіх Вод в економічній і політичній структурі Золотої Орди. В цьому може допомогти карта України середини XVII ст. Гійома Левассера де Боплана[76], на якій Торговиця показана на переправі через Синюху і на відтинку Чорного шляху, широко відомого у XIV ст. як via Tartarica – важливої ланки міжнародної торгової магістралі, що з'єднувала країни Західної та Північної Європи з морськими портами Криму і стародавнім Караванним шляхом, продовженням Великого шовкового шляху в Північному Причорномор'ї. Її доповнює турецька карта кінця XV – початку XVI ст., на якій приблизно в межах басейну Південного Бугу позначено місто Ябгу („Йабгу")[77], постійно згадуване в ярликах кримських ханів XV – першої половини XVI ст. на українські землі. Ця інформація робить можливим ототожнення Синіх Вод з Ябу-городом,

75 Існує думка, що, найвірогідніше, влада старших братів Коріятовичів утвердилася у північно-західних окраїнах Подільської землі ще у 1344 р. (див.: Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987. – С. 41-45; його ж. Кондомініум в українських землях XIV століття. // Записки НТШ. Т.CCLI.Праці Історично-філософської секції. – Львів. 2006. – С. 11-12, прим.15.). 2 лютого 1345 р. угорські війська під командою тодішнього комеса секлерів Андрія Лацкафі завдали поразки ординцям у битві поблизу м. Романова (Czamańska I. Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. – Poznan. – S. 23). У 1340 р. війська польського короля Казимира Великого увійшли в конфронтацію з ординцями, а в 1352 і 1354 рр. мали місце походи Людовика Угорського в «Прославію» (Брацлавщину), про що див.: Дашкевич Я. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-х – 50-х рр. XIV ст. // Україна в минулому. Вип. V. – Київ-Львів, 1994. – С. 32-65.

76 Кордт В. Материалы по истории русской картографии. – К., 1910. – Вып. 2.– IX: Генеральная карта Украины 1648/51 г.

77 Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепров- ских порогов и атаки турецкого флота на Киев // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной й Центральной Европы. – М., 1969. – Т.2. – С. 76-96. Щиро вдячний українському тюркологу О.І.Галенку, який повідомив мене про цю публікацію.

зазначеним у підтверджувальних ханських ярликах, але перед тим необхідно уточнити його місце знаходження.

Перша, спроба локалізувати Ябу-город належить Ф. Петруню, який помилково ототожнював це місто з руїнами Ак-Мечеті на Південному Бузі[78]. Ще одну спробу з'ясувати місцезнаходження Ябу-города зробив польський дослідник З. Абрагамович, публікатор згаданої старої турецької карти і автор докладних коментарів до неї. Він визначив місцезнаходження цього міста „десь на половині дорозі між Очаковим і Білгородом", оскільки на карті воно показано на півдорозі «між Дніпровським лиманом і гирлом Дністра, дещо „праворуч" (тобто на північ) від тієї дороги, але все ж недалеко від морського берега"[79]. Проте З. Абрагамович не врахував власного висновку: складача карти цікавив насамперед водний шлях до Києва, відображений ним досить точно, на противагу іншим деталям. Отже, і цю спробу, здійснену на підставі єдиного, хоч і цінного джерела, не можна визнати достатньо точною. До того ж необхідно зауважити: при всій ретельності лінгвістичного аналізу топонімічного матеріалу карти, ґрунто- вності екскурсів в історію політичних взаємин Польщі, Литви і України з Кримським ханством і Туреччиною в кінці XV–XVIII ст. при визначенні часу її створення, що безумовно слід поставити в заслугу польському до- сліднику, йому, очевидно, залишилися невідомими історія виникнення і еволюція тексту ханських ярликів на українські землі. Внаслідок цього існування Ябу-города З.Абрагамович пов'язував лише з Кримським ханатом, зокрема часом надання Менглі Гіреєм ярлика на українські землі у 1507 р., а не із Золотою Ордою та її тюркомовним населенням.

Локалізуючи Ябу-город, обидва дослідники обминули увагою важ- ливу ознаку – жорстко фіксоване місце його серед інших „степових" міст ординського Поділля в усіх ханських ярликах. В них саме Ябу-город роз- починав

78 Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі. – С. 182; його ж. Нове про татарську старовину Бозько-Дністровського степу // Східний світ. – 1928. – № 6. – С. 166.

79 Абрагамович З. Назв. праця. – С. 80, 88.

ряд населених пунктів, розташованих в басейні Південного Бугу. Цей ряд має такий вигляд: „Ябу-город, Балыклы, Караул, Черний город, Дашов городище, Тошичи, Немир Мушач, Ходоров, со всими их выходы и данми, и з землями, и водами"[80]. З названих міст більш-менш точно локалізовані лише Балаклея (на правому березі Чичаклеї при впадінні її в Південний Буг)[81], Чорний город (Чернгород) (локалізується поблизу Очакова, або на правому березі Дністровського лиману)[82], і Дашів (на правому березі Південного Бугу при злитті його з Дніпром)[83]. Щодо Караула (Сторожовий город) існує три слабко аргументовані версії, жодна з яких не може бути сприйнята остаточно. Примітно, що всі ординські чотири міста, названі в ярликах слідом за Ябу-городом, знаходилися далі від нього на південь. Отже, ханські ярлики, як і прокоментована З. Абрагамовичем стара турецька карта, вказують на те, що Ябу-город знаходився десь у межах басейну Південного Бугу, але на відміну від неї свідчать про доволі значну віддаленість цього ординського міста від узбережжя Чорного моря.

Як і Ф. Петруню, З. Абрагамовичу було невідоме значення слова „йабґу", що він спеціально зазначив[84]. Тимчасом, його етимологія може служити важливим орієнтиром для вияснення статусу Ябу-города серед інших ординських міст, оскільки „йабгу" означало титул намісників з числа найближчих родичів правителів „степових" імперій кочовиків у Центральній Азії, починаючи з Першого тюркського каганату в VI ст.[85] Монгольська імперія, до складу якої до початку 60-х років ХШ ст. належав Улус Джучі (разом з Золотою Ордою) також

80 Lietuvos Metrika. Knyga Nr.8 (1499-1514). – S. 83.

81 Петрунь Ф.О. Нове про татарську старовину Бозько-Дністровського степу. – С. 165-166; Він же. Степове Побужжя в господарському та військовім укладі Українського пограниччя // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1926. – № 2. – С. 99-101.

82 Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі. – С. 183-184; його ж. Нове про татарську старовину Бозько-Дністровського степу. – С. 157-159.

83 Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі. – С. 183-184.

84 Абрагамович З. Назв.праця. – С. 96, прим. 2.

85 Про термін „ябгу" докладніше див.: Barfield T.J. The Perilious Frontier. Nomadic Empires and China. – Blakwell, 1992. – P.132; Crousset R. The Empire of the Steppe. A history of Central Asia. – Rytiers, 1970. – P. 82; Бартольд В.В. Сочинения. – Т.2.– ч. 1. – М., 1963. – С. 36, 559, 563; Pritsak O. The distintive features of the Pax nomadica. Estato da: Settimanc di stidio del Centro italiano di studio sull'alto mediovo. XXXV. Popoli delle Steppe: Unni, Avari. Spoleto, 23–29 aprile 1987. – Spoleto, 1988. – P. 772-774; Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. – М., 1993. – С. 361.

виникла як поліетнічна „степова" імперія, що під владою Чінгісхана та його найближчих наступників об'єднала кочове і напівкочове населення степової зони Євразії. Її державний устрій також склався під впливом давніх традицій державності азійських кочівників. Проте уживання титулу „йабґу" представниками монгольської аристократії писемні джерела не зафіксували. Згадка про Ябу-город в ярликах кримських ханів XV – першої половини XVI віків – це, здається, перше документоване, хоч і опосередковане, свідоцтво уживання древнього титулу в тюркомовному середовищі західних улусів Золотої Орди, що, найімовірніше, був уживаний щодо золотоординських улусбеків.

Все сказане, думається, дає підставу зробити такий висновок: місто Сині Води або ж Ябу-город знаходилося на місці сучасної Торговиці на Кіровоградщині й служило у першій половині XIV ст. за резиденцію для ханського намісника у володіннях Золотої Орди на захід від Дніпра. Про те, що це було колись не ординарне місто свідчив ще в середині XVI ст. Михалон Литвин, котрий, маючи на увазі велич і розкіш руїн Торговиці, порівнював її з легендарною Троєю[86]. З врахуванням усіх викладених вище обставин стає зрозумілим, чому саме на Сині Води був спрямований на- ступ Ольгердового війська восени 1362 р. і чому саме десь поблизу, можливо, на околицях цього міста сталася його вирішальна битва з військовими силами західних улусів Ординської держави.

При недостатній вивченості конкретних питань синєводської проблеми й викривленому загальному уявленні про неї, різних, нерідко альтернативних,

86 Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян.– М., 1994. – С. 99: «Так считается, что Илион (Ilium), или Троя (Troiam), некогда находилась на киевской территории (territorio Kioviensi) в плодороднейших степях и живописнейших лесах. Здесь можно видеть памятники, от которых ныне сохранились развалины, подземелья, гроты, мраморные плиты и остатки мощных стен. Это давно покинутое, но весьма удобное место называется ныне Торговица (Torgovitza)». Слід погодитися з висновком О.Галенка, що населені пункти з назвою Торговиця або Торг виникали там, де тривалий час перебував значний військовий контингент ординців, неодмінний компонент ханської ставки (орди). Див.: Галенко О. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р.// Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. С. 144-145. Можливо, що подібну ставку і чимале військо мав також намісник хана, який мав тримати у покорі населення підвладної йому величезної території. Стратегічне розташування Торговиці (на межі із степовою зоною і неподалік від Києва) також може вказувати на охоронну роль цього містечка в золотоординські часи.

підходах до її висвітлення оцінка результатів походу війська Ольгерда на Сині Води і Білобережжя 1362 р. не могла бути ні однозначною, ні адекватною самій події. Вона традиційно зводилася до двох своїх аспектів: визначення територіальних набутків Великого князівства Литовського та впливу Синєводської битви на процес приєднання до нього українських земель. Однак і тут спостерігається значна розбіжність у думках: від визнання факту витиснення влади ординської адміністрації з Подільської землі, Києва і всієї Середньої Наддніпрянщини (М. Стрийковський, К.Стадницький, Ф. Брун, В. Антонович, М. Грушевський, О. Халецький, О. Гурка, Б. Шпулер, Г. Вернадський, Р. Батура, В. Єгоров та ін.) до применшення (Н. Молчановський, О. Русина), невизначеності авторської позиції (П. Кнолл, Д. Дилетант), ігнорування і навіть заперечення ролі Синєводської битви у вилученні Поділля з системи володарювання Ординської держави у Східній Європі (Я. Длугош, М. Кромер, М. Дашкевич, А. Прохаска, Ю. Пузина, Ст. Кучиньський, З. Качмарчик та інші).

Нове трактування синєводської проблеми потребує, звичайно, й нових підходів до оцінки такої принаймні східноєвропейського масштабу і значення політичної події, якою безперечно була анти ординська кампанія Великого князівства Литовського 1362 р. Через нез'ясованість окремих, але важливих аспектів цієї проблеми виконати це складне завдання в рамках однієї статті навряд чи можливо. Тому змушений обмежитися в даному разі лише окресленням головних компонентів такої оцінки й постановкою питання про політичні наслідки кампанії 1362 року для її безпосередніх учасників – населення українських земель, Великого кня- зівства Литовського і Ординської держави. Нова оцінка, думається, має бути різнобічною і враховувати як безпосередні й конкретні результати обох походів литовсько-руського війська – задніпровського і подільського, – так і далекосяжні політичні, економічні й соціокультурні наслідки не тільки для указаних держав, а й для інших країн Центрально-Східної Європи, їхній вплив на зміну в цьому регіоні геополітичної ситуації в цілому.

Історичні джерела, хоч і опосередковано, але дуже узгоджено, засвідчу-

ють, що події 1362 р. потягли за собою скасування економічної й політичної залежності населення більшості українських земель, остаточно приєднаних тоді ж до Великого князівства Литовського. обтяжливої регулярної данини і безпосереднього політичного контролю Ординської держави, територіальні володіння якої внаслідок подій 1362 р. були відсунуті у північно-західному регіоні Причорномор'я до прибережної зони у пониззі Дністра і Південного Бугу, а на Дніпрі – до Ворскли, річище якої слугувало за кордон з ординським Степом. Натомість безпосереднім результатом розриву ланцюга золотоординської неволі, що перед тим сковував Центральну Україну, було остаточне закріплення її земель – Київської, Волинської, більшої частини Подільської та Чернігово-Сіверської у складі Великого князівства Литовського, державні кордони якого сягнули на півдні гирла Дніпра і Дністра, а на південному сході – річищ Ворскли і Тихої Сосни. У подальшому Велике князівство Литовське цупко утримувало ново надбані території за собою, що створювало у цілому сприятливі умови для їх заселення і господарського освоєння землеробським населенням Середнього Наддніпров'я. В культурно-історичному контексті зміни, що постали після 1362 р., означали закінчення понад столітньої епохи штучно насаджуваної ізоляції українських земель від контактів із західною (європейсько-латинською) цивілізацією і переважаючих впливів на них євразійського „Pax nomadica", синкретизованих після ісламізації Золотої Орди на початку XIV в. з впливами мусульманського Сходу, а також традиційних цивілізаційних впливів занепадаючої Візантійської імперії, стратегічного політичного партнера Ординської держави у Центрально-Східній Європі з кінця XIII ст. У певному сенсі можна стверджувати, що приєднання основного масиву українських земель до Великого князівства Литовського на початку 60-х років XIV ст. не тільки придало новий імпульс його інтеграційній політиці на Русі, а й невдовзі визначило геополітичну переорієнтацію цих земель зі Сходу на Захід.

Воєнний конфлікт 1362 р. з Великим князівством Литовським мав далекосяжні згубні наслідки для самої Золотоординської держави. Передусім вона втратила значний обшир стратегічно важливої території, що завдало непоправної шкоди одному з найбільш розвинених економічно і соціально її регіонів – Ак-Орді (західному крилу Улусу Джучі), ослабила в цілому ординську державу й всю систему її володарювання у Східній Європі. Перш за все, це проявилося в тому, що одна з чергових внутрідинастичних криз, (а вони час від часу і раніше й потім вражали Золоту Орду), розпочавшись зі смертю останнього повноправного хана – батуїда Бірдібека (1359 р.) переросла невдовзі в катастрофічну за своїми наслідками двадцятирічну загальнодержавну політичну кризу, що започаткувала собою тривалий період занепаду Ординської держави аж до її остаточного територіально-політичного розкладу у 20-х роках XV ст.

Не менш значущим здається й той незаперечний факт, що відвойо- вана у Золотої Орди в 1362 р. територія – це лісостепова зона України і частина північної окраїни степів Північного Причорномор'я, через які споконвіку проходив Великий кордон між світом цивілізацій Центрально-Східної Європи, зорієнтованих переважно на землеробство, і світом суспільств скотарів-номадів Євразії, хвилі нашестя яких час від часу наповнювали прийшлим людом Дешт-і-Кипчак, західну частину Великого євразійського степу. Означена територія була також водночас і зоною, де стикалися зустрічні колонізаційні потоки, відбувалися різноманітні контакти аж до утворення синкретичних форм господарського і соціокультурного буття, що було характерним явищем для закономірного процесу „осідання" кочовиків на землю. Особливою інтенсивністю відзначався цей процес у західних улусах Золотої Орди в першій половині XIV ст., але незабаром був перерваний, вочевидь, внаслідок воєнних дій 1362 р. Тим самим, як на нашу думку, був порушений природний шлях трансформації спершу кочівницького суспільства Золотої Орди у суспільство осілих землеробів і напівкочових скотарів, а в її західній частині (Ак-Орді) вона

у старих формах і масштабах стала просто неможливою. Отже, наступ військ Великого князівства Литовського у причорноморських степах 1362 р. якщо і не перекреслив цілковито історичну перспективу подальшої еволюції золотоординського суспільства, то принаймні значно її деформував і ускладнив.

Feliks Šabuldo

1362 m. Mėlynųjų vandenų mūšio šiuolaikinė mokslinė interpretacija

Moksliniai redaktoriai:
Laimontas Karalius,
Artūras Dubonis,
Zita Medišauskienė
(Lietuvos istorijos institutas)

Kalbos redaktorius
Ramūnas Korsakas
(Ministro Pirmininko tarnyba)

Dailininkė
Aistė Lapinskaitė

2012 m.
ISBN 978-609-412-034-3
Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija,
Totorių g. 25/3, LT-01121 Vilnius, www.kam.lt.
Krašto apsaugos ministerijos bendrųjų reikalų departamento
Leidybos skyrius, Totorių g. 25/3, LT-01121 Vilnius.

Autorius, vienas iš iškiliausių ukrainiečių medievistų **Feliksas Šabuldo** (1941–2012), straipsnyje pristato mokslininkų kontroversiškai vertinamo Mėlynųjų Vandenų mūšio 1362 m. problematiką. Darbe išsamiai ir kritiškai aptariami istoriniai šaltiniai, analizuojamas jų teikiamos informacijos patikimumas. Nuosekliai ir analitiškai apžvelgiama mūšio tyrinėjimų istorija, pristatomos ne tik skirtingos, bet ir priešingos tyrėjų pozicijos mūšio vietos, laiko, jo reikšmės ir pasekmių klausimais. Šiame darbe F. Šabuldo, interpretuodamas seniai žinomus šaltinius ir pasitelkdamas naujus, didesnį dėmesį skirdamas politiniam tarptautiniam mūšio kontekstui, ypač situacijai Aukso ordoje, pateikia savo XIV a. septintojo dešimtmečio įvykių Ukrainos žemėse versiją bei įžvalgas dėl Mėlynųjų Vandenų mūšio vietos ir laiko, aplinkybių ir rezultatų, mūšio įtakos geopolitinei Rytų Europos regiono, taip pat Aukso ordos situacijai ir net civilizaciniams pokyčiams Eurazijos stepėse.